

**GENERALITAT DE CATALUNYA
DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT
SUBDIRECCIÓ GENERAL DE
FORMACIÓ PERMANENT
Via Augusta, 202-220
08021 BARCELONA**

**LLICÈNCIA RETRIBUÏDA NÚM. 31
CURS 2002-2003**

1. TÍTOL

EL MAQUIS

**Corpus bibliogràfic, fílmic i documental
de la resistència armada antifranquista
Instruments per al seu ús.
Cicle Superior de Primària - Segon d'ESPO**

2. AUTOR: *Ferran Sánchez Agustí*

3. SUPERVISIÓ: *Dr. Josep M. Solé Sabaté, UAB*

4. MODALITAT: **A**

**5. CLASSIFICACIÓ
CURRICULAR:** **Ciències Socials**

ÍNDEX	2
MATERIALITZACIÓ DEL TREBALL	4

I PART

1. CORPUS BIBLIOGRÀFIC	
1.1. Narrativa.....	6
1.2. No ficció.....	11
1.3. Articles, comunicacions, opuscles, separates	37
1.4. Espanyols a la Resistència Francesa.....	57
2. CORPUS FÍLMIC	77
3. CORPUS DOCUMENTAL.....	78
ORIENTACIÓ SOBRE ELS TÍTOLS.....	80

II PART

EIX TRANSVERSAL A PARTIR D'UNA SESSIÓ DE CINEFÒRUM	
Presentació i visionat. El debat. La conclusió.	
La temporització. Nivells acadèmics i observacions.	
Bibliografia	81
PROPOSTES DE TREBALL EN L'ÀREA DE LLENGUA	
Continguts de procediments. Continguts de fets, conceptes	
i sistemes conceptuals. Continguts de valors, normes	
i actituds.	84
PROPOSTES DE TREBALL EN L'ÀREA DE SOCIALS	
Continguts de procediments. Continguts de valors, normes	
i actituds	85

PROPOSTES PER A UN CRÈDIT D'EDUCACIÓ VISUAL I PLÀSTICA Continguts de procediments. Continguts de fets, conceptes i sistemes conceptuals	86
PROPOSTES DE TREBALL EN L'ÀREA D'EDUCACIÓ FÍSICA.....	87
CONSIDERACIONS PER ORIENTAR UN TREBALL DE SÍNTESI O RECERCA Una sessió experimental a Primària. Observacions. Paràgrafs d'interès. Una sessió experimental a Secundària. Un treball model a Secundària.....	89

III PART

ÍNDEX D'AUTORS.....	94
ÍNDEX DE TRADUCTORS.....	101
ÍNDEX GUERRILLER I RESISTENT.....	102
ÍNDEX GOVERNAMENTAL.....	113
ÍNDEX ONOMÀSTIC.....	114
ÍNDEX FÍLMICO-DOCUMENTAL.....	115
EL MAQUIS. DEFINICIÓ	117
GLOSSARI DEL MÓN DELS MAQUIS.....	119
GUERRILLA I MAQUIS A INTERNET.....	123
SIGLES.....	124
CATÀLEGS UTILITZATS. ABREVIATURES. OBSERVACIÓ FINAL.....	125

I PART

MATERIALITZACIÓ DEL TREBALL

La realització d'aquest treball ha estat possible gràcies a una llicència per estudis concedida pel Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya (DOGC núm.: 3689 de 31.7.2002).

L'autor ha tractat de confeccionar un seguit d'instruments, propostes i concreció de competències bàsiques per manejar bibliografia i hemerografia, afrontar el visionat de documentals televisius i aproximar-se a la cinematografia temàtica d'una forma documentada, amena i didàctica mitjançant una sessió de cinefòrum amb l'objectiu d'estudiar aquest sòrdid període del primer franquisme particularment oblidat en els textos escolars degut sobretot a la seva complexitat i la manca d'estudis no militants.

Amb caràcter innovador, objectivitat, coherència i intencions desmitificadores partint del principi que els maquis no foren herois ni bandolers, l'autor posa a disposició de tota la Comunitat Educativa Catalana aquest enorme treball consistent en elaborar tres corpus.

Aquests tres corpus constitueixen la primera síntesi documental i bibliogràfica de la resistència armada contra el franquisme que es realitza a l'Estat espanyol amb pretensions globals.

El corpus llibresc, comptant articles i opuscles anteriors i posteriors a 1975, va acompanyat, exceptuant lògicament els títols de ficció, normalment d'una breu recensió sobre el seu contingut, de vegades extensa per raó del seu interès o la seva importància.

La sola lectura d'aquest corpus pot servir al més neòfit dels estudiosos per tenir una visió general sobre la magnitud, localització i abast del moviment guerriller antifranquista al llarg i ample de l'Estat espanyol.

Els més de set-cents títols apareixen classificats en quatre apartats: 1. *Narrativa*: novel·les i contes. 2. *No ficció*: estudis, autobiografies, memòries, investigacions, treballs de camp, testimoniatges orals i epistolars. 3. *Articles, comunicacions, opuscles, separates*. 4. *Espanyols a la Resistència francesa*: llibres, articles, separates, opuscles sobre la participació dels espanyols a les Forces Franceses Combatents (FFC), de l'Interior (FFI) i Lliures (FFL).

La relació del corpus fílmic consta de 28 realitzacions (18 d'anteriors a 1975) i el tercer corpus el conformen 38 documentals (solament un d'anterior a 1975) acompanyades totes aquestes realitzacions d'un informe orientador global per a la seva introducció a l'aula.

Es presenta un eix transversal per tractar el tema a l'aula a partir d'una sessió de cinefòrum amb la subsegüent sèrie de propostes d'activitats per a les àrees de llengua, ciències socials, educació física o un crèdit d'educació visual i plàstica.

El present treball també inclou una tria d'enllaços de guerrilla i maquis a Internet, els catàlegs bibliotecaris utilitzats, un glossari del món dels maquis, una definició del concepte maquis, una relació de sigles i índexs necessaris amb els quals moure's pel corpus.

Posteriorment es procedirà a incloure en una web temàtica tot el contingut llibresc d'aquest treball excloent els aspectes pedagògics que només són d'interès des del punt de vista acadèmic.

L'autor d'aquest treball s'ofereix desinteressadament, sempre però en la mesura de les seves possibilitats, a mantenir l'adreça electrònica *fsa@sallent.com* per contestar dubtes i oferir orientacions a alumnes d'11 a 17 anys i professors de tots els nivells acadèmics des de Cicle Superior de Primària a Batxillerat inclosa per suposat tota l'Ensenyança Secundària Obligatòria fins Mòduls de Grau Superior. I, amb tota la humilitat possible, a universitaris de qualsevol de les 67 facultats espanyoles de geografia i història per exprés desig que en formulà quatre dies abans de ser assassinat el savi, antic mestre i enyorat amic Ernest Lluch.

1. CORPUS BIBLIOGRÀFIC

1. 1 NARRATIVA

A

ARBUÉS POSSAT, José, *Maquis en las sombras*, Cerdanyola del Vallès (Barcelona), a.e., 1996

ARCE, Manuel, *Testamento en la montaña*, Barcelona, Destino, 1956
[Premi Concha Espina 1955 de Novela Corta Ajuntament de Torrelavega, portada al cinema el 1960. Reimp., Barcelona, Planeta, 1971]

AUB, Max, "La verdadera historia de la muerte de Francisco Franco", *La verdadera historia de la muerte de Francisco Franco y otros cuentos*, Mèxic, Mex, 1960
----- "Los guerrilleros", *Obras Completas*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2002
[El primer títol és el conte somniat per tot exiliat espanyol a Mèxic. Reimp. Barcelona, Seix Barral, 1980. També es pot trobar a *Enero sin nombre*, Barcelona, Alba, 1994. El segon títol és una peça teatral]

C

CARNÉS, Luisa, *Juan Caballero*, México, Novelas Atlante, 1956

CARNICER, Ramón, *Donde las Hurdes se llaman Cabrera*, Barcelona, Seix Barral, 1964
[Reimp., ídem, 1970. Reimp., Diputación de León, 1985. Reimp., León, Celaraya, 1989. Reimp., Valladolid, Ámbito, 1991]

CASTAÑÓN FERNÁNDEZ, Luciano, *Los Huidos*, Bilbao, Gran Enciclopedia Vasca, 1973

CASTILLO-NAVARRO, José M^a, *Los perros mueren en la calle*, Barcelona, Planeta, 1961
[Reimp., Barcelona, Plaza & Janés, 1979]

CASTRO, Antón, *El testamento de amor de Patricio Julbe*, Barcelona, Destino, 1994
----- *Los seres imposibles*, ídem, 1998

CASTRO CAYCEDO, Germán, *El Karina*, Barcelona, Planeta, 1998

CASTROVIEJO BLANCO, José M^a, *La montaña herida*, Madrid, Espasa & Calpe, 1981
[Reimp., ídem, 1982. Reimp., Madrid, Compañía Europea de Comunicación e Información, 1991]

CERVERA, Alfons, *El color del crepúsculo*, Barcelona, Montesinos, 1995

----- *Maquis*, ídem, 1997

----- *La noche inmóvil*, ídem, 1999

[Del segon títol han sortit tres edicions i fou argument inicial d'un projecte cinematogràfic frustrat]

CIBREIRO, Pilar, *El cinturón traído de Cuba*, Madrid, Alfaguara, 1985

COSSÍAS, Tomás, *El camarada Darío*, València, Diputación Provincial de València, 1960

[Premi Valencia de Literatura-Novela 1958]

D

DELGADO, Javier, *Memoria vencida*, Barcelona, Tusquets, 1993

F

FERNÁN-GÓMEZ, Fernando, *Las bicicletas son para el verano*, Madrid, Espasa & Calpe, 1991

FERNÁNDEZ DELGADO, Juan José, *Última página*, Olías del Rey (Toledo), Azacanes, 2000

FERRES, Antonio, *Los vencidos*, París, Ebro, 1965

FÓRMICA, Mercedes, *La ciudad perdida*, Barcelona, Luis de Caralt, 1951

[Va ser portada al cinema el 1957 i al teatre el 1961]

G

GAVELA, César, *El puente de hierro*, València, Pre-textos, 1998

GIMÉNEZ CORBATÓN, José, *El fragor del agua*, Madrid, Anaya, 1993

----- *Tampoco esta vez dirían nada*, ídem, 1997

----- "Voces del alba", Andorra de Teruel, Centro de Estudios de Andorra, *Celan*, núm. 7, 2003

GÓMEZ GASCÓN, Luisa, "Almendros en flor", *Al pie del Moncayo. Cuentos y leyendas*, Zaragoza, Olifante, 2002

GONZÁLEZ REIGOSA, Carlos, *Intramundi*, Pozuelo de Alarcón, Espasa & Calpe, 2002

[Reimp. en llengua gallega, Vigo, Xerais, 2002]

GUERRA GARRIDO, Raúl, *El año del wolfram*, Finalista Premio Planeta 1984

H

HEMINGWAY, Ernest, *For whom the bell tolls*, New York, Scribner's, 1940

[Reimp., *Por quien doblan las campanas*, traducció d'Eduardo Johnson Seguí, Buenos Aires, 1942. Reimp., ídem, Claridad, 1957, traducció d'Olga Sanz. Reimp., Barcelona, Planeta, 1968, traducció de Lola de Aguado, 13 edicions sabudes. Portada al cinema el 1943]

HERRERA PETERE, José, *Cumbres de Extremadura. Novela de guerrilleros*, Madrid, Ediciones Nuestro Pueblo, 1938

[Reimp. México, Isla, 1945. Reimp. Barcelona, Anthropos, 1986]

I

IZCARAY CEBRIANO, Jesús, *La Hondonada*, México, Palomar, 1961

----- "La luz en la ventana", *Noche Adelante*, ídem, 1962

----- "La última carta no llegó", íbidem

----- *Las ruinas de la muralla*, París, Librairie du Globe, 1965

----- *Madame García tras los cristales*, ídem, 1968

[Del primer títol existeix la versió francesa *Vivre à Madrid (La Hondonada)*. Els dos següents són contes temàtica guerrillera recollits en unió dels relats breus sobre la Guerra Civil i el franquisme: *Chacha Lena*, *Breve historia de un zapato*, *Destierro en Pamplona*, *El primer arresto del capitán Rodríguez* i *Tornaboda*. El quart títol es reimprimí a Madrid, Albia, 1977. Del cinquè se'n van fer dues reedicions, Madrid, Akal, 1977 i 2002 i n'existeix una versió francesa amb traducció de Julián Garavito com *Madame Garcia derrière sa fenêtre*, París, Les Editeurs Français Réunis, 1969]

J

JOSÉ FRANCISCO, *Habla mi conciencia*, Barcelona, Acerbo, 1955

[Reimp., ídem, 1966. José Francisco era un suposat maqui penedit. Possiblement un policia va elaborar la narració a partir de les declaracions d'aquest maqui inicialment condemnat a mort]

K

KURTZ, Carmen, *Detrás de la piedra*, Barcelona, Timón, 1958

[Carmen Kurtz és el pseudònim de Carme de Rafael i Marés. Reimp., Madrid, Bullón, 1963. Reimp., Barcelona, Círculo de Lectores, 1967. Reimp., Esplugues de Llobregat, Plaza & Janés, 1975]

LL

LLAMAZARES, Julio, *Luna de lobos*, Barcelona, Seix Barral, 1985

[30 edicions sabudes. Fou portada al cinema el 1987]

LLOP CARRATALÀ, José Carlos, *Háblame del tercer hombre*, Madrid, Muchnik, 2001

M

MARSÉ, Juan, *Un día volveré*, Barcelona, Seix Barral, 1987

----- *Teniente Bravo*, ídem, 1987

----- *Rabos de lagartija*, Barcelona, Areté, 2000

MAURICIO PRIETO, *Las escuelas terroristas de Toulouse*, Barcelona, Rodegar, 1965

[Es tracta d'un *remake* de *Habla mi conciencia*. Darrera Mauricio Prieto s'amaga un policia]

MÉNDEZ FERRÍN, Xosé Luis, "Epílogo", *Elipsis e outras sombras*, Vigo, Galaxia, 1974

[Reimp. ídem, 1983. Reimp., Vigo, Xerais, 1995 i 2002]

----- "El militante fantasía", *Arraianos*, Barcelona, Ronsel, 1994

[Reimp. Vigo, Xerais, 1995, 5 edicions. Obra guardonada amb diversos premis literaris, traduïda per Luisa Castro al castellà, per Bego Montoiro a l'euskara com *Mugaldeko jendea*, Donostia, Elkarlaneau, 1998, i al portuguès per José Viale, Lisboa, Noticias, 2000. Aquests dos contes, obra d'un poeta, assagista i filòsof natural d'Ourense, veí de Celanova, professor de secundària *honoris causa* per la Universitat de Vigo i candidat al Nobel de Literatura 1999, són retalls de *Os corvos, a figueira e a fouce de ouro*, 1967 (Els corbs, la figuera i la falç d'or) una novel·la que contenia una dedicatòria a mites de la guerrilla gallega com Foucellas i Piloto. Els maquis del relat eren ficció pura i el jove que fugí a la muntanya per venjar l'assassinat del seu pare mor a mans del mateix criminal. Per aquesta novel·la, trobada a casa seva durant un estat d'excepció, el TOP el va fer penar a Santoña dos anys per propaganda il·legal (*animus difundendi*). És l'únic cas sabut en la història d'Espanya d'una condemna per un text no editat. El jutge instructor d'ingrat record era el pare de l'exministra popular Margarita Mariscal de Gante i l'autor un conegut antifranquista empresonat tres cops, nacionalista gallec de la primera hora]

MENDOZA, Eduardo, *El año del diluvio*, Barcelona, Seix Barral, 1992

[15 edicions sabudes]

MONTERO, Rosa, *La hija del caníbal*, Madrid, Espasa & Calpe, 1997

MUÑIZ MARTÍN, Oscar, *El ladrido*, Oviedo, Summa, 1969

[Portada al cinema el 1977]

N

NEIRA VILAS, Xosé, *O ciclo do neno*, Madrid, Akal, 1998

P

PEDROLO, Manuel de, *Es vessa una sang fácil*, Barcelona, Grases, 1954

----- *M'enterro en els fonaments*, Barcelona, Proa, 1967

[Del primer títol, reimp., Barcelona, Albertí, 1964, 2 edicions. Reimp., Barcelona, La Magrana, 1986, 2 edicions. Reimp., *Sangre a bajo precio*, Barcelona, Edicions B, 1988. Del segon títol, reimp., Barcelona, ídem, 1975, 5 edicions sabudes. Existeix una traducció al rus, Moscou, Raduga, 1985]

PÉREZ LÓPEZ, Francisco, *El mexicano: diario de un guerrillero español*, Buenos Aires, La Flor, 1964

[Reimp., París, Laffont, 1970 i, amb el títol *Dark bloody ground: a guerrilla diary of the Spanish Civil War*, Boston, Litte, Brown and Company, 1972]

PRADA, Juan Manuel de, *Las esquinas del aire. En busca de Ana María Sagi*, Barcelona, Planeta, 2000

PRESSBURGER, Emeric, *Killing a Mouse on Sunday*, New York, Harcourt, Brace & World, 1961

[Portada al cinema el 1963. Existeix una versió en castellà editada amb el títol *Envejece el guerrillero*]

Q

QUIROGA, Xavier, *Atuado na braña*, Vigo, Xerais, 2001

[Finalista Premio Xerais de Novela]

R

RIVEIRO COELLO, Antón, *As rulas de Bakunin*, Vigo, Galaxia, 2002

[Premi Manuel García Barros de Novela]

RODRÍGUEZ-GAVELA LÓPEZ, César, *La raya seca*, Sant Sebastià, Fundación Social y Cultural Kutxa, 1996

----- *El puente de hierro*, Barcelona, Pretextos, 1998

ROMERO, Emilio, *La paz empieza nunca*, Barcelona, Premio Planeta 1957

----- *Todos morían en Casa Manchada*, Barcelona, Planeta, 1969

[De la primera se'n coneixen 30 edicions i va ser portada al cinema el 1960, la segona també, en 1975]

ROZADA, Nicanor, *Destinos diferentes*, Oviedo, a.e., 2000

RUIZ AYÚCAR, Ángel, *La sierra en llamas*, Barcelona, Luis de Caralt, 1953

[Reimp., Madrid, Fuerza Nueva, 1976, 3 edicions sabudes]

RUIZ ZAFÓN, Carlos, *La sombra del viento*, Barcelona, Planeta, 2001

[16 edicions sabudes]

S

SALVADOR, Tomás, *Los atracadores*, Barcelona, Luis de Caralt, 1955

[Reimp., ídem, 1966. Reimp., Madrid, Círculo de Amigos de la Historia, 1976. Es portà al cinema l'any 1961]

SALEGI, Mario de, *Operación Carlomagno*, Madrid, Ediciones Libertarias, 1988

SÁNCHEZ TOSTADO, Luis Miguel, *Mi señorito el maqui y San Cucufato. De cómo el señor Conde y su séquito se echaron al monte cuando los rojos ganaron la guerra*, Úbeda (Jaén), El Olivo, 2002

SEMPRÚN MAURA, Jorge, *Le Grand Voyage*, París, Gallimard, 1963

----- *L'Évanouissement*, ídem, 1967

[Reimp., ídem, 1973. Reimp., *El Largo viaje*, Barcelona, Seix Barral, 1978, 3 edicions. Reimp., *Il Grande viaggio*, Torino, Giulio Einaudi, 1990. Reimp., *Die Grosse Reise*, Frankfurt, Suhrkamp, 1994. Reimp., Barcelona, Planeta, 1990, 3 edicions. La segona novel·la, amb traducció de Javier Albiñana, *El desvanecimiento*, Barcelona, Planeta, 1979]

SENDER GARCÉS, Ramón José, *Mosén Millán*, Mèxic, 1953

[Reeditada amb el títol *Réquiem por un campesino español*, New York, 1959. Reimp., Buenos Aires, Proyección, 1966, 4 edicions. *Réquiem por un labrador español*, Zaragoza, Gara d'Edicions, 1995, és una traducció de Chusé Aragüés a la fabla aragonesa de l'editat per Destino, Barcelona, 1974, 33 edicions sabudes. Es va portar al cinema el 1985. A la novel·la *Nocturno de los 14*, molts dels catorze suïcides del relat, en un exercici de màxima llibertat i desafiament a la mort, són exiliats espanyols]

SIGNORET, Simone, *Adieu Volodin*, París, Fayard, 1985

T

TRANCÓN, Santiago, *En un viejo país*, Madrid, Huerga y Fierro, 1997

V

VALLE, Conrado del, *Fuego en las cumbres*, Barcelona, Mateu, 1952

[Premi Concha Espina de Novela Corta 1951 Ajuntament de Torrelavega]

VALLHONESTA, Jesús, *Els ocells volen cap al sud*, Barcelona, ColumnAlbí, 1996

VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel, *El pianista*, Barcelona Seix Barral, 1985

VILA IZQUIERDO, Justo, *La agonía del búho chico*, Badajoz, Ediciones del Oeste, 1994

VILLAR RASO, Manuel, *La Pastora: el maqui hermafrodita*, Madrid, Albia, 1978

1. CORPUS BIBLIOGRÀFIC

1.2. NO FICCIÓ

A

ABAD, Irene - ANGULO, J.A., *La tormenta que pasa y se repliega. Los años de los maquis en el Pirineo aragonés - Sobrarbe*, Zaragoza, Prames, 2001

[Inèdites dades guerrilleres sobre el maquis a l'Alt Aragó dels anys quaranta i especialment durant la invasió de 1944 fruit d'un intens treball de camp i investigació arxivística duta a terme per dos joves historiadors aragonesos]

AGUADO SÁNCHEZ, Francisco, *El maquis en España (su historia)*, Madrid, San Martín, 1975
----- *El maquis en sus documentos*, ídem, 1976

[El primer títol, malgrat els errors toponímics, geogràfics i el comprensible esperit partidista d'aquest general de la GC, és un treball fonamental com introducció al complex estudi del maquis espanyol perquè va obrir moltes vies d'investigació, mentre el segon és una transcripció literal de 154 documents: textos, octavetes, ordres, informes, ordenances, cançons i 22 poemes]

ALONSO, Carlos, *La pacificación (guerrilleros, maquis y pistoleros)*, Barcelona, AHR, 1957

[Escrit per un oficial de la GC destinat a la Dirección General de Seguridad tracta el moviment guerriller com un fet marginal estrictament gansteril i delictiu]

ÁLVAREZ FERNÁNDEZ, Pedro, *Juanín, el último emboscado de la posguerra española*, Potes, a.e., 1988

[Obra de delitós redactat i meridiana objectivitat sobre la vida i la mort de Juan Fernández Ayala elaborada amb l'aportació de documents inèdits, cartes, entrevistes a familiars, guerrillers, enllaços i els testimonis del rector Desiderio Señas, amic de Juanín, i el caporal de la GC que el va matar el 24 d'abril de 1957: Leopoldo Rollán. Interessant entrevista d'Alfredo Cloux a l'enllaç i cunyat de Juanín: http://es.geocities.com/secc_testimonios/pedro_noriega. Juanín i Bedoya inspiraren seqüències del film *El corazón del bosque* i són protagonistes, bé que dimonitzats, a les novel·les *El Ladrado*, *Testamento en la montaña* i *Fuego en las cumbres*, portades al cinema les dues primeres. Des de 2001 Juanín és recordat amb una modesta placa al cementiri de Potes i la seva tomba sempre té una pulcra presència]

ÁLVAREZ GÓMEZ, Santiago, *Memoria da guerrilla*, Vigo, Xerais, 1991

[Aplec de dades, notes biogràfiques, testimonis com el de la filla d'en Foucellas Pepiña Andrade, recollits per l'excomissari general de l'Exèrcit de l'Ebre fill de Valdeorras (Ourense) detingut l'agost de 1945, salvat de la mort per la pressió internacional, sortí de presó el 1954, el 1976 va tornar a ser detingut]

ARASA FAVÀ, Daniel, *Años 40: los maquis y el PCE*, Barcelona, Arcos Vergara, 1984

[Treball d'un reputat periodista en la participació dels espanyols a la SGM, títol pioner en l'estudi de la invasió guerrillera de 1944, fonamental punta de llança per a nombrosos i posteriors treballs]

ARASANZ, Joaquín, *Los Guerrilleros*, Huesca, a.e., 1994

[Memòria d'un comissari de divisió, cap d'EM a les FFI del Gard i cap de l'Agrupació Guerrillera de l'Alt Aragó de setembre de 1944 a gener de 1947, data de la seva caiguda. Va estar condemnat a mort. Sortí de presó el gener de 1963. Conegut com "el maqui" a Barbastre, en fou regidor pel PCE a la primera legislatura democràtica. En morir deixà inèdits tres llibres de memòries]

ASENJO, Mariano - RAMOS, Victoria, *Malagón, autobiografía de un falsificador*, Barcelona, El Viejo Topo, 1999

[A la Montagne Noire, prop de Saissac (Aude), un maquis d'UNE fundà el 1944 l'Escola de Formació Político-Militar "Cara a España" que comprenia els serveis d'evasions, passatges, enllaços i un laboratori de "Falsos Papers" sota la direcció de Domingo Malagón, artista que treballà en aquesta missió fins a la legalització del PCE-PSUC el 1977]

ASTRAY RIVAS, Manuel, *Síndrome del 36 (La IV Agrupación del Ejército Guerrillero de Galicia)*, Sada, Edicions do Castro, 1992

[Amb pròleg del guerriller Juan Couto Sanjurjo relata més que res la vida i mort del guerriller Manuel Ponte Pedreira casat amb Maruja Rivas, desterrada, pares de Maruchi Ponte Rivas, llicenciada en Filosofia i Lletres. L'autor, advocat i enllaç de la guerrilla a la vila d'Ordes, no va poder servir a les milícies universitàries perquè Maruja Rivas era cosina seva i perquè un amic seu de joventut s'havia exiliat a Mèxic. *Mundo Obrero* publicà sobre Manuel Ponte un especial en el núm. 111, 2/4/1948]

AZUAGA RICO, José María, *La guerrilla antifranquista en Nerja*, Nerja, IU, 1996

[Episodis de resistència, repressió i mort d'un centenar de persones implicades en la resistència antifranquista a l'Axarquia de Málaga: *huidos, niños de la noche*, enllaços i maquis]

B

BARALLAT, Mercè, *La repressió a la postguerra civil a Lleida, 1938-1945*, Montserrat, 1991

[Extraordinari treball sobre una de les èpoques més dramàtiques de la història de Catalunya: els bombardejos rebels i traïdors del 2/11/37 i 27/03/38 sobre la ciutadania indefensa, l'estraperlo de l'oli, el blat, la farina, el racionament (escàs i dolent), presons, morts a presó, camps de treball, colònies militaritzades, depuracions, la repressió cultural, notes sobre la invasió guerrillera i altres moviments de resistència. El 1945 la dictadura del primer franquisme ja s'havia consolidat implantant un caciquisme rural més despòtic i injust que el del segle XIX amb la col.laboració de les autoritats locals i provincials]

BAYO, Eliseo, *Los atentados contra Franco*, Barcelona, Plaza & Janés, 1976

[Relació de diversos dispositius anarquistes immaterialitzats que tenien com objectiu matar Franco]

BUIL ESPADA, Luis, *Toda la vida en guerra de un pacifista*, Solsona, a.e., 1991

[Exoficial de la Durruti i la Líster retornat de l'exili legalment el juny de 1944 actuà de "corresponsal" de REI i creà diverses juntes d'UNE a Osca dintre l'Operació RdE fins la caiguda d'onze veïns de Sariñena i més de 140 persones de les localitats d'Ayerbe, Alcolea, Albalate de Cinca, Barbastre, Sena, entre les quals es trobava el dirigent comunista tancat de 1938 a 1944, empresonat de 1946 a 1963 i primer alcalde democràtic de Monzón el 1979 Joaquín Saludas]

BUSQUETS, Juan, *Veinte años de prisión. Los anarquistas en las cárceles de Franco*, Madrid, Fundación Anselmo Lorenzo, 1998

[Autobiografia d'un antifeixista barceloní que va pagar amb vint anys de presó, de 1949 a 1969, haver actuat durant un any a la guerrilla llibertària amb la partida d'en Massana i el Grupo Talión]

C

CASSINELLO PÉREZ, Andrés, *Operaciones de guerrillas y contraguerrillas*, Madrid, Compañía Bibliográfica Española, 1968

[Tractat sobre les guerrilles vietnamita, xinesa, malaia, algeriana, l'antinapoleònica (la millor segons el seu autor) i la contraguerrilla colombiana escrit per un capità d'EM d'Infanteria diplomat a l'Escola de Guerra Especial dels EEUU amb els cursos *Counterinsurgency and Special Warfare Staff Officer* i *Counterinsurgency Operations*. Autor d'una biografia del guerriller liberal Juan Martín "El Empecinado", redactà el 1982 el pla ZEN per combatre ETA. Fou imputat al cas GAL sent cap d'EM de la GC]

CHAVES, Julián, *Huidos y maquis. La actividad guerrillera en la provincia de Cáceres, 1936-1950*, Diputación de Cáceres, 1994

[3 edicions. Les 124 víctimes de 1940 a 1950: 14 ciutadans, 7 benemèrits, 58 enllaços, 45 maquis. El juny de 1945 van detenir 52 enllaços: clar exponent de la gran activitat d'UNE pensant que la derrota del feixisme a la SGM comportaria la restauració republicana. Un dels primers fugits mort en combat a finals de 1937 va ser l'alcalde de Cadalso de Gata Máximo Calvo després de reunir un grup de 44 homes i 8 dones, tragèdia que inspirà, en unió dels 75 indiscriminats afusellaments de Navas del Madroño, l'obra teatral *La Taberna de Cadalso* escrita per Miguel Murillo i dirigida per Pablo Pérez de Lazárraga]

CICERO GÓMEZ, Isidro, *Los que se echaron al monte*, Madrid, Popular, 1977

----- *El Cariñoso, los emboscados del Miera*, Madrid, 1978

[La primera obra, reimp., Madrid, Corocotta, 1982, 5 edicions i Santander, Tantín, 2002, 9 edicions, és la vida de quatre maquis càntabres: Ceferino Roiz "Machado" (+1945), Hermenegildo Campo "Gildo" (+1952), Juan Fernández Ayala "Juanín" i Paco Bedoya Gutiérrez, morts ambdós el 1957. La segona, reimp., Santander, Tantín, 1983 i 2001, 3 edicions, és la història d'uns anarquistes amagats a la zona de Liérganes des de 1937: el sergent José Lavín Cobo "Pin, el Cariñoso" i el seu germà Belisario, Dolores Lavín "Lola", Orestes Gutiérrez "Manonegra", els germans Terio i Ramiro Agudo, Tampa, els germans Nemesio i Rafael Haza "los Ferroviarios". En 2002 CNT i AGE van posar una placa en el cementiri de Ciriego en record del Cariñoso, la seva dona i els seus sogres, assassinats tots quatre el 1941]

CLARA, Josep, *Els maquis*, Caixa i Diputació de Girona, 1992

----- *Ramon Vila, Caracremada, l'últim maqui català*, Barcelona, Dalmau, 2002

----- *La primera oposició al franquisme. Els grups clandestins a la demarcació de Girona, 1939-1950*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2002

[En el primer títol, notes sobre guerrillers com Paco Mera, Andreu Puigbò, Rafael Roch, Facerias, Sabaté, Caracremada i els 30 maquis d'UNE morts en la invasió de 1944 per terres de Girona. El segon treball és una metòdica biografia del guerriller català que s'apropa més a les nou condicions que Eric Hobsbawm posa per aspirar al legendari títol de Robin dels Boscos: Caracremada, l'últim maqui espanyol aixecat amb armes contra el règim mort el 1963 perquè el gallec José Castro "Piloto", mort en 1965, havia esdevingut talp el 1950. En el tercer, accions de resistència de la CNT, el POUM, ERC, PSUC, Liberación Nacional Republicana, carlistes, falangistes, entre altres]

CODINA, Ramon, *Lluites perseguides. Vivències de la guerra i l'exili, 1936-1952*, Manresa, CEB, 2001

[Autobiografia de l'últim maquisard de la comarca del Bages i el Berguedà: guàrdia d'assalt a la Guerra Civil, FTP a les FFI, la invasió guerrillera de 1944 per l'Alt Aragó, la detenció i la presó, fins a 1952]

COSSÍAS, Tomás, *La lucha contra el maquis en España*, Madrid, Editora Nacional, 1956

[Capdavanter treball inspirador de variades seqüències d'un film de Pedro Lazaga escrit per un agent que va participar en diverses accions, especialment en l'assalt el 20 de desembre de 1947 a la pineda de Monte Rodeno (Albarracín, Terol), campament on l'AGLA tenia ubicat l'EM i L'Escola de Guerrillers]

CÚELLAR TOLEDO, Ernesto, *El Manco de la Pesquera*, Diputación de Cuenca, 1998

[Reimp., 2002. Biografia novel·lada escrita pel germà d'un segrestat per aquest maqui, amanida amb una crònica 1930-1939 i alguns retalls costumistes de la comarca]

CUEVAS, Tomasa, *Mujeres de la resistencia*, Barcelona, Siroco, 1985

----- *Cárcel de mujeres*, ídem, 1985

[Testimonis d'una gran resistent dipositats a la secció Oral de l'Arxiu Històric de Barcelona, ca l'Ardiaca]

D

DAMIANO GONZÁLEZ, Cipriano, *La resistencia libertaria. La lucha anarcosindicalista bajo el franquismo, 1939-1970*, Barcelona, Bruguera, 1978

[Memòria carcerària d'un excombatent republicà nascut el 1916 a Comares (Màlaga), mort a Barcelona el 1986. Dirigent de la CNT des de 1941. Després de dotze anys empresonat, marxà a França, tornà de l'exili el 1967, l'abril de 1970 va ser detingut una altra vegada i sortí de presó el setembre de 1975]

DÍAZ CARMONA, Antonio, *Bandolerismo contemporáneo*, Madrid, Compañía Bibliográfica Española, 1969

[A partir dels refluxos armats sorgits al final de les guerres espanyoles des de la del Francès fins a la del 36, reflexió de la logística guerrillera escrita per un coronel de la GC involucrat amb el grau de tinent en la Sanjurjada formant part de l'escorta personal del marquès del Rif. És autor de l'article panegíric "El 10 de agosto de 1932. Un General romántico y una Patria que se hunde" (Madrid, Dirección General de la GC, *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*, núm. 1, 1968). Aquest agent es va fer molt famós perquè aconseguí infiltrar-se a la guerrilla del Centre. Possiblement és un dels personatges de la novel·la d'Àngel Ruiz Ayúcar *La sierra en llamas*. Quan era segon cap de la comandància de Ciudad Real dirigí personalment l'eliminació dels maquis "Terremoto" i "Recoba"]

DÍAZ DÍAZ, Benito, *La guerrilla antifranquista en Toledo*, Talavera de la Reina, Colectivo de Historia Arrabal, 2002

[2 edicions. Elaborat estudi d'un erudit professor de la Universitat de Castilla-La Mancha i fill d'un tinent de la GC sobre 110 morts entre 1940 i 1950 a la zona Centre (maquis, enllaços i col.laboradors) a més de la llegendària guerrillera Elisa Paredes Aceituno "Golondrina", tres guàrdies civils i sis persones més, dues completament alienes al moviment guerriller]

DOMINGO, Alfonso, *El canto del búho. La vida en el monte de los guerrilleros antifranquistas*, Madrid, Anaya, 2002

[Recorregut més literari que historicista, amb reproducció de diversos vells errors, per tot allò publicat fins a la data amb alguna nova aportació, cap sobre Catalunya]

DOMÍNGUEZ GONZÁLEZ, Xosé, *Mario de Langullo, o derradeiro fuxido*, Santiago de Compostela, Sotelo Blanco, 1993

[2 edicions. Biografia del matussalem dels *guerrilleiros* gallecs; enterrades les armes el 1951, va romandre amagat fins que passà a França el 1968]

E

EGIDO, José Antonio, *Jesús Larrañaga, comunista y abertzale*, Madrid, VOSA, 1994

[Jesús Larrañaga (Urretxu, 1901 - Madrid, 1942), exseminarista jesuïta, sabia euskara, llatí, balls i cants bascos, secretari general del PC de Gipuzkoa des de 1932, comissari general de l'Exèrcit del Nord s'evadí d'Albatera i a França conegué el camp punitiu de Vernet. L'abril de 1940 arribà a Mèxic, tornà via Lisboa el maig de 1941 com a membre del CC del PCE per organitzar la resistència. Va caure a principis d'octubre i fou afusellat el 21 de gener de 1942 cridant *Gora Euskadi askatuta* en unió del català del PSUC excomissari de divisió Jaume Girabau, el secretari del PCE de Galícia excapità Eladio Rodríguez, el madrileny Isidoro Diéguez, el basc Manuel Asarta i el secretari del PCE a Vigo Francisco Barreiro]

ESTRUCH TOBELLÀ, Joan, *Historia del PCE, 1920-1939*, Barcelona, El Viejo Topo, 1978
----- *El PCE en la clandestinidad, 1939-1956*, Madrid, Siglo XXI, 1982
----- *Historia oculta del PCE*, Madrid, Temas de Hoy, 2000

[Textos demolidors, desmesuradament crítics magnificant episodis sòrdids, oblidant que va estar l'únic partit, amb les seves llums i les seves ombres per descomptat, que va resistir des de 1939 i hostilitat fins a 1948 amb armes i des de molts fronts pacífics fins a 1977 la dictadura fins el punt que qualsevol dissidència durant la llarga nit de pedra rebia el santbenet de comunista recordant que la burgesia discrepant i diversos cercles catòlics també es van articular en l'entorn del PCE-PSUC]

EYRE, Pilar, *Quico Sabaté, el último guerrillero*, Barcelona, Península, 2000

[Biografia novel·lada del penúltim maqui català mort en combat a través de la ploma d'una popular periodista barcelonina després de realitzar nombroses investigacions en diverses i variades fonts]

F

FERNÁNDEZ CAVA, Salvador, *Emencio Alcalá Ruiz "Germán", memorias de un guerrillero. El maquis en la Sierra de Cuenca*, Cuenca, Fundación de Cultura Ciudad de Cuenca, 2002

----- *Juan Hueso "Casto". Informe de Guerrillas. Desde el Valle de Arán a los montes de Cuenca*, Cuenca, a.e., 2003

[El primer títol relata l'episodi tràgic de Santa Cruz de Moya, l'última batalla de la Guerra Civil, saldada amb la mort de dotze guerrillers al campament de Cerro Moreno el 7 de novembre de 1949. El segon, amb 82 notes, 24 causes consultades i 30 pàgines de fotos i documents és la transcripció de l'informe personal d'un maqui natural de Lopera (Jaén), excombatent republicà que va entrar el 1944 amb l'Operació RdE pel port Vell d'Andorra amb una secció de la 3 Brigada de GE, l'alliberadora de l'Arieja, fins arribar a les portes de la ciutat de Lleida per "alliberar-la" després de passar per diversos pobles de les serralades del Boumort i el Montsec. Pel Montsant aterrà el Maestrat i després s'establí a les muntanyes de Conca on va ser un dels fundadors de l'AGLA i un dels supervivents evacuats a França el 1952 on morí el 1966. Ambdós treballs formen part de l'embrionari llibre *El 5º Sector de la AGLA*]

FERNÁNDEZ VICENTE, Àngel, *Rebel, boig per la llibertat i la justícia*, Barcelona, Mediterrània, 2002

[Autobiografia d'un jove anarquista català: infant de la Retirada, un mes de guerriller a la seva joventut, 55 dies condemnat a mort i setze anys empresonat]

FERNÁNDEZ OLMO, Juan, *Episodios del Maquis en la Axarquía*, Vélez-Málaga, a.e., 1999

[Relat d'agradable lectura que segueix el treball de José Aurelio Romero Navas *Recuperando la memoria* sobre el maquis a Alhama de Granada, Almjara, Loja, Salar, Tejeda, pobles situats entre la Costa del Sol i les serres Almjara i Tejeda en l'anomenada comarca de l'Axarquia]

FERNÁNDEZ PANCORBO, Paloma, *El maquis al norte del Ebro*, Diputación General de Aragón, 1987

[Activitats guerrilleres i polítiques del PCE a Osca i Saragossa entre 1944 i 1949 amb especial atenció a la invasió de 1944]

FERRERAS ESTRADA, Gabriel, *Memorias del sargento Ferreras*, Diputación de León, Instituto Leonés de Cultura, 2002

[De la mà del seu fill, autobiografia del sergent Gabriel Ferreras de Luis (1911-1993), GC de 1935 a 1963 i cap de contrapartida a la Cabrera i el Bierzo fins a 1953. Un relat que serveix per contrastar i enquir diversos episodis d'una de les zones guerrilleres més estudiades de l'Estat espanyol]

FONSECA, Carlos, *Garrote vil para dos inocentes. El caso Delgado-Granado*, Madrid, Temas de Hoy, 1998

[Crim d'estat perpetrat el 1963 en les persones de Francisco Granado Gata, de Valencia de Ventoso (Badajoz), emigrat econòmic i Joaquín Delgado Martínez, oriund de Gironella i fill de Cardona. Per la seva condició d'activistes de Defensa Interior (Moviment Llibertari) els culpaven de posar dues bombes que explosionaren a Madrid sense víctimes greus a la CNS i al Negociat del DNI de la Puerta del Sol: els seus autors foren Antonio Martín Bellido, de Canillejas (Madrid) i Sergio Hernández. Aquest succés inspirà el film *El verdugo* de Luis García Berlanga. Luis Miguel MONTERO a *Interviú* (24/3/2003) referí la lluita del Grup pro-revisió del procés Granado-Delgado (1990) impulsat per l'exdirigent anarquista Octavi Alberola. La vídua de Granado, veïna de Quillan (Aude) i mare de tres fills, continua sense rebre cap indemnització perquè es dona la paradoxa que, malgrat haver mort al garrot en un procés ple d'irregularitats (tenia una maleta amb 20 kg d'explosius), el seu marit només va estar dinou dies tancat]

G

GARCÍA, Benito, *Sucedió en Pozoblanco. Retazos de la vida del maqui Caraquemá*, Barcelona, Edimestre, 1994

[Caraquemá va ser un epítet maleït per aquells verals. Poca broma amb aquell malnom. Entre el 2 i el 4 d'agost de 1948, Juan Andrés Cardador, 25 anys, i Juan Moyano Márquez, 23 anys, van estar bevent a El Ciento, una barra americana de Pozoblanco. Van marxar sense passar per caixa dient que ho pagués Caraquemá. L'endemà la GC els apallissà de valent a la caserna i després, mig morts, els van rematar aplicant-los la llei de fugues a la mina de la Romana. Aquesta història sobre Ricardo García González està escrita pel seu germà Benito. Caraquemá era el renom patern. Va morir el 5 de setembre de 1949, als 22 anys, a Madrid. El gener de 1946 fugí a les muntanyes d'Adamuz, al sud de Villanueva de Córdoba i Pozoblanco, fart d'un salari de fam. S'incorporà al maquis socialista de Claudio Romera Bernal. En un *cortijo* va mostrar una tricolor republicana dient: "*Nosotros luchamos por esto*". Un altre dia, dos guerrillers es van presentar al caseriu Portero Lobo demanant diners i la GC ho va saber. Uns dies després els maquis van fer treure totes les coses i van calar foc a la casa amb els animals a dintre. Per "exemplificar", el capità Francisco Aznar Iriarte i el tinent Francisco Jiménez Reyna, pressionats pels fatxes, el 10 de setembre de 1948 van agafar Isabel Tejado López, 60 anys, mare del fugit Agapito Castillejo de la Cruz "Castaño" (mort des de 1946), un traginer d'Hornachuelos que es trobava per allí casualment de nom Antonio Cabanillas Rodríguez, 34 anys, i els afusellaren a la mina de la Romana amb la germana i la mare de Caraquemá. El cadàver de Caraquemá el van exposar públicament a Pozoblanco per a satisfacció de la ciutadania reaccionària especialment la de l'amo que l'havia ocupat tan miserablement i que no apareixia massa en públic des que va marxar a la guerrilla. Per aquesta proesa i altres de similar crueltat recolliren signatures per donar el títol de fill adoptiu de Pozoblanco al tinent Jiménez Reyna]

GARCÍA, Miguel, *Franco's prisoner*, Londres, Rupert Hart-Davis, 1972

[Existeix la versió alemana *Spanien-Kampf und gefangenschaft, 1939-1969*, Berlín, Karim Kramer, 1974. El seu autor, el políglota Miguel García García "Seco", (Archena, Múrcia, 1909 – Londres, 1981), vingué de França amb el Grup Talió el setembre de 1949 a les ordres de Julio Fernández Rodríguez, dit "el Cubano" perquè era natural de l'Havana, excomandant republicà mort a trets el 21 d'octubre de 1949 a la Diagonal de Barcelona. Aquest mateix dia van matar José Luis Borau "Pepe el Largo" i Víctor Espallargas "el Viejo" al carrer Vila i Vilà, Francisco Martínez "Paco", secretari de la Comissió de Defensa de Catalunya i Balears del MLE, al carrer Rosselló, cantonada Dos de Maig i van detenir García: tenia en una casa del carrer Cabanes del Poble Sec una maleta amb una carrabina, tres pistoles, una metrallera, munició i una bomba de mà.

Havien deixat un rastre enorme després de ser rebuts a trets per Isidor Crespiera al mas Casals (Santpedor) resultant ferit a la zona lumbar Manuel Guerrero Motas amagat a Manresa, fins el seu trasllat a Barcelona, a casa d'Antonio Bravo Soler detingut posteriorment. Al mas la Vila (Castellfollit del Boix) propietat del Jutge de Pau Josep Vila Moncunill, absent, segrestaren unes hores la seva muller, tres fills i un ancià pastor emportant-se 25.000 ptes, mantes i espadenyes.

Assetjats el 20 de setembre al mas les Nogueres (Sant Salvador de Guardiola) van deixar vuit *macutos* amb nombrós material bèl·lic i una escopeta robada a la masia anterior. Garcia va participar en el cop a la Casita Blanca del carrer Bolívar, 1, el 9 d'octubre de 1949. Fou indultat amb Antonio Moreno Alarcón, Domingo Ibars i José Corral de la pena capital en un sumaríssim de 1952 (29 acusats, cinc afusellats al camp de la Bóta: Pere Adrover, Santiago Amir, José Pérez, Jordi Pons i Ginés Urrea) contra la guerrilla anarquista. Havia editat el setmanari clandestí *Tierra y Libertad*. Sortí de presó a finals de 1970]

GARCÍA, Ricardo - TORRES, Juan Manuel, *Vallehermoso, el Fogueo. Toma de conciencia popular, resistencia y represión, 1930-1942*, Tenerife, Baile del Sol, 1986
[Reimp., juny 2000. Recull notes sobre alguns fugits]

GARCÍA ESCUDERO, Leonor, *Recuerdos de lucha y resistencia*, Madrid, a.e., 1989
[Títol que apareix en més d'una bibliografia sobre la guerrilla quan en realitat és un recull de 83 poemes antifeixistes dedicats a familiars seus i personatges famosos com Víctor Jara, el ministre José Barrionuevo, el Che, Passionària, empresonats comunistes, però cap referit al maquis]

GARUZ TEDÓ, José, *¡Ay mi papá! Memorias de un Maqui aragonés*, Huesca, Pirineo, 1997
[Autobiografia novel·lada d'un republicà. No parla res de maquis]

GINARD, David, *La resistència antifranquista a Mallorca, 1939-1948*, Palma, Documenta Balear, 1991

----- *Heriberto Quiñones y el movimiento comunista en España, 1931-1942*, Mallorca, Documenta, 2000

[Una llum de claror sobre la tràgica mort del primer secretari del PCE a Espanya després de 1939. El primer títol es traduí al francès *Les Baléares sous le régime franquiste*, París, L'Harmattan, 2003]

GÓMEZ FOUZ, José Ramón, *Bernabé (el mito de un bandolero)*, Gijón, Silverio Cañada, 1989,

----- *La Brigadilla*, ídem, 1992

----- *Clandestinos*, Oviedo, Pentalfa, 1999

[Trilogia bàsica del maquis asturià escrita per un excampió d'Espanya i d'Europa de boxa welter i fill d'un cap de contrapartida. El segon títol explica les contrapartides, autèntic torpede a la base de flotació de la guerrilla. En el tercer, inclou una interessant biografia de l'històric dirigent asturià Horacio Fernández Inguanzo, tinent republicà alliberat el 1943 i incorporat a UNE, fou detingut el 1947. Amb la democràcia va ocupar el càrrec de conseller de Sanitat d'Astúries. Porta el seu nom una fundació cultural i carrers d'Águilas, Avilés, Covera i Moreda. També apareix en aquesta obra el policia Claudio Ramos Tejedor que va detenir el maqui Baldomero Fernández i acabà amb "el Peque", "el Tranquillo" i "Ramonón". El text, amb pròleg de José Ignacio Gracia es pot llegir a <http://helicon.es.pentalfa/7848499.htm>. També "Inguanzo: otro que espera", Madrid, *Cambio* 16, 2/8/1976]

GÓMEZ LABRADO, Víctor, *La guerra de quatre*, Alzira, Bromera, 2002

[Reconstrucció de l'assassinat de l'alcalde de Llaurí (Ribera Baixa, València). La GC va trobar el culpable però un jutge militar carregà la mort a un grup de resistència de filiació comunista]

GÓMEZ PARRA, Rafael, *La Guerrilla Antifranquista, 1945-49*, Madrid, Revolución, 1983

[Resum del publicat sobre maquis fins a 1983. Qualifica de comunista la partida de "Pin, el Cariñoso" i era anarquista]

GONZÁLEZ FRESNO, Manuel, *Memoria dun fuxido*, Vigo, Xerais, 1980

GONZÁLEZ REIGOSA, Carlos, *Fuxidos de sona*, Vigo, Xerais, 1989

[Reimp., 1991. Notes biogràfiques sobre Benigno Andrade "Foucellas", "Gardarríos", "Piloto", Mario de Langullo, Xosé Gómez Gayoso, "Gafas"]

----- *El regreso de los maquis*, Barcelona, Júcar, 1992

[Història de la Federació de Guerrilles Galícia-Lleó (UGT-PSOE-PCE-JSU-CNT-UNE, 1942-1948) i l'Agrupació Guerrillera de Galícia, PCE. Inspirà el documental *Tres Octubres*]

----- *Huidos*, Félix Sancho Gracia, 1992

[Guió fílmic inspirat en la vida dels maquis Xesús Lavandeira "Ladrillo" i Benigno Andrade "Foucellas"]

----- *La agonía del león*, Madrid, Alianza, 1995

[Premi Internacional Rodolfo Waish de Literatura Testimonial 1996. És la biografia del maqui lleonès Manuel Girón Bazán]

GONZÁLEZ SEVILLANO, Juan José, *Pasión y muerte de un Maquis: Sebastián Eustaquio Moya Moya "el Chichango": un drama obligado*, Villarobledo (Albacete), a.e., 1985

[Cèlebre maqui de Villarobledo fugit el 1941 d'un batalló disciplinari de treballadors de Santoña, detingut a l'estació de Silla per la complicitat forçada d'una amiga, torturat i acusat de la mort de tres guàrdies, fou afusellat al cementiri d'Albacete el 1948. El seu pare havia estat afusellat el 1939]

GONZÁLEZ VIDAL, Francisco, *Paco Balón: Memorias de un comunista ferrolano*, Sada, Edicions do Castro, 1999

GROS, José, *Abriendo camino. Relatos de un guerrillero comunista español*, París, Ebro, 1971.

[Reimp. Barcelona, ATE, 1977. Guerriller català a la Guerra Civil, condecorat guerriller a Rússia, guia guerriller del PCE, entrà i sortí de França 25 cops, dirigí l'evacuació de les restes de l'AGLA el 1952]

GUIXÉ COROMINES, Jordi, *L'Europa de Franco, l'esquerra antifranquista i la caça de bruixes a l'inici de la Guerra Freda: França, 1943-1951*, Montserrat, 2002

[El treball d'aquest historiador solsonès demostra l'excepcional organització a l'exili del PCE-PSUC a nivell hospitalari, propagandístic, associacionista i laboral. La seva persecució entre 1950 i 1952 a França malgrat haver estat herois condecorats per la seva decisiva concurrència a la Libération respongué a les pressions americanes i franquistes. Considerats potencials quintacolumnistes, en ple ascens de la Guerra Freda, va conduir a la clandestinitat o a la deportació en cas de ser arrestats, cap a Còrsega, Algèria i països de l'Est, nombrosos anics oficials i caps guerrillers apartats de tota activitat armada fins i tot política. L' anomenada Operació Boléro-Paprika, al més pur estil maccarthyà, a més d'il.legalitzar el PCE-PSUC, disposà l'arrest de 404 persones, suposà un exili dintre de l'exili per a 200 espanyols i més de cent ciutadans d'altres nacionalitats: italians, polonesos, grecs. Altrament aquest cop significà el desmantellament de les explotacions forestals, el tancament de l'Hospital Varsòvia i una nova fase d'edició clandestina de les publicacions comunistes espanyoles]

H

HEINE, Harmunt, *A guerrilla antifranquista en Galicia*, Vigo, Xerais, 1980

----- *La oposición política al franquismo, 1939-1952*, Barcelona, Crítica, 1983

[El maquis gallec amb l'AGLA va ser el més nombrós i actiu de tots els que van existir a l'Estat espanyol i per correlació geoestratègica amb Zamora i les comarques del Bierzo i la Cabrera a la província de Lleó]

I

IZCARAY CEBRIANO, Jesús, *Las guerrillas de Levante*, París, Ediciones Nuestro Pueblo, 1948

----- *Héroes de España. Casto García Roza*, París, ibídem

----- *Quince días con los guerrilleros de Levante*, México, Palomar, 1960

[En el primer títol, amb dibuixos de Lalo i prefaci d'Enrique Líster, usant un to narratiu epicoromàntic, a través d'onze articles, l'autor retransmet com a testimoni de primera línia diverses accions de l'AGLA a Alcalá de la Selva, Canadilla, Castell de Cabra, las Cuevas, Fornoles, Ladruñán, las Parras de Castellote, Libros, Loriguilla, Puerto Escandón, València durant les festes de les falles, el cementiri de Tarrafel i l'eliminació de diversos delators i falangistes. En el segon títol, traduït al rus i al francès, vida i mort del secretari general del PCE d'Astúries Casto García, miner de la Felguera i veí de Barros, evadit del camp d'Albatera, a principis de 1944 tornà per organitzar UNE. Instigà sabotatges metal·lúrgics, elèctrics, ferroviaris i minaires en combinació amb la guerrilla, fou detingut a Pedrera i assassinat a Gijón. Les seves filles Amparo i Pilar foren evacuades a l'URSS, la seva dona i la filla menor Armonia van restar a França. El seu germà Ramon, organitzador d'un maquis en caure Astúries, morí afusellat a Pola de Lena. Existeix el treball inèdit de Venancio GONZÁLEZ DEL VALLE, *El PCE durante los años 40. Del asesinato legal de Antonio Buendía al ilegal de Casto García*.

El salmantí Jesús Izcaray (1908-1980) és el personatge central del doctorat de la filòloga per Salamanca Josefa Báez. Excombatent republicà, excepcional dinamitzador folklòric, de tangos i sarsueles, perseguit a França el 1950 durant l'Operació Boléro-Paprika, marxà a Mèxic. Entre 1929 i 1936 va ser periodista de *El Imparcial*, *Luz* i *Ahora*, autor de *El socialismo español después del Octubre de 1934 en Asturias*, Premio Nacional de Literatura 1938 per *Madrid es nuestro: 60 crónicas de su defensa*, ex-aequo amb José HERRERA PETERE (*Acero de Madrid*) i César M. ARCONADA (*Río Tajo*). També *La guerra que yo viví: crónicas de los frentes españoles, 1936-1939*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1978]

K

KAISER, Carlos, *La guerrilla antifranquista*, Madrid, Ediciones 99, 1976

[Un clàssic, capdavanter. Text superat per nombroses i diverses publicacions posteriors]

L

LAMELA GARCÍA, Luis, *Foucellas. El riguroso relato de una lucha antifranquista, 1936-1952*, Sada, Edició do Castro, 1991

[4 edicions. A través de 20 causes penals (la majoria *lenda emporcada*), documents i testimonis orals, aproximació a la vida del mític, audaç i modest Benigno Andrade García *home inxenos e valente*, *fuxido* el 1936, *mullerero* de primera (es diu que la delació de la família que l'amagava es produí perquè havia seduït una jove de la casa) i indisciplinat *guerrilleiro* de 1944 a 1952, any del seu traspàs al garrot]

LEBLIC GARCÍA, Buenaventura, *Bandoleros en los Montes de Toledo*, Diputación de Toledo, 1981

LIMIA PÉREZ, Eulogio, *Reseña general del problema del bandolerismo después de la guerra de Liberación*, Madrid, Dirección General de la Guardia Civil, 1957

[Aquest coronel de la GC liquidà el maquis a Toledo, Ciudad Real, Granada i Màlaga amb la tàctica d'esperar en lloc d'empaitar, assetjant enllaços, torturant possibles col.laboradors, creant confidents i exigint menys escrúpols als caps de contrapartida. Situa en 1.755 el nombre de maquis que resistiren a Espanya de 1945 a 1952, dels quals en van sobreviure 396, 1.359 van morir o van anar a presó mentre la GC va registrar 624 baixes: 256 morts i 368 ferits. Erra en considerar comunistes a Marcel.lí Massana, Facerias, Ramon Vila "Caracremada" i Quico Sabaté]

LÓPEZ SILVEIRA, José, *Las guerrillas en España*, Montevideo, Pueblos Unidos, 1940

LÓPEZ TOVAR, Vicente, *Autobiographie*, Toulouse, a.e., 1991

[Memòries mecanografiades d'un tinent coronel republicà, coronel FFI, comandant en cap a la invasió de l'Aran, professor a les escoles guerrilleres dels *chantiers* del Midi entre 1945 i 1947. El guerriller ferrolà Ramiro LÓPEZ PÉREZ "Mariano" (1913-1974) va estar a l'EM de la 204 Divisió a les ordres de López Tovar durant l'acció principal de l'Operació RdE centrada en conquerir l'Aran. Es va casar a Praga amb Carmen López Landa el 1952, morí d'accident de tràfic i deixà l'inèdit *Valle de Sombras*]

M

MALLÓ, Oriol, *La revolta dels Quixots*, Barcelona, Empúries, 1997

[Recorregut literari per la resistència llibertària amb diversos testimonis, especialment Domingo Ibars]

MANZANARES ARTÉS, Nicolás, *Consecuencias de la tragedia española 1936-1939 y los hermanos Quero*, Múrcia, a.e., 1978

[Els Quero Robles eren onze germans de l'Albaicín (Granada). Un mestre, tinent republicà que compartí presó amb dos Quero al casalot de La Campana (Granada), recupera una història brutal de sang i fetge, exponent del clima d'odis i terror generats pel 36. Pepe, Paco, Pedro i Antonio eren *niños de la noche*, d'extracció anarquista, passaven gent i missatges de la zona rebel a la republicana. Esdevinguts maquis a la força, finaren combatent entre 1944 i 1947. Tota la família patí represàlies i visqué estigmatitzada sota un núvol de menyspreu durant anys perquè els quatre germans havien comés el pecat d'abraçar fins a les últimes conseqüències la causa leial en una zona en què va triomfar de seguit la causa feixista]

MARCO NADAL, Enrique, *Condenado a muerte*, México, 1966

----- *Todos contra Franco. La Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas*, México, 1966

[Reimp., Madrid, Queimada, 1982. Autobiografia i història de la plataforma PSOE-UGT-CNT-MLE-POUM-ACR-AR-IR-ERC escrita per aquest tinent valencià a la Guerra Civil, legionari francès a la SGM, deportat, secretari interior de la CNT entre 1946 i 1947. Es salvà de la mort gràcies al Sant Pare i Charles de Gaulle, sortí de presó el 1963]

MARÍN SILVESTRE, Dolores, *Clandestinos. El Maquis contra el franquismo, 1934-1975*, Barcelona, Plaza & Janés, 2002

[Partint del principi de l'afinitat en la lluita anarquista des dels anys vint contra el pistolisme, les pugnes internes entre possibilistes i integristes, tracta aquest text l'acció guerrillera culminada amb la mort de Quico Sabaté i Ramon Vila repassant el combat dels germans Ponzán a França amb un capítol dedicat al MLE i un altre a l'estudi de l'anarquisme en temps de la República a la ciutat nadiua de l'autora l'Hospitalet de Llobregat. A la coberta reproduceix una foto de maquisards francesos de l'Alta Savoia]

MARTÍN RAMOS, José Luis, *Rojos contra Franco. Historia del PSUC, 1939-1947*, Barcelona, Edhasa, 2002

[Títol excessiu perquè està mancat de l'oportuna contrastació amb supervivents de primera fila com Miguel Núñez o Sebastià Piera i d'algun tipus d'apropament al gruix de l'etapa guerrillera del PSUC a França contra el feixisme com a gènesi de la continuació després a Catalunya contra el franquisme que roman tot plegat bastant immaculat a l'arxiu del CC del PCE a Madrid. No hauria d'estar a l'ANC?]

MARTÍNEZ ANTÓN, Olga, *Militantes de la Libertad. Historia oral de la AGL en Santa Cruz de Moya y alrededores*, Santa Cruz de Moya, La Gavilla Verde, 1990

[L'autora parteix de l'epicentre testimonial del seu avi Manuel Antón Martínez (el 1979 regidor del PCE a Xelva) veterinari de Landete i Santa Cruz de Moya, capità veterinari a la Guerra Civil "intelectualment pel·ligros" condemnat el 1939 a dotze anys per "auxilio a la rebelión", eixí lliure el desembre de 1942. L'estiu de 1945 va començar a col.laborar amb l'AGLA. Tancat el maig de 1947 i condemnat a vuit anys per "auxilio a bandoleros", sortí en llibertat vigilada l'octubre de 1951 i fou rehabilitat el 1955. La tarja resistent d'aquest arraconat poblet de l'Alt Túrria, enclau del Monument al GE des de 1991 i seu des del 2000 de les jornades d'estudi sobre el maquis més importants d'Espanya, és d'abassegadora evidència: 39 veïns detinguts (8 de morts a mans de la GC) i 6 guerrillers (4 morts en acció), mentre l'assalt al campament de Cerro Moreno el 7 de novembre de 1949, el principi de la fi de l'AGLA, va significar la mort de 12 guerrillers amb el seu cap inclòs. La plasmació del present treball fi de carrera d'aquesta professora d'Inca, comptà també amb els testimonis de Teófilo Sánchez, Raúl Sánchez, Paulino López, Ramón Pérez, José Peinado, Lino Torrijos, Fabián Debón i els guerrillers Adelino Pérez i José Navarro]

MARTÍNEZ DE BAÑOS CARRILLO, Fernando, *Hasta el total aniquilamiento. El Ejército contra el Maquis en el Valle de Arán y en el Alto Aragón, 1944-1946*, Madrid, Almena, 2002
----- *Maquis y guerrilleros. Del Pirineo al Maestrazgo*, Zaragoza, Delsan, 2003

[El primer títol està basat en el treball *Derribar a Franco y a la Falange. El Ejército contra el Maquis en el Valle de Arán y el Alto Aragón, 1944-1946*, Premi Extraordinari Doctorat Càtedra Miguel de Cervantes Academia General Militar - Universidad de Zaragoza. Obra objectiva redactada amb documents i protagonistes d'ambdós bàndols sobre l'acció guerrillera de més rellevància i envergadura de tota la resistència armada ja que va mantenir en escac l'Exèrcit durant molts mesos. Bandeja la clàssica dicotomia feixistes-rojos i afirma que els maquis de l'Operació RdE van actuar amb noblesa, convençuts de defensar la veritat pensant que comptarien amb el suport del poble espanyol i la col.laboració dels Aliats. El segon títol és un desvell de notícies sobre enfrontaments, morts i successos a l'Alt i Baix Aragó primordialment durant la invasió de 1944. Reprodueix l'interessant diari d'operacions de la 468 Brigada. Té inèdita la investigació *Vida y exilio de "otros" comunistas españoles en Francia. Una cultura de la resistencia, 1944-1946* que gira entorn de la figura del tinent coronel republicà i coronel FFI Vicente López Tovar. Una sentència que m'agrada i més encara provinent d'un militar de carrera: "Los maquis o guerrilleros tenían que estar muy convencidos de sus acciones, de su ideología, del resultado de su lucha... o por lo contrario tenían que estar ciegos de ilusión"]

MARTÍNEZ LÓPEZ, Francisco, *Guérillero contra Franco. La guérilla antifranquista du León, 1936-1951*, París, Syllepse, 2000

[Reimp., en castellà, Diputación de León, 2002. Autobiografia d'un supervivent de la guerrilla de la comarca del Bierzo i la Cabrera (Lleó i Zamora). També, el documental *La partida de Girón* i entrevista a *Viento Sur*, núm. 46: <http://www.eurosur.org/rebellion/spain/elquico.htm>]

MARTÍNEZ TERRÓN, Luis, *La partida del alba y otras historias del maquis*, Ajuntament de Jaraiz de la Vera (Cáceres), 1994

----- *El cine y la Guardia Civil*, Cáceres, a.e, 2002

[El segon títol és un breu i culte recorregut per 39 films en què la Benemèrita és protagonista secundària o principal. Vuit són de temàtica maqui. El primer llibre, exhaurit, és una història novel.lada per la qual aquest erudit extremeny va ser amonestat pels seus superiors perquè a la coberta porta la bandera de la República. Tracta variats episodis guerrillers usant noms suposats (*Manuel González "Danzarín"* és Juan Fernández "Juanín") a través de testimonis com un cap de contrapartida, el fill d'un matrimoni segrestat pel maquis i diversos companys de milícia. En el tràgic succés de Mesas de Ibor (*Torrejales*) l'eixalabrat tinent coronel Gómez Cantos (*Gómez Castro*) va fer afusellar sense judici ni confessió tres benemèrits enmig de la plaça per suposada negligència. Martínez Terrón, poeta, novel.lista i subtingent de la GC amb quaranta anys de serveis, entre el mig centenar de premis i guardons literaris, històrics, radiofònics que ha obtingut destaca el Premio Ejército de Periodismo 1985, el Premio Teniente General Aramburu Topete de Investigación 1986 i el Premio Círculo Ahumada de Radio 1991]

MARTORELL, Manuel, *Jesús Monzón, el líder comunista olvidado por la Historia*, Pamplona, Pamiela, 2000

[Documentada restitució biogràfica del secretari del PCE a França entre març de 1939 i novembre de 1944, audaç polític d'una capacitat organitzativa i visió de futur extraordinàries. Ressuscità el partit de les cendres enmig de l'adversitat i fou defenestrat per un envejós Carrillo en tornar de l'URSS. Caure pres en 1945 suposà la seva salvació ja que Carrillo l'acusà de bandit titista, de tenir darrera seu l'espionatge nord-americà i d'haver-se quedat a França amb el suport dels serveis imperialistes i probablement els franquistes! Qualsevol que hagués tingut relacions amb Monzón -expulsat el febrer de 1948 quan era presó- estava sota l'estigma de la sospita. Fou rehabilitat públicament el 1986 en unió d'Heriberto Quiñones i Joan Comorera, altres dos caps de turc de la paranoia antititista i idolatria staliniana]

MAS, David, *Les Valls d'Andorra i el maquis antifranquista*, Andorra la Vella, 1985

[Premi Verge de Meritxell d'Investigació 1983. Narra el conflicte generat amb Espanya perquè les rutes andorranes eren utilitzades pels guerrillers a l'hora d'entrar i sortir cap a Catalunya des de França]

MATARRANZ GONZÁLEZ, Felipe, *Manuscrito de un superviviente*, La Habana, Ciencias Sociales, 1987

[Autobiografia d'un tinent republicà, ferit, presoner de 1937 a 1942, enllaç del Maquis dels Picos de Europa fins a 1946, presidiari fins a 1952, patí tortures i va estar dos cops condemnat a mort. Donà a les Milícies castristes 509,60 pesos dels drets d'autor obtinguts]

MENDEZONA, Ramón, *La Pirenaica y otros episodios*, Madrid, Libertarias-Prodhuvi, 1995

[Memòria del seu director de 1951 a 1977. Enregistrament sonor a <http://www.pce.es/PIRENAICA>. Endemés Teresa PÀMIES, "¡Aquí Radio España Independiente, Estación Pirenaica!", Madrid, *Nueva Historia*, núm. 13, febrer 1978; Carlos FORCADELL, "Los pirineos imaginarios de REI", a *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum, 1999; de l'autor, "Radio Pirenaica, la voz de la resistencia antifranquista", a *Maquis y Pirineos*, Lleida, Milenio, 2001 i "Les altres ràdios", TV3, 30 minuts, 16/01/2001]

MESTRE FERRANDO, Cassandra, *Arreu la sorra*, Barcelona, el Llamp, 1986

----- *Esberles del temps*, ídem, 1988

[L'autora, filla d'un membre del Consell d'Economia de la Generalitat, pres de 1939 a 1946, mitjançant un *flash back* s'apropa a la guerrilla del PSUC ja que el seu germà Numen, provinent del maquis francès, fou afusellat el 1949 amb Ángel Carrero Sancho, Pere Valverde Fuentes i Joaquim Puig Pidemunt]

MOLINA Juan M^a, *El movimiento clandestino en España, 1939-1949*, Mèxic, Editores Mejicanos Reunidos, 1976

MORENO GÓMEZ, Francisco, *Córdoba en la posguerra (La represión y la guerrilla, 1939-1950)*, Córdoba, Francisco Baena, 1987

----- *La resistencia armada contra Franco. Tragedia del maquis y la guerrilla. El centro-Sur de España: de Madrid al Guadalquivir*, Barcelona, Crítica, 2001

[Enciclopèdic vademècum sobre *huidos* de la zona compresa entre Sierra Morena i els Montes de Toledo: Badajoz, Cáceres, Ciudad Real, Córdoba, Jaén i Toledo, escrit per un professor de secundària de Getafe i diputat d'IU 1988-1989 quan Enrique Curiel es va passar al PSOE. Aquesta apreciació política no desvirtua una tasca de compilació sense precedents. Quant a la credibilitat dels seus textos un vell conegut mutu José Torralbo Rico (Villanueva de Córdoba, 1932) dona fe que tota la tragèdia de Villanueva és certa. Els cadàvers del seu alcalde el 1936 Julián Caballero, cap d'una partida des de 1939 i el de Mª Josefa López Garrido "la Mojea", l'11 de juny de 1947 els van portar per a exposició pública a la plaça del poble "*como a perros y después ya en el suelo se cebaban con ellos los falangistas, sobre todo con "la Mojea" que al ser mujer y estar casi desnuda les permitió montarse un buen espectáculo*". D'un altre guerriller del poble anomenat Juan García Serrano "Maleno", assassinat per llei de fugues el 1947, recorda José Torralbo que era amic de la seva família i sovint venia a donar ànims a la seva mare, vídua d'afusellat, amb aquestes paraules: "*Ánimo Manuela que ya pronto vendrán los nuestros*"]

N

NEIRA VILAS, Xosé, *Guerrilleiros*, Sada, Edicións do Castro, 1991

[2 edicions. Interessant recull testimonial. De 1945 a la primavera de 1948 Sindo Seixido de dia treballà d'encarregat als tallers d'Astano i per la nit va fer d'enllaç; un cop *queimado*, marxà cap a França per Madrid, Barcelona, Girona i entrà de Portbou a Portvendrés amb una piragua. El *marineiro* Francisco Rey "Moncho", pres de 1939 a 1945, successor de Manuel Ponte al front de la guerrilla gallega, cap *guerrilleiro* fins a 1951, visqué a França fins que el 1962 arribà a Cuba on exercí de professor de francès i fou oficial reservista castrista. En unes declaracions a *Nova Galicia*, París, 1969, recordà que el moviment guerriller gallec sortí del pla cap a la muntanya, homes de distintes ideologies, perseguits, que van haver de fugir per no anar a presó o ser passats per les armes. Personatge central de l'obra és el mestre Xosé Gómez Gayoso, galleguista de la primera hora i amic de Castelao, comissari de batalló i secretari general del PC de Galícia 1944-1948. Inclou el testimoni de María Araúxo, de Carril, alfabetitzadora i resistent castrista de la primera hora com Conchi Abad, vídua de Gómez Gayoso. Amb motiu del 50è aniversari de l'execució d'aquest últim es publicaren diversos articles: Xesús ALONSO, "Garrote vil", *La Voz de Galicia*, 6/11/1998; Carlos FERNÁNDEZ, "Muerte de dos maquis gallegos", *ídem*, 8/11/1998; Xosé Luis MÉNDEZ FERRÍN, *Faro de Vigo*, "Todos os guerrilleiros", 6/11/1998 i Santiago PROL, "Gayoso e Benigno: xunguidos pola traxédia", Vigo, *Nosa Terra*, núm. 855, 1998]

NOYA, Juan, *Fuxidos (Memoria dun republicano galego perseguido polo franquismo)*, Caracas, Casauz, 1976

[Reimp., Vigo, Xerais, 1996. Lectura necessària per apropar-se a la implacable i indiscriminada repressió franquista des de juliol 1936 en un país que acabava de plebiscitar l'Estatut i començava a sacudir-se del llast caciquil perquè 37 de 44 diputats al Congrés eren del Front Popular, un fet que justifica la gran quantitat de *fuxidos*, molts dels quals acabarien convertint-se en *guerrilleiros* per poder sobreviure]

O

ORTEGA, Enriqueta, *La represión franquista en Asturias. Ejecutados y fallecidos en la cárcel del Coto de Gijón*, Avilés, Azucel, 1994

[Pàgina, tremenda, sobre una de les regions més represaliades d'Espanya des d'octubre de 1934]

P

PAZ, Abel, *Al pie del muro, 1942-1954*, a.e., 2000

[Memòria carcerària de l'històric resistent Diego Camacho, protagonista del documental *Diego* (Frédéric Goldbronn, 40', 1999), un flash back rodat en una bodega de Barcelona on aquest erudit àcrata fa un exercici de memòria repassant una col·lecció de fotos antigues]

PÉREZ REGORDÁN, Manuel, *El maquis en la provincia de Cádiz*, Arcos de la Frontera, a.e., 1987

[3 edicions d'una acurada obra escrita pel cronista d'Arcos i polifacètic investigador. Dóna notícia d'uns 200 guerrillers de les agrupacions Stalingrado i Fermín Galán entre 1940 i 1950. Els maquis gaditans actuaren també per la Serranía de Ronda. El seu principal cap fou Bernabé López "comandante Abril"]

PITT-RIVERS, Julián, *Los hombres de la sierra. Ensayo sociológico sobre un pueblo andaluz*, Barcelona, Grijalbo, 1971

[És la versió espanyola de l'estudi antropològic *The people of the Sierra*, escrit en 1954 per aquest professor d'Oxford resident a París que va estar al poble de Grazalema, a la serra de Ronda, país de maquis, realitzant un treball de camp entre 1949 i 1952. Reimp., *Un pueblo de la sierra: Grazalema*, Madrid, Alianza, 1989 i reimp., *ídem*, 1994]

PLANS, Joan, *Un soldat a la frontera, 1944-1946*, Súria, a.e., 1995
[Memòria d'un soldat-músic que visqué els anys dels maquis als Pirineus fent la mili]

PONS PRADES, Eduardo, *Guerrillas españolas, 1936-1960*, Barcelona, Planeta, 1977
[Reimp., 1992. Per a l'equip d'investigació històrica de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona coordinat per Josep Sánchez Cervelló és una obra de les que "*magnifican con parcialidad la acción guerrillera*" però va estar la primera compilació després de la mort de Franco partint del no res i recorrent en 155 dies més de 20.000 km per terres de França, Espanya i Portugal, visitant 742 pobles espanyols (107 catalans) i aportant dades d'uns dos-cents grups guerrillers]

PUCCHINI, Dario, *Romancero de la Resistencia española, 1936-1965*, Milano, Feltrinelli, 1960
[Reimp., París, 1962; Roma, 1965; Mèxic, 1967; Bari, 1970 i 1975; París, 1971 i 1977; Barcelona, Península, 1982. Reedicions a cura de Max Aub, Emmanuel Carballo i José Emilio Pacheco amb traduccions de José Agustín Goytisolo i Jesús López Pacheco. Conté poemes de 50 reputats poetes espanyols i 40 estrangers sobre la Guerra Civil, els brigadistes, l'exili, l'emigració, l'enyor, la presó, el franquisme i, quant a la guerrilla, de Rafael Alberti "Juan Panadero ensalza en la memoria de José Gómez Gayoso y Antonio Seoane a los héroes de la Resistencia española", de Juan Miguel Romá "A Manuela Sánchez" i el sonet "La Santa Espina", al·legoria a una sardana prohibida pel Directori primoriverista i Franco, més emotiu en el francès del seu autor Louis Aragon que traduït a l'espanyol]

R

REGUANT GILI, José María, *Marcelino Massana ¿Terrorismo o resistencia?*, Barcelona, Dopesa, 1979

[2 edicions, reimp. en català, Barcelona, Contrapunt, 1991. Segons el Dr. Jordi Planes del CEHI és "una biografia apassionada, molt poc exigent, plena d'errors de detall fàcilment identificables i de conclusions molt personals, discutibles i d'escàs valor històric". A iniciativa de Reguant, exdirigent de CNT i exdiputat d'ERC, metge i primer tinent d'alcalde, Palafrugell des de 2001 té un carrer dedicat al cèlebre maqui]

REGUILÓN, Adolfo-Lucas, *El último guerrillero de España*, Madrid, Agencia General de Librería y Artes Gráficas, 1975

----- *Bajo el terror de las armas*, Madrid, a.e., 1982

[Memòries d'un pacífic guerriller carpetà, mestre de professió i comissari de Sanitat a la guerra, tancat de 1939 a 1943, guerriller d'UNE fins a 1947, esvanit fins a 1956 en què fou detingut per casualitat quan estava allunyat de tota activitat guerrillera fent classes a Galícia. Restà empresonat fins a 1972]

RÍOS, Irma, *Les Guérillas en Léon-Galicia de 1937 à 1948*, París, Université de la Sorbonne, 1977

[Trellat de la filla del guerriller César Ríos Rodríguez basat en les memòries inèdites *Los socialistas en las guerrillas antifranquistas de Asturias, León y Galicia*, dipositades a la Fundación Pablo Iglesias, escrites pel seu pare, tinent milicià, maqui fins a 1948 a qui afusellaren els seus germans Manuel i Silvio, i un tercer germà, Arcadio, el va matar en 1946 una contrapartida. Estudia la guerrilla lleonesa i també compta amb el testimoni de Marcelino Fernández Villanueva "Gafas", tancat d'octubre de 1934 a febrer de 1936, comandant republicà, guerriller des d'octubre de 1937 a febrer de 1948]

RÍOS LAZCANO, Isabel, *Testimonio de la Guerra Civil*, Sada, Edició do Castro, 1986

[3 edicions. Autobiografia de l'esposa de Manuel Calvelo López, metge de Curtis i adjunt de la càtedra de Patologia de Madrid afusellat el 1936 al cementiri de Boisaca. Sortí de presó el 1943. Fins a 1947 en què s'exilià amb els seus dos fills, col·laborà amb la guerrilla. Retornà el 1975. A l'apèndix recull notes biogràfiques sobre Benigno Andrade i la seva filla Pepiña, Manuel Ponte Pedreira, Manuel Pena Camino, Emilio Pérez Vilariño, Eduardo Sánchez Lago i Paca Souto]

RODRÍGUEZ, Mikel, *Maquis, la guerrilla vasca, 1938-1962*, Tafalla, Txalaparta, 2002

[A partir del publicat amb anterioritat resumeix la participació dels bascos (anarquistes, comunistes i nacionalistes) a la Resistència francesa, l'Operació RdE i posteriors infiltracions guerrilleres a Euskadi amb testimonis primordials dels guerrillers comunistes Marcelo Usabiaga i Victorio Vicuña, entre altres]

RODRÍGUEZ CHAOS, Melquesidez, *24 años en la cárcel*, París, Ebro, 1976

[Memòria carcerària d'un comissari de brigada evadit de la plaça de toros d'Alacant el 1939. Arrestat de nou, obtingué la condicional el gener de 1943 però, detingut sis mesos després i condemnat a mort, eixí de presó l'agost de 1963. En el seu recorregut per penals i ergastuls, a la presó de trànsit de Medina del Campo coincidí amb Concesina López Morán, a la casa de la qual va menjar un dia de 1943 el seu germà Antonio, guerriller des de la caiguda del Front del Nord. Van ser condemnats ambdós a trenta anys de presó i la seva germana de setze anys d'edat a dotze de presó]

ROMERO NAVAS, José Aurelio, *Recuperando la memoria*, Diputació de Màlaga, 1997

----- *La guerrilla en 1945 (Proceso a dos jefes guerrilleros: Ramón Vías y Alfredo Cabello Gómez-Acebo)*, ídem, 1999

[El primer títol és una transcripció de fets succeïts entre 1945 i 1953 per veu de 26 persones que els van viure a la comarca de l'Axaquia: Torrox, Frigiliana, Nerja, Cómpeta: agents de la GC, veïns, guerrillers, enllaços. El segon és la reproducció textual de les causes de dos caps guerrillers que havien d'aixecar la província de Màlaga contra el règim franquista. El primer va ser crivellat pels carrers de Màlaga el juny de 1946 després de fugir dos cops i el segon, natural de Zamora, executat el 8 de març de 1948 en unió de Francisco Moreno Morilla i l'enllaç Juan Aparicio Jiménez. L'autor té per publicar els treballs *Censo de guerrilleros de la Agrupación Roberto* i *La Iglesia y la Guerrilla: el caso del párroco de Torrox*]

ROMEU ALFARO, Fernanda, *Más allá de la utopía: perfil histórico de la Agrupación Guerrillera de Levante*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1987

----- *El silencio roto... Mujeres contra el Franquismo*, València, 1994

[El primer llibre, reimprés ampliat i il·lustrat amb fotos de José Me Azkarraga, Universidad de Castilla-La Mancha, 2002, és una història de l'AGLA. El segon aplega 103 testimonis de la resistència, des de l'afusellament de les Tretze Roses el 1939 fins a 1975. El documental de la mateixa autora *Rescatadas del olvido. Mujeres bajo el franquismo* recull el testimoni d'Anita Sirgo, enllaç del maquis asturià. Resum de tot plegat a: <http://www.ciudadfutura.com/armagedon/maquis/maquis.htm>]

ROZADA GARCÍA, Nicanor, *Relatos de una lucha (La guerrilla y la represión en Asturias)*, Oviedo, a.e., 1993

----- *¿Por qué sangró la montaña? La guerrilla en los montes de Asturias*, Oviedo, a.e., 1989

[2 edicions, èpics relats, memòria d'un miner, poeta, enllaç de la guerrilla i testimoni d'aquella resistència que va durar del 21 d'octubre de 1937 al 31 de juliol de 1952, data en què va caure l'últim maqui asturià. En el primer títol replica diversos continguts del llibre *La Brigadilla* de José Ramón Gómez Fouz]

S

SÁNCHEZ AGUSTÍ, Ferran, *Maquis a Catalunya. De la invasió de la Vall d'Aran a la mort del Caracremada*, Lleida, Pagès, 1999

----- *Maquis y Pirineos. La gran invasión, 1944-1945*, Lleida, Milenio, 2001

[Èxits editorials, 4 i 3 edicions respectivament, fonament del documental *El maquis, la guerra silenciada*. Ambdues obres han estat elaborades amb testimonis orals, relats amagats, passats eclipsats i una profunda revisió bibliogràfica enriquida amb documentació inèdita sobre la invasió guerrillera pels Pirineus mitjançant una equilibrada combinació de memòria i història.

El primer títol, on l'autor dedica un capítol a la guerrilla llibertària, va estar des del primer al desè lloc dels llibres de no ficció més venuts a Catalunya segons els llistats de *La Vanguardia*, *Avui* i *El Periódico* entre setembre de 1999 i gener de 2000. El segon títol "*Explica tanto aspectos relacionados con el nacimiento de la guerrilla como los motivos por los cuales se produjo la invasión en el Valle de Arán*", (Madrid, *El Mundo*, 27/5/2001). "*Utiliza un estilo ameno y didáctico, recupera con un cierto tono nostálgico el*

ambiente del exilio francés y la participación de 7.000 maquis que penetraron por 30 diferentes puntos de Navarra, Huesca, Lleida y Girona", (Josep Tarragona, Barcelona, *El Periódico*, 17/6/01). "*Ha destapado toda una epopeya bélica que muy pocos conocían: la gran invasión guerrillera que tuvo en jaque al ejército franquista*", (Pau Echauz, Barcelona, *La Vanguardia*, 22/6/01). "*Apasionante libro que profundiza en lugares, sucesos, muertos y combates durante las penetraciones guerrilleras de 1944-1945 promovidas por UNE que desafió al último régimen fascista de Europa*", (Bilbao, *El Mundo de los Pirineos*, núm. 23, octubre 2001). "*La práctica totalidad del Pirineo fue escenario, al filo de la terminación de la SGM, de una gran actividad guerrillera que pareció en su momento ser capaz de fraguar una permanencia que sirviese de plataforma para comenzar el acoso y derribo del régimen franquista*", (José Mº Solé, Madrid, *La Aventura de la Historia*, núm. 41, març 2002)]

SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep - FLORES, Antonio - ROIGÉ, Teresa - MARCH, Marc - LLEIXÀ, Joan Carles - LLAURADÓ, Carles, *Maquis: el puño que golpeó al franquismo. La Agrupación Guerrillera de Levante y Aragón*, Barcelona, Flor del Viento, 2003

[L'agost de 1947 arran d'un intent frustrat de sorprendre a Vall-de-roures el campament guerriller de Tosca la GC va detenir 30 persones a Ràfels, 50 a Vall-de-roures, 100 a Alcanyís, 25 a Aiguaviva i van afusellar, sense judici, sis pagesos d'Aiguaviva i la Ginebrosa al camp de futbol d'Arnes: Joaquín Anglés Andreu, Antonio Martí Membrado, Rafael Membrado Peris, Valentí Santapau Millán, José Peris Andreu i Rafael Serret Cuartilla "Xiquereta", de Ràfels. Aquest últim, ferit pel subcaporal del Sometent Rafael Ferreró Anglés (provà de suïcidar-se després), va ser detingut quan el va anar a denunciar però desconeixia que era un caragirat al servei de la GC i que ja havia assassinat Fermí Ortiz i Avelí Albesa. Aquest és un dels sòrdids episodis en la història d'un dels maquis més actius i organitzats de l'Estat espanyol (més de 300 guerrillers) que rep una excepcional bocanada d'informació mitjançant un exhaustiu treball de camp (60 entrevistes) enriquit amb documents inèdits dels arxius del PCE i la GC. Explica la lluita guerrillera en la zona que comprèn el nord de Castelló, el migdia tarragoní, la franja turolenca i una part de la demarcació de Saragossa on es registraren entre 1945 i 1952 unes 300 sacas, més de cent morts violentes i detingueren més de 1.500 enllaços sota la batuta del coronel, quintacolumnista i excaptiu Manuel Pizarro Cenjor que va actualitzar antics mètodes de repressió i de terra cremada emprats pel liberal marquès de Vilallonga contra la resistència carlina entre 1840 i 1844 i pel general Valeriano Weyler a la Guerra de Cuba. Crònica d'aquest llibre: Ramon PALOMERAS, "Els maquis comunistes", *Avui*, 10/4/2003]

SÁNCHEZ TOSTADO, Luis Miguel, *Los maquis en Sierra Mágina (Una aproximación criminológica a los Hombres de la Sierra)*, Ajuntament d'Albánchez de Mágina (Jaén), 1997

[Aquest historiador, vocal de la Asociación Jiennense de Estudios Criminológicos, s'apropa amb rigor a un episodi molt conegut en aquelles latituds i l'acompanya amb un pròleg, quelcom barroc, el jutge Baltasar Garzón Real, l'oncle del qual Gabriel Real, comissari a la guerra, lluità al maquis andalus]

----- *La guerra no acabó en el 36. Lucha guerrillera y resistencia republicana en la provincia de Jaén, 1939-1952*, Ayuntamiento de Jaén, 2002

[Premi Rafael Ortega Sagrista de Investigación 1999. Tracta el maquis que va operar per les muntanyes de Mágina, Morena, Cazorra, Segura i Las Villas. Afusellaren el 1942 sis estraperlistes enmig de la plaça de Torredonjimeno per la mort del jutge quan en realitat l'autor havia estat el maqui Francisco Milla "Simón". Vegeu: <http://elperiscopidigital.iespaña.es/>]

SEMPRÚN, Jorge, *Autobiografía de Federico Sánchez*, Barcelona, Planeta 1977

[26 edicions sabudes i Premi Planeta. Memòria de resistència d'un intel·lectual antifeixista a França i Espanya que va sobreviure a la deportació i després fou guionista cinematogràfic, guardonat escriptor i ministre de Cultura de juliol de 1988 a març de 1991. Reimp., Barcelona, Círculo de Lectores, 1990. Existeix també la versió italiana *Autobiografía di Federico Sánchez*, Palermo, Sellerio, 1979]

SEOANE, Luis, *La Galice sous la botte de Franco. Épisodes de la terreur blanche dans les provinces de Galice, rapportés par ceux qui les ont vécus*, París, Jean Flory, 1938

[Reimp. a cura de Carlos Pereira Martínez com *O que fixeron en Galicia, 1936*, Vigo, Nosa Terra, 1998. Serveix per entendre la gran quantitat de *fluxidos* que es van emboscar per escapar d'una mort segura. Molts s'agruparen després en partides "*guerrilleiras dirixidas por xente do pobo mentres o clero andaba levando baixo palio ao xeneral golpista*"]

SERRA, Jaume, *L'ombra del maquis*, Solsona de Comunicacions, 2001
[Biografia del maqui bilbilità Jesús Martínez Maluenda "Duende", company de resistències d'en Caracremada, Massana i Sabaté escrita pel director del documental *El Maquis a Catalunya*, TVE, 1988]

SERRANO, Secundino, *Crónica de los últimos guerrilleros leoneses (1947-1951)*, Valladolid, Ámbito, 1987

----- *La guerrilla antifranquista en León, 1936-1951*, Salamanca, Junta de Castilla y León, 1986

[Reimp., Madrid, Siglo XXI, 1988. La guerrilla més estudiada de tota Espanya, els fons de la qual es troben dipositats a la Fundación Pablo Iglesias presidida per Alfonso Guerra]

----- *Maquis, historia de la guerrilla antifranquista*, Madrid, Temas de Hoy, 2001

[Reimp., Barcelona, Círculo de Lectores, 2002. Síntesi de tot el publicat a l'Estat espanyol. Espectacular èxit editorial: Barcelona, 2 edicions, Madrid 8 edicions en cartoné i una de butxaca. La coberta porta una foto del guerriller català Josep Zamora Guiu a la invasió dels Pirineus per la Vall d'Isil]

SEVILLA LOZANO, Jesús, *Alhambra y los Tuchas: una historia de maquis*, Madrid, Cátedra, 1987

[A l'original, dipositat a la Biblioteca Nacional de Madrid, en lloc de Tuchas diu Chuchas, entre altres canvis onomàstics. El relat es conduït per la memòria d'un guàrdia civil]

SOLÉ SABATÉ, Josep M. - VILARROYA, Joan, *La repressió franquista a Catalunya, 1938-1953*, Barcelona, Ed. 62, 1988

----- *La repressió a la reraguarda de Catalunya, 1936-1939*, Barcelona, Montserrat, 1989

[Volums fonamentals per entendre globalment el Desastre Nacional encetat el juliol de 1936 a través de la relació dels represaliats d'ambdós bàndols poble per poble]

SOREL, Andrés, *Búsqueda, reconstrucción e historia de la guerrilla española del siglo XX a través de sus documentos, relatos y protagonistas*, París, Librairie du Globe, 1970

----- *Dolores Ibarruri, Passionaria. Memoria humana*, Madrid, Exadra, 1989

[El segon títol és una de les moltes biografies de Passionària. El primer, un aplec documental i testimonial molt viu, per la data en què es redactà, sobre l'AGLA, Ramon Via, Cristino Garcia i altres guerrillers no identificats. El general de la GC Àngel Ruiz Ayúcar en corregí algunes dades a la *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*, núm. 9, 1972, amb l'article "Una obra comunista sobre el bandolerismo de los años cuarenta". El llibre es va reimprimir amb alguna dada nova sota el títol *La guerrilla antifranquista. La historia del Maquis contada por sus protagonistas*, Tafalla, Txapalaparta, 2002. L'excomunista Sorel esmenta l'autor de *Los que se echaron al monte* com "Cillero" error que també comet Rafael Gómez Parra a *La guerrilla antifranquista* quan en realitat és Cicero. En realitat el llibre de Sorel i el de Gómez Parra són de continguts gairebé idèntics]

SOUTO, María Jesús, *La represión franquista en la provincia de Lugo*, Sada, Edicions do Castro, 1998

[2 edicions. Relació poble per poble dels executats, assassinats, encarcerats i represaliats per la justícia rebel que justifica la massiva fugida de frontpopulistes cap a les muntanyes]

T

TÉLLEZ SOLÁ, Antonio, *Guerrilla urbana en España, 1945-1960*. Sabaté, París, Belibaste, 1972

----- *Guerrilla urbana. Facerías*, París, Ruedo Ibérico, 1974

----- *Historia de un atentado aéreo contra el general Franco*, Barcelona, Virus, 1993

----- *A guerrilla antifranquista de Mario de Langullo "O Pinche"*, Vigo, A Nosa Terra, 2002

[El Dr. Jordi Planes, del CEHI, considera "biografies militants" els llibres sobre Facerias i Sabaté. La d'aquest últim ha estat traduïda al francès (Toulouse, 1990), grec (Atenes, 1978), anglès (Londres, 1974)

i 1985), alemany (Munich, 1974 i Berlín, 1983) i italià (Ragusia, Sicília, 1972 i 1984) amb una reedició ampliada en español, Barcelona, Plaza & Janés, 1978 i una altra de revisada, Barcelona, Virus, 1992. En aquests dos textos s'han basat documentals televisius com *Quico Sabaté, El Maquis a Catalunya* i parcialment *La Casita Blanca, la ciutat oculta*. El tercer títol és la crònica d'un magnicidi fallit i el quart, una biografia sobre un *lendaïro* guerriller gallec que va resistir fins a 1968, any en què marxà a França]

THOMAS, Bernard, *Lucio, el anarquista irreductible*, Barcelona, Ediciones B, 2001

[Traduït del francès per Albertina i Francisco Rodríguez és la biografia del navarrès Lucio Urtubia, home de frontera i contrabandista exiliat el 1954, paleta, llibertari, falsificador, protector de Quico Sabaté. Durant la transició actuà de mediador en el segrest de Javier Rupérez i en l'afer d'Albert Boadella]

TRAPIELLO, Andrés, *La noche de los Cuatro Caminos, una historia del maquis, Madrid 1945*, Madrid, Aguilar, 2001

[A partir de la causa judicial trobada en un llibreter de vell madrileny, relat novel.lat sobre el grup de José Vitini, tinent republicà i tinent coronel FFI afusellat amb sis dels seus homes]

V

VALENZUELA OTERO, Ramón de, *Non agardarei por ningún*, Madrid, Akal, 1976

----- *Era tempo de apandar*, Vigo, A Nosa Terra, 1997

[Mobilitzat pels rebels, es passà als republicans i emprengué la Retirada. Retornat per les autoritats franceses, ingressà a la presó d'Àvila. En aquesta crònica literària i biogràfica narra les seves experiències carceràries esperant la victòria aliada, descriu el dia a dia del camp de treball a les mines de wolfram de Silleda, l'estraperlo i la presència combativa de la guerrilla a les muntanyes de Galícia. També contextualitzada a les mateixes explotacions minaires José FARIÑA *La Balada del Wolfram*, Madrid, Magisterio Español, 1977]

VÁZQUEZ-AZPIRI, Héctor, *Historias de los bandoleros asturianos*, Salinas (Gijón), Ayalga, 1977

[Notes biogràfiques de famosos bandolers. Des del medieval Gonzalo Peláez de Coalla passant per Luis Candelas fins al contemporani Bernabé Ruenes Santovenia, un xicot que va desertar del servei militar en 1946 després de rebre una bufetada d'un sergent i morí el 1951 en estranyes circumstàncies]

VICUÑA, Victorio, *Combates por la Libertad*, Ajuntament de Lasarte-Oriako, 1995

[Autobiografia d'un tinent coronel FFI cofundador del XIV Cos de GE el 1942, cap d'EM de la resistència antifranquista armada al País Basc de 1944 fins l'any 1947]

VIDAL SALES, José Antonio, *Después del 39: La Guerrilla Antifranquista*, Barcelona, ATE, 1976

[Memòria d'un escriptor polifacètic que lluità contra els maquis fent la mili als Pirineus, reimpresa incloent dades antigues amb el títol *Maquis: la verdad histórica de la "otra guerra"*, Madrid, Planeta, 2002]

VILA IZQUIERDO, Justo, *La guerrilla antifranquista en Extremadura*, Badajoz, Universitas, 1986

[Treball del director de la Biblioteca Regional de Extremadura, novel.lista i regidor socialista de Badajoz. L'últim cap maqui Hilario Martínez "Godoy del Pueblo" va ser passat per les armes el 1953. Havien arribat a ser 170. El primer mort, Máximo Muñoz "Botijo", a Helechosa de los Montes per Cap d'Any de 1945 després de matar tres guàrdies: com a represàlia van assassinar la seva dona i la filla. El 20 de gener de 1949 la GC practicà una *saca* brutal entre els pobles de Cabeza del Buey, Benquerencia, Castuera, Esparragosa, Helechal, Garlitos, Malpartida, Monterrubio. Van detenir 70 persones; 22, les deixaren en llibertat al cap de deu dies, 34 foren encartades i 4 moriren per llei de fugues: Antonio Iglesias, Manuel Merino, Sinesio Calderón i Antonio Cortés, les restes dels quals, per la festa de la Constitució de 1983 van ser traslladades a un panteó sufragat pel veïnat d'Helechal]

VINYES, Ricard, *El soldat de Pandora. Una biografia del segle XX*, Barcelona, Proa, 1998
[Biografia novel·lada sobre Sebastià Piera, comissari de brigada, tinent guerriller a l'URSS, responsable polític del PSUC en la caiguda dels Vuitanta l'abril de 1947, s'escapà de la mort gràcies al secretisme de tots els detinguts. Tancat fins a 1949, fugí a França, fou desterrat durant la Guerra Freda a Còrsega, illa que ha esdevingut la seva segona pàtria acompanyat de la seva esposa, tarragonina, lluitadora Trinitat Revoltó, mare dels seus tres fills metges]

VV.AA., *Las guerrillas*, Madrid, Escuela Superior del Ejército, 1951
[Resum d'un cicle de conferències subjectives i anacròniques pronunciades principalment pel general de Divisió José Mª López Valencia sobre guerrillers serbis (partisans i chetniks), croates (ustachis nacionalistes pronazis), polonesos, russos, maoistes, però oblidant partisans italians, maquisards francesos i guerrillers espanyols a França, maquis a Espanya, per concloure en què la més eficaç acció guerrillera en la història de tot el món va ser ¡l'antinapoleònica! durant la Guerra del Francès però "*seguida por una epidemia de revoluciones armadas que continuaron en rápida sucesión, durante media centuria*": els malcontents, 1827; els carlistes, 1833-1840; els desairats, 1842; els matiners, 1846-1849; els montemolinistes, 1855; els antiborbònics, 1867; els republicans, 1869 i els legitimistes, 1872-1876]

VV.AA., *El movimiento guerrillero en los años cuarenta*, Madrid, FMI, 1990
[El 2003 en va sortir una reedició revisada i ampliada a cura de Benito Díaz, de Talavera de la Reina i José Hinojosa, de Cáceres. Aplega 14 síntesis de preuats especialistes en la matèria i testimonis guerrillers de Francisco Martínez, Manuel Zapico, Pepita Bell-lloch, Amada Martínez, José Gros, Domènec Serra, Ramón Máiz, José Sandoval, Santiago Álvarez i Adelino Pérez Salvat "Teo" (Vilallonga, 1917) format al XIV Cos de Guerrillers de la República, FFI instructor a l'Escola Guerrillera de Toulouse, d'octubre de 1948 a novembre de 1949 va ser el responsable polític de l'AGLA]

VV.AA., *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*, Huesca, Pirineum, 2002
[2 edicions. Aplec d'articles històrics, testimonis i recreacions literàries sobre maquis a l'Alt Aragó]

Y

YÁÑEZ, José - CEREZO, Antonio - ESPÍN, Vicente, *Evasión del penal de Ocaña*, Madrid, Fundación Anselmo Lorenzo, 1993
[Audaç fugida del penal d'Ocaña de dotze confederals el 1948 frustrada per la traïció d'un dirigent, saldada amb sis morts i cinc condemnats a 23 mesos en cel·les de càstig que només sortien per escoltar missa]

YUSTA, Mercedes, *La guerra de los vencidos (el maquis en el Maeztrozgo turolense, 1940-1950)*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1999
[4 edicions]

----- *El maquis en Teruel*, Instituto de Estudios Turolenses - Diario de Teruel, 2002

----- *Guerrilla y resistencia campesina. La resistencia armada contra el franquismo en Aragón, 1939-1952*, Prensas Universitarias de Zaragoza, 2003

----- *Los maquis de Andorra: la pervivencia de la memoria*, Andorra de Teruel, Centro de Estudios Locales de Andorra, 2003

[En aquest últim opuscle, mort de tres maquis al mas del Sidal el 1945. Cada 23 d'octubre UGT i CCO recorden aquell succés al cementiri del poble. Aquesta aragonesa Doctora en Història i *maître de conférences* a París ha recollit en el tercer títol nombroses dades dels dos anteriors, ampliades amb una aproximació a la concurrència espanyola a les FFI com a gènesi de les massives accions pirenaïques de la tardor de 1944 a la primavera de 1945. Basant-se en noves investigacions orals i documentals, mentre a l'Operació RdE per l'Alt Aragó no aporta res de nou, el seu recorregut a través de testimonis i papers per l'escenari de la resistència al Baix Aragó i Maestrat palesa la sordidesa d'un combat agònic des de l'apogeu de 1946 a 1948 fins a la decadència i anihilació produïda entre 1949 i 1952]

1. CORPUS BIBLIOGRÀFIC

1.3. ARTICLES, COMUNICACIONS, OPUSCLES, SEPARATES

A

ABAD, Irene, "Dos mujeres, dos historias", *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum, 1999

ABAD, Irene - ANGULO, José Antonio, "Maquis en el Sobrarbe", Zaragoza, *Trébede*, núm. 31, octubre 1999

ACHE, Josep, "Sabadell i la mort del maquis Faceries", *Diari de Sabadell*, 3/9/1997

AGUADO SÁNCHEZ, Francisco, "En torno al bandolerismo comunista. Hacia una historia general del mismo", Madrid, Dirección General de la GC, *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*, núms. 9-10, 1972 i 14-15, 1974

[Avenç de continguts de la seva obra cabdal que va veure la llum el 1975. En la introducció parteix de l'afirmació que el bandolerisme comunista havia estat un producte subversiu de l'estalinisme que comptà amb l'ajuda econòmica i moral de països als governs dels quals "no les fuimos gratos -en particular Francia- contribuyó en gran medida a su existencia". Entre 1943 i 1952 dóna la xifra de 1.826 enfrontaments armats, 624 baixes de la GC (258 morts i 369 ferits), enllaços detinguts 12.948, col.laboradors del PCE 5.428, col.laboradors de la CNT i altres 1.068, 2.173 maquis morts i altres 3.387 detinguts entre presentats i capturats]

AGUILAR, Pedro, "Maquis en Guadalajara. Guerrilleros en alpargatas", Cuadernos del Centro de Estudios de Castilla-La Mancha, *Añil*, núm. 23, tardor 2001

ALBA, Víctor, "Las guerrillas de supervivientes", "La Junta Suprema", "El caso Cristino García" i "Los hombres de acción", *La oposición de los supervivientes, 1939-1955* i *Historia de la resistencia antifranquista*, Barcelona, Planeta, 1978 i 1979

[Històric escriptor del POUM, tancat de 1939 a 1945, erra al dir que les directrius d'UNE van venir de Moscou via Mèxic. Els GE van ser armats per Anglaterra malgrat saber que el seu objectiu posterior era hostilitzar Franco. La filosofia unitarista d'UNE va ésser concebuda per Jesús Monzón Reparaz i Joan Blázquez Arroyo, un exgovernador civil i un excomissari general de divisió respectivament, militants del PCE d'alt rang que no van poder marxar. Mentrestant la cúpula visqué exilis de plaer entre Mèxic i Rússia totalment incomunicada amb la massa que es va apuntar com un sol home a la Résistance]

ALCÁZAR, Francisco - HERNÁNDEZ, Javier - ESCOBAR, Tomás, "Las rutas guerrilleras. Vª Agrupación de Guerrilleros de la Mancha", *III Jornadas el Maquis en Santa Cruz de Moya*, octubre 2002

[Partides que van operar per l'oest d'Albacete, sud de Conca i est de Ciudad Real des de 1943 fins al seu anihilament el 1948]

ALÍA, Francisco, "La guerrilla en Ciudad Real", *El movimiento guerrillero en los años cuarenta*, Madrid, FIM, 1990

----- "La guerrilla antifranquista en la provincia de Ciudad Real", *Cuadernos de Estudios Manchegos*, núm. 19, 1990

[Notes sobre "el Manco de Agudo", "los Chuchas", "Lazarete", "Lechuga" que van operar per la serra de las Hoces, vall d'Alcúdia, Retuerta, Socuéllamos, Tomelloso, Riofrío, Coquiles, Viso del Marqués]

ALCÁZAR, Francisco, "La lucha armada antifranquista en la postguerra de Albacete", Albacete, *Segundo Congreso de Historia de Albacete*, vol. IV, Instituto de Estudios Albacetenses Don Juan Manuel, Diputación de Albacete, 2002

ÁLVAREZ, Ángel, "Los guerrilleros de Asturias por la salvación de España", México, *Nuestra Bandera*, núm. 5, 31/5/1943

ÁLVAREZ, Santiago, "La aventura del Valle de Arán. Noticia. Consideraciones. Testimonio del coronel López Tovar. Precisiones", *Memorias III*, Sada, Edición do Castro, 1988

[Aportació interessant la de López Tovar insistint en què la retirada de l'Aran no va ser cap iniciativa de Santiago Carrillo. Va estar la primera previsió en el moment d'iniciar l'operació]

ÁLVAREZ GARRIDO, Laureano, "El Maquis", Madrid-Barcelona, *Mando*, núm. 23, juliol-setembre 1996

ANDRÉS GÓMEZ, Valentín, "La guerra que nos contó el abuelo. Guerrilleros y huidos en los montes de Cantabria", Ávila, *V Jornadas de Historia y Fuentes Orales*, 1996

----- "Caída de la Brigada Pasionaria, 1946", *III Encuentro de investigador@as sobre el franquismo y la transición*, Sevilla, Muñoz Moya, 1998

[Tràgica ruta d'una expedició de 40 guerrillers infiltrada des de Donibane Garazi enmig d'una infernal climatologia per Roncesvalles el 24 de febrer de 1946 amb la missió de potenciar el maquis asturcàntabre arran del tancament de fronteres confiant en una imminent intervenció aliada contra el règim. Balanç: 8 guerrillers morts, 22 condemnats a penes de 12 a 30 anys i 5 afusellats, inclòs el seu comandant FFI Gabriel Pérez, el vertader heroi de la Madeleine. Quatre, al límit de la supervivència, foren salvats pel Maquis dels Picos de Europa i un a Bejes trobà Juan Fernández Ayala "Juanín"]

ANGULO, José Antonio, "Las montañas del miedo y de las sombras", *Historias del maquis en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum, 1999

ARNAL, Jesús, *¿Por qué fui secretario de Durruti?*, Tàrrrega, Camps, 1969

[Reimp., Andorra, Mirador dels Pirineus, 1972. Reimp., Zaragoza, Mira, 1995. Reimp., *Per què vaig ser el secretari de Durruti?*, amb traducció de Josep M. Martínez, Lleida, Pagès, 1997. La reimpressió de 1995 es va fer sense el coneixement de la majordona i alhora marmessora de l'autor. En els dos últims capítols d'aquestes interessants memòries aquest mossèn relata l'encontre que va mantenir amb uns maquis que es van presentar a Lascuarre buscant la seva col.laboració l'estiu de 1945. Vicente Aranda al film *Libertarias* fantasia sobre aquest personatge]

ARNELLA, Jaume, *Del Pirineu al Montseny. El darrer viatge de Quico Sabaté*. Vegeu: <http://www.mallorcaweb.com/Mag-Teatre/arnella.htm>

AROCA SARDAGNA, José María, *Los republicanos que no se exiliaron*, Barcelona, Acervo, 1969

[2 edicions, títol desorientador perquè solament tracta la memòria carcerària, bé que real, vàlida, emotiva i sincera d'un comissari polític sense cap referència a la resistència antifranquista però que té el mèrit d'haver aparegut en un any de bunquerització del règim]

ARROYO, Francesc, "Quico Sabaté, el penúltimo guerrillero", Madrid, *El País*, 6/1/2000

AZKÁRRAGA, José M^a, "Santiago Flores, el cariñoso de Gredos", *Perder la guerra*, València, Asociación de Amigos del Día de la Foto, 1999

----- *Paisajes y Rostros de Guerrilla*, ídem, 2002

[El primer article és la breu biografia d'un maqui. El segon és un opuscle amb nou fotografies de guerrillers espanyols, onze de masies antigues bases de l'AGLA i altres llocs que conserven la memòria de territoris maquis]

AZUAGA RICO, José M^a - ROMERO NAVAS, José Aurelio, "La guerrilla malagueño-grandadina de posguerra. Estado actual de nuestra investigación", *El movimiento guerrillero de los años cuarenta*, Madrid, FIM, 1990, 2ª edició revisada i ampliada, Madrid, 2003

----- "Desde la Sierra de Lújar hasta Francia. La huida de seis maquis en 1952", Constantina, V Congreso de Profesores-Investigadores, *Hespérides*, 1986

----- "Algunos cuadros de la Guerrilla andaluza de postguerra", Montilla, VI Congreso de Profesores-Investigadores, ídem, 1987

----- "Crimen en Alomartes y atribuido a la Guerrilla", San Lúcar de Barrameda, X Congreso de Profesores-Investigadores, ídem, 1991

----- "Motril 1947. Los hechos sangrientos de Los Tablones", *Anuario de Estudios de la Costa Granadina*, núm. 1, 1988

B

BARAGAÑO, Ramón, "La guerra civil y la guerrilla en Asturias, 1936-1952", *Historia General de Asturias*, vol. 8, Salinas (Gijón), Ayalga, 1981

BARBA, Bartolomé, "Orden público y política laboral", *Dos años al frente del Gobierno Civil de Barcelona y varios ensayos*, Madrid, Javier Morata, 1948

BARCIA, Emilio, "Sobre la muerte de Manuel Girón Bazán", Ponferrada, *Bierzo* 7, març 1986

BARRENA, Xavi - DAMIÁN, Pere, "En memoria de Quico Sabaté", Barcelona, *El Periódico*, 6/1/2000

BAYO, Eliseo, "Así fue la invasión del Valle de Arán", Barcelona, *Yes*, novembre 1976

BONSÓN, Anabel, "Mi tío Vicente" (el guerriller Vicente Costa) a *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum, 1999

C

CABRERA ACOSTA, Miguel Ángel, "Huidos", "Los acontecimientos de 1944" i "Balance final", *La represión franquista en el Hierro, 1936-1944*, La Laguna de Tenerife, Tagoror, 1985

----- "La resistencia", *La Guerra Civil en Canarias*, ídem, Francisco Lemus, 2000

[El 14 de abril de 1944 a la font d'Azofa (Isora) i pels carrers del poble del Pinar es van donar visques al Front Popular i la República. Organitzaren l'acte sis fugits des del juliol de 1936 confiant en la imminent victòria de les armes aliades a la SGM que desembocaria en la restauració democràtica. La consegüent repressió es materialitzà amb l'aixecament d'un camp de concentració al Jablito per encabir 63 detinguts, socialistes la majoria. Altres 11 van ser desterrats]

CALABUIG, José, "Cuarenta años de miedo", Barcelona, *Interviú*, núm. 64, 1977

CALZADO DE CASTRO, Melquíades, *Maquis ¿traidores o patriotas? Valle de Arán 1944*, Cabriels, 1993

[Treball de camp elaborat per un erudit aranès, mecanografiat i dipositat a l'Arxiu Nacional de Catalunya]

CARCEDO, Diego, "Maquis: guerrilla rural contra el franquismo", Barcelona-Madrid, *Historia y vida*, núm. 400, juliol 2001

CARRO CELADA, J.A., "Don Juan: el cura del maquis", Ponferrada, *Aquiana*, núm. 209, 1976

CASALS, Montserrat, "Lazos entre el interior y el exterior", *Memorias del Olvido. La contribución de los Republicanos Españoles a la Resistencia y a la Liberación de Francia, 1939-1945*, París, Federación de Asociaciones y Centros de Españoles Emigrantes en Francia, 1996

[Testimonis guerrillers de Francisco Asensi, Francisco Martínez, Julián A. Ramírez Hernando, Jaume Montané, Nina Asensi, Alfonso Cañete, Francisca Merchan, Antonia Fontanillas, Josep Pàmies, Antonio Gardó, Enrique Clemente, Amparo Martínez, Gerardo Antón]

CASAS, Ángel, "La guerrilla republicana en Palencia", Diputación de Palencia, *Institución Téllez de Meneses*, núm. 45, 1992

CASSOU, Jean, "Activité des maquis", París-Toulouse, Comités France-Espagne, *Nouvelles d'Espagne*, núm. 1, agost de 1945

[Fill de Deusto, hispanista, brigadista, Comissari de la República al Midi-Pyrénées, resistent de la primera hora, dona notícies prohibides de l'interior d'Espanya i notes telegràfiques sobre accions guerrilleres a Fuente Obejuna, Obejo, Alcolea, Granada, Nava de Santiago (Badajoz), Fuenfría (Ciudad Real), Toledo, Azuara, Requena (València), Alacant, Porto (Ourense), Villagarcía (Pontevedra), Mondoñedo (Lugo), Trúbia i Conanzo (Astúries), Sansera (Zamora), Escajón (León), Barcelona i Granollers]

CASTÁN ANDOLZ, Ignacio, "Los Pirineos y el Maquis", Huesca, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Diputación de Huesca, *Argensola*, núm. 95, 1983

CASTELLÓ, Sonia, "Corbera y la Fatarella, en una ruta hispano-francesa sobre los maquis", *Diari de Tarragona*, 22/1/2002

CASTRO, Antón, "Los impostores", *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum, 1999

CATALÁN, José, "La guerrilla antifranquista", Barcelona, *Posible*, núm. 106, gener 1977

CAZCARRA, Vicente, "Los últimos guerrilleros", Madrid, *El País*, 24/3/1985

CHUECA INTXUSTA, Jesús Pablo, "La guerrilla en Navarra", *El movimiento guerrillero en los años cuarenta*, Madrid, FIM, 1990

[Tracta sobretot la invasió guerrillera d'octubre de 1944 per les valls de Roncal i Roncevalles]

CIERVA, Ricardo de la, "Overlod y la invasión del maquis", *Historia del franquismo, 1939-1945*, Barcelona, Planeta, 1975

CIERVA, Ricardo de la - AGUADO, Francisco, "La aventura del maquis en España: Análisis documental de una leyenda", Madrid, *Nueva Historia*, núm. 8, 1977

CLARA, Josep, "Emboscats i maquis a la Vall de Llémena, 1939-1969", Girona, *Plecs de la Vall de Llémena*, núm. 8, desembre 1991

----- "Ramon Vila, el darrer maqui català", Berga, *L'Erol del Berguedà*, núm. 74, tardor 2002

COBO ROMERO, Francisco, "Un trágico epílogo. La represión del campesinado durante la primera etapa del franquismo", *La Guerra Civil y la represión franquista en la provincia de Jaén, 1936-1950*, Diputación de Jaén - Instituto de Estudios Giennenses, 1993

COMÍN, Eduardo, "Acción político-terrorista clandestina del comunismo", *La República en el exilio*, Barcelona, AHR, 1957

CONTE, Antoni, "La invasió dels Maquis a la Vall d'Aran", *Crònica de Súria*, octubre-novembre 1994

[Relat episòdic de l'aventura d'un soldat que va lluitar contra els maquis a l'Aran]

CORTÉS, Jorge, "El Maestro", *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum, 1999

[Recreació literària sobre el cap guerriller Ángel Fuertes Vidosa, mestre de professió i cap guerriller]

COSTA CLAVELL, Xavier, "Las guerrillas gallegas", *Las dos caras de Galicia bajo el franquismo*, Madrid, Cambio 16, 1977

[Entre altres, notícies sobre José Castro "Piloto", Benigno Andrade "Foucellas", Xosé Gómez Gayoso, Manuel Ponte, etc. en els dos períodes de la guerrilla gallega 1936-1943 i 1944-1950]

COWAN, Andrew, "The guerrilla war against Franco", Londres, *European History Quarterly*, núm. 2, 1990

CREAC'H, Jean, "Les communistes attaquent sur les Pyrénées", *Chroniques Espagnoles. Le coeur et l'épée*, París, Plon, 1958

[Llibre a tenir en compte en la seva integritat. Conté dades poc conegudes i molt interessants sobre "una dictadura gens semblant als feixismes de l'època perquè no era capitalista en la forma d'estat, ni comunista per al proletariat" escrites pel culte corresponsal de "Le Monde" entre 1942 i 1957]

D

DEBRAY, Régis - GALLO, Max, "Lucha armada contra el franquismo, 1944-1950", *Demain l'Espagne. Conversations avec Santiago Carrillo*, París, 1974

[Reimp. *Mañana España*, Madrid, Akal, 1976. Famosa entrevista en què Santiago Carrillo digué que la GC havia elevat fins a 15.000 el nombre de pèrdues humanes entre guerrillers i gent de suport al maquis entre 1939 i 1949. Inclou velles afirmacions escrites a "*Amplio informe de Santiago Carrillo poniendo de manifiesto los aciertos y errores de la actividad del Partido en diversos sectores de lucha, principalmente en la guerrilla*", datat a 3 de maig de 1952 que es troba a l'Arxiu Històric del PCE a Madrid: "*Cometimos el error de prolongar demasiado la lucha guerrillera. Hasta 1949 estábamos centrados en la idea de un levantamiento nacional, pero ya dudábamos, sentíamos que la desmoralización se adueñaba de las unidades por falta de una perspectiva clara [...] Los anarquistas tenían solamente un pequeño grupo que operaba cerca de Barcelona: no era siquiera de guerrilla. Esto también ha contribuido a superar el anarquismo. No lucharon, y en Francia tampoco [...] En aquellos tiempos se decía en plan de broma: los verdaderos anarquistas son los comunistas*". Santiago Carrillo al Ple de 1946 definí el PCE com el partit de la destrucció del franquisme i alhora el partit de la reconstrucció d'una Espanya gran i democràtica. També Carrillo escrigué "Las tareas del Movimiento Guerrillero en el Nuevo Año", París, *Mundo Obrero*, 10/1/1947, en què, amb les fronteres tancades i l'aïllament internacional de l'Espanya de Franco, encara era factible i previsible una intervenció aliada que justificava el manteniment de la lluita guerrillera]

DÍAZ DÍAZ, Benito, "La guerrilla antifranquista en Talavera y La Jara", Talavera de la Reina, *Cuaderna*, núms. 7 i 8, 2000

----- "Los primeros huidos en los montes de Toledo", Cuadernos del Centro de Estudios de Castilla-La Mancha, *Añil*, núm. 23, 2001

----- "La Agrupación Guerrillera de los Montes de Toledo, Ciudad Real y Badajoz", Madrid, *Historia 16*, núm. 319, 2002

----- "Huidos y guerrilleros antifranquistas en Toledo, 1939-1955", *El movimiento guerrillero de los años cuarenta*, Madrid, FIM, 2ª edició revisada i ampliada, 2003

----- "Huidos y guerrilleros antifranquistas en los montes de Navas de Estena (Ciudad Real)", www.navasdeestena.org

----- "La guerrilla antifranquista en Gredos" (I i II), Ávila-Segovia-Salamanca, *Revista Cultural*, núm. 47, juny 2003

E

ENGEL, Carlos, "El maquis en España", Barcelona-Madrid, *Historia y Vida*, núm. 227, 1987

F

FABRE, Jaume - RIBES, Antoni, "Onze trets per a detenir un guerriller", Barcelona, *Avui*, 24/2/1977

FARGUELL, Quirze, "Solé i Sabaté, una llança contra les hipoteques històriques", Manresa, *Regió 7*, 3/1/89

FELIPÓ, Ramon, "Habla mi conciencia i alguns dels llibres sobre el maquis al Berguedà", Berga, *L'Erol del Berguedà*, núm. 74, tardor 2002

FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy, "El maquis en Aragón", Zaragoza, *Andalán*, núms. 112, 113 i 114, 1972

FERNÁNDEZ PANCORBO, Paloma, "La guerrilla en la provincia de Teruel, 1944-1952", Teruel, *Revista de Estudios Turolenses*, núm. 82, 1991

----- "La guerrilla en Zaragoza y Huesca", *El movimiento guerrillero de los años cuarenta*, Madrid, FIM, 1990

FERNÁNDEZ VARGAS, Valentina, "La guerrilla", *La resistencia interior en la España de Franco*, Madrid, Istmo, 1981

[Breu reflexió utilitzant diverses publicacions aparegudes fins a la data]

FERRERONS, Ramón - GASCÓN, Antonio, "El Esquinazau, un guerrillero aragonés del siglo XX", Madrid, *Nueva Historia*, núm. 16, maig 1978

FIGUEROLA, Napoleó, "Barcelona honora Joaquim Puig Pidemunt donant el seu nom a un carrer", AAGE-FFI Catalunya, *L'Enllaç*, núm. 23, gener-febrer, 1989

----- "Josep Bonifaci Mora, un metge històric", *idem*, núm. 24, març-abril, 1989

[Breus biografies, escrites pel guia del PSUC que va passar més cops la frontera clandestinament, sobre el responsable militar del PSUC i director de *Treball* afusellat el 1949 amb altres tres guerrillers i el metge de capçalera de Passionària, natural de Llimiana (Lleida), deportat el 1950 a Còrsega]

FLORES MARTÍNEZ, Pedro, "Ramón Vila Capdevila, apoteosis de la acción", Capestang, *Ruta*, núm. 40, març 1980

----- "La reconquesta d'Espanya" i "La mina del Pimorent", *Testimonis manresans de les guerres del segle XX*, Manresa, CEB, març 2001

----- "La resistència", "La lluita al maquis", "La Reconquesta de España", "Estada a Marsella", "A les mines del Pimorent", "L'exili a Lió", *Memòries*, Manresa, CEB, juny de 2003

[El primer article és una breu biografia relatada amb mots èpics sobre l'últim maqui espanyol aixecat amb armes. Les altres dues referències pertanyen a la seva autobiografia, escrita el 1984. Aquest intel.lectual àcrata, comissari a la guerra, guerriller d'UNE per Navarra a primers d'octubre de 1944, guia de la guerrilla a la frontera cerdana entre 1946 i 1949, realitza una anàlisi brillant i honesta sobre diversos aspectes de la resistència anarquista antifranquista. En qualitat de dirigent llibertari aporta valuosos testimonis personals sobre la persecució patida a França per la CNT arran de l'atrancament per part d'uns exmilitants anarquistes a una oficina de Correus de Lyon el 1950 i sobre els preparatius de la que seria última incursió guerrillera el 1960 per terres catalanes de Quico Sabaté i quatre joves enganyats. Donà el seu cos a la ciència i el seu arxiu a la Biblioteca del Casino de Manresa. També estudià la proclamació del Comunisme Llibertari a la Catalunya Central el gener de 1932 a *Las luchas sociales en el Alto Llobregat y Cardoner*, Barcelona, a.e., 1981 i contribuí a la història del Bages amb *Tipos manresanos I* (1994) i *Tipos manresanos II* (1995), personatges relacionats amb fets dels anys trenta]

FOLQUÉ, Sílvia, "Carme Casas. Sabia que estant a la resistència em jugava la pell però ho feia a consciència", Girona, *Presència*, núm. 1405, gener 1999

FONT, José, *Cisquet, un héroe de nuestro tiempo*, Barcelona, AAGE-FFI Catalunya, L'Enllaç, 1987

[Biografia escrita per un exguerriller sobre la vida i mort de Francesc Serrat Pujolart, jove cap guerriller afusellat el 1946 amb Joan Hernández Lizán, Manuel Donaire Moreno i Juan Arévalo Gallardo]

G

GALLEGO PÉREZ, Cándido, "La represión del bandolerismo después de la Cruzada", *Lucha contra el crimen y el desorden: memorias de un teniente de la Guardia Civil*, Madrid, Rollán, 1957

[Entre 367 pàgines panegíriques de la GC en temps de la República i durant la Guerra Civil, 60 pàgines excel·leixen accions contra diversos maquis com "el sargento Chamorro", "los Jubiles", Fernando Bermúdez "Rabés", Eduardo Bejarano "Portugués", Vicenç i Francesc Ramos "Melero", Belisario i José Lavín Cobo "Pin, el Cariñoso", Nemesio i Rafael Hazas "Ferroviario"]

GARCÍA, Francisco, "La guerrilla antifranquista en Cataluña: apuntes históricos", *Generació*, núm. 6, 1991

GARCÍA PIÑEIRO, Ramón, "Nuevos enfoques sobre la extinción de la lucha armada: la experiencia asturiana", *La oposición al régimen de Franco*, Madrid, UNED, 1990

----- "Estrategias de oposición al franquismo en Asturias durante la primera década", *El movimiento guerrillero de los años cuarenta*, Madrid, FIM, 1990

GARRIGA, Josep, "Maquis en el Ebro", Madrid, *El País*, 31/1/1999

GASCÓN, Antonio, "1944, la Reconquista empieza en los Pirineos", Barcelona-Madrid, *Historia y Vida*, núm. 81, 1996

GASCÓN, Antonio, "El segundo infierno", *Beltrán, el Esquinazau*, Jaca, Pirineum, 2002

[Antonio Beltrán Casaña, combatent aliat a la Gran Guerra, rellotger de Jaca, taxista de Canfranc, conspirador republicà al costat de Fermín Galán i Ángel García Hernández va ser el mític comandant en cap de la gloriosa 43 Divisió a Bielsa. Sota el guiatge polític de Fernando Claudín (expulsat del PCE amb Jorge Semprún el 1964 i finat presidint el 1990 la Fundación Pablo Iglesias del PSOE) amb Eduardo García (Pirineus Atlàntics) i Ramon Soliva (Pirineus Orientals i Andorra) entre març de 1946 i octubre de 1947 va dirigir de l'equip de passatges dels Pirineus Centrals a l'Escola Guerrillera de Toulouse (*La Escuela de Terrorismo* segons Madrid) presidida per Santiago Carrillo amb els coronels Enrique Líster i Juan Modesto com a professors d'instrucció militar i el general FFI Luis Fernández encarregat d'intendència i sanitat. Abandonà el càrrec i el partit perquè s'enviava gent cap a l'interior d'Espanya a resistir amb un duro i una espartdenya. Per aquesta dissidència i per mantenir contactes amb Indalecio Prieto, anarquistes i extremistes de la CGT va estar a punt de ser eliminat dos cops. Tanmateix, va viure al Midi fins a 1957 en què marxà a Mèxic on morí el 1960 tan famós com pobre]

GAVASA, Juan, "Luis Gimeno, guerrillero", Bilbao, *El Mundo de los Pirineos*, núm. 27, maig-juny, 2002

GAYÀ, Guillem, "Ni cautivo ni desarmado. Dos libros sobre la historia de Quico Sabaté y el maquis catalán arrojan luz sobre el más temido guerrillero antifranquista", Barcelona, *La Vanguardia*, 4/2/2000

GIL LLAMAS, Tomás, "La batalla contra el pistolerismo. Fin de la banda del Talión. Prosiguen los desmanes. Muerte del José Sabater. La banda de Facerías. Nuevos asesinatos. Nueva banda y más bajas mortales", *La ley contra el crimen, policías y maleantes frente a frente*, Barcelona, Pulcra, 1956

[Versió policial sobre la guerrilla urbana llibertària. El llibre va ser un èxit editorial en la seva època alhora que va inspirar variats films i novel·les]

GIMÉNEZ CORBATÓN, José, "Central del Maestrazgo", *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum, 1999

GONZÁLEZ, Antoni - LÓPEZ, Albert - PUJOL, Marta, "Exhumació, estudi i inhumació definitiva de les restes de Ramon Vila Capdevila a Castellnou de Bages", Diputació de Barcelona, *Quaderns científics i tècnics de restauració monumental*, 2001

[Informe de la necròpsia practicada a Ramon Vila Capdevila "Caracremada", l'últim maqui espanyol aixecat amb armes contra el règim franquista arran del trasllat de les seves restes dels afores del fossar fins al cup de can Batista durant la reforma del cementiri de Castellnou de Bages]

GONZÁLEZ, Antoni, "Una lluna quasi plena", Berga, *L'Erol del Berguedà*, núm. 74, tardor 2002

[Recreació literària sobre l'acte d'inauguració del nou cementiri de Castellnou de Bages i trasllat de les despulles de l'últim maqui Ramon Vila escrit per l'arquitecte director de les obres]

GONZÁLEZ MARTÍNEZ, Pedro L., "Diario de un maquis", Zaragoza, *Trébede*, núm. 70, desembre 2002

[Diari del 7 d'octubre al 5 de novembre de 1944 del tinent FFI Emiliano del Castillo Escudero (Parra de las Vegas, Cuenca, 1902 - 1959) sobre operacions de la Brigada B (batallons Libertad, Igualdad i Fraternidad) en la seva penetració per l'Alt Aragó. Detingut el 13 de novembre de 1944 en unió del maqui polonès Paul Keller, va estar a punt de morir a causa d'una úlcera d'estòmac però un cop jutjat, fins el febrer de 1959 no sortí en llibertat condicional i morí el següent mes d'agost al seu poble nadiu]

GONZÁLEZ MUÑOZ, José M^a, "Aproximación y aportación documental para el estudio de los años cuarenta en el Valle del Tiétar (Ávila): La Guerrilla Antifranquista -Maquis- 1944-1947", Boletín de la Sociedad de Estudios del Valle del Tiétar, *Trassierra*, núm. 5, 2002

[Es pot consultar a http://es.geocities.com/secc_documental/trasierra12/]

GONZÁLEZ REIGOSA, Carlos, "El Piloto, el último maqui", Madrid, *Historia 16*, núm. 171, 1990

----- "Maquis na raia portuguesa", Santiago de Compostela, *A Trabe de Ouro*, núm. 16, octubre-desembre 1993

[El primer títol és una nota biogràfica sobre l'últim *luxido* espanyol, mort el 1965. El segon són guerrillers lleonesos a la frontera amb Portugal, fet que tracta d'una forma més ampliada en els seus llibres]

GONZÁLEZ VICENTE, Carmen, "Fuentes para el estudio del movimiento guerrillero. El Archivo del PCE", *El movimiento guerrillero de los años 40*, Madrid, FMI, 1990

GRANDE, Antón, "Prensa e comunicación dos maquis na provincia de Lugo", *Cinguidos por unha arela común: homenaxe ó profesor Xesús Alonso Montero*, Vol. 1, Universidad de Santiago de Compostela, 1999

GROUSSARD, Serge, "Le destin du brigadier Canillo", "L' étrange aventure de Don Alfonso Tarbal", "Les errants des nuit froides", "Leçons inutiles", "Les guerrilleros de Galice" i "Les résistances des Espagnes", *Solitude espagnole*, Paris, Plon, 1948

[Interessants cròniques gener-novembre de 1947 escrites per un reporter que es va arribar a entrevistar amb representants de l'ANFD, la CNT i va passar uns dies al costat de Marcelino Fernández Villanueva "Gafas" i el seus guerrillers testimoniant en primera línia un cop econòmic i una ridiculització a la GC]

H

HEINE, Harmunt, "Algunos factores fundamentales del movimiento guerrillero en Galicia, 1936-1954", *El movimiento guerrillero de los años cuarenta*, FIM 1990

HERMET, Guy, "Las esperanzas frustradas", *Los comunistas en España*, París, Ruedo Ibérico, 1972

[Amb dues pàgines d'anàlisi frívola resumeix l'activitat guerrillera i dóna erròniament l'autoria de l'ordre de retirada de l'Aran a Santiago Carrillo]

HERMIDA, Jesús, "La lucha contra los maquis" i "La España de la postguerra", Madrid, *La Actualidad Española*, núms. 413, 431, 438 i 441, 1960

HERNÁNDEZ, Miguel, "Un año de guerrillas en Galicia", Madrid, *Tiempo de Historia*, núm. 34, 1977

HERRERA PETERE, José, "Ramon Via", París, *Cultura y Democracia*, núm. 4, abril 1950

[Biografia d'un cap guerriller fill d'un fuster de Vallecas, afeccionat al cant i la boxa, manyà d'UGT, acomiadat per una vaga en 1934, lluità a Somosierra amb la Columna de Acero, responsable polític del PCE al camp d'Oraa, perseguit pels alemanys, sota la bandera republicana i la de falç i martell organitzà una manifestació d'espanyols amb la crida *¡Después de París, Madrid!* quan fou alliberat Alger el 1942. Desembarcà a Màlaga amb l'Operació RdE la tardor de 1944. Organitzà nombrosos comitès d'UNE i el 6è Batalló de l'Agrupació Guerrillera d'Andalusia a les muntanyes de Cómpeta. Va caure el 15 de novembre de 1945. Torturat amb vehemència, s'escapà l'1 de maig de 1946 amb 30 presos: dos cenetistes, dotze comunistes i sis sense partit. Es refugià en una llar amiga de Màlaga fins que el juny de 1946 morí cosit a trets al carrer. Al camarada que l'acollí el van penjar del dintell de casa seva]

HOBBSAWN, Eric, "Los expropiadores, el caso de Francisco Sabaté Llopart", *Bandits*, Londres, 1969

[Reimp., New York, 1971. Amb traducció de Maria Dolors Folch i Joaquim Sempere, reimp. Barcelona, Ariel, 1974]

IBÁRRURI, Dolores, "Un any de lluites guerrilleres a les zones de Cuenca, Terol, Castelló i Baix Ebre", París, PSUC, *Lluita*, núm. 137, 28/1/1948

----- "8 de marzo. Jornada Internacional de la Mujer", París, PCE, *Cultura y Democracia*, núm. 3, març 1950

[En el primer article, resum numèric de les operacions de l'AGLA el 1947: morts 75 agents de la GC i 57 delators. Baixes mortals: 21 homes. Relaciona els pobles ocupats total o parcialment i les accions més destacades. Per a Passionària l'AGLA era "el nostre orgull i la nostra glòria". Justificava així la resistència armada: "S'ha acusat els comunistes de criminals perquè ens hem entestat a mantenir i alimentar aquesta lluita que és avui l'honor i la glòria del nostre poble i la garantia que no serà burlada la voluntat popular d'establir un règim democràtic a Espanya". En el segon article posa la guerrillera gallega Manuela Sánchez morta a San Vicente de Carres (A Coruña) defensant la retirada de dos guerrillers amagats a casa seva en el mateix podi que la comunera María Pacheco, la gallega María Pita, Agustina Saragossa Domènech "Agustina de Aragón", la granadina Mariana Pineda, l'asturiana Aida Lafuente, la modista Lina Ódena i les Tretze Roses de Madrid]

IZCARAY, Jesús, "30 días con los guerrilleros de Levante (1-12)", París, *Mundo Obrero*, núms. 74, 75, 82, 83, 96, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, juliol de 1947 - juny de 1948

----- "Un año de lucha guerrillera en Levante, 1947", París, *Mundo Obrero*, febrer 1948

[Relats episòdics de gestes, accions, anècdotes de l'AGLA viscudes en directe per l'autor]

----- "Huellas de Franco en Levante. Martirio de españolas", *ídem*, núm. 99, 8/1/1948

[Represió de dones a Benaguacil, Salvacañete, Beseit, Mosqueruela, Alpuente, Arrancapinos, Casp]

----- "Quien tenga honra que me siga. Manuela Sánchez, la heroína de Carres", *ídem*, núm. 122, 17/6/1948

[Manuela Sánchez, 53 anys, havia estat tancada varies vegades en unió de tota la seva família coneguda com els Chintos de San Vicente de Carres, término de Cesuras (A Coruña). Un dia cobrí amb la pistola que va prendre a l'alcalde pedani la retirada de dos guerrillers del destacament Santiago Álvarez que tenia amagats. Un morí, l'altre aconseguí fugir. Es deia Antonio Nouche Costa "Luis". Dos guàrdies van resultar morts quan realitzaven el registre. Incendiada la casa i acabada la munició

Manuela sortí a la porta per morir crivellada. Després van anar a buscar el seu home, el fill, la filla, el gendre i els van assassinar. *Quien tenga honra que me siga* és el crit de l'heroïna Maria Mayor Fernández de la Cámara i Pita "Maria Pita", distingida per Felip II amb el despatx d'alferes per la seva participació en la defensa de les muralles d'A Coruña el 1589 dels atacs britànics]

----- "Arde en los montes de Toledo la llama de la lucha guerrillera", *ídem*, núm. 132, 26/7/1948

[Accions guerrilleres a Pola de Siero, Sierp, Sama, Collada, Laviana, Moreda, Ribadesella]

----- "La Coruña. Los guerrilleros incendian el ayuntamiento de Moeche, cubil de expoliadores falangistas", *ibídem*.

----- "Cuenca. Arde la fábrica de resina de un confidente falangista", *ibídem*.

IZQUIERDO, José Luis, "Las mujeres del maquis", Madrid, *Diario 16*, 12/9/1992

[Perspectiva del gran paper que jugaren les dones a la guerrilla]

L

LASO PRIETO, José M^a, "Un antifascista asturiano", Madrid, *Mundo Obrero*, 25/9/1985

[Nota biogràfica de José Sánchez "Juanco" (Oviedo, 1903 - París, 1985), fuster, olímpic a la Barcelona de 1936, comissari de brigada a la Guerra Civil, de la Retirada als camps de concentració i els d'extermini nazi. Després encara va combatre al maquis asturià fins a 1949]

LÁZARO, Antonio, "Los ojos del monte", Cuadernos del Centro de Estudios de Castilla-La Mancha, *Añil*, núm. 23, otoño 2001

LÍSTER, Enrique, "Balance y experiencias del movimiento guerrillero en los últimos meses", París, *Nuestra Bandera*, núm. 6, abril-maig 1946

----- "Galicia en la lucha contra el régimen de Franco y por la República", Informe al III Ple del PCE (19-23 març 1947), París, *Ediciones Nuestra Bandera*, 1947

[Entre els objectius polítics de la guerrilla gallega: acabar amb el retard semifeudal de l'economia, els cupos, les taxes, els cacics, els usurers i els delegats d'*abastos*. Reivindica una Galícia estretament unida a la resta de pobles d'Espanya dintre d'una Federació de pobles hispànics amb igual tracte que les nacionalitats històriques tenint en compte la voluntat popular expressada a les urnes el 16 de juny de 1936 en què el 73% del cens electoral amb 993.351 vots plebiscità afirmativament l'Estatut]

----- "De la experiencia de la lucha guerrillera en España, 1939-1951", París, *La Nouvelle Revue Internationale*, núm. 78, febrer 1965

[Reimp. en castellà com suplement de *España Republicana*, París, núm. 586, 1966. Enumera les 5.371 accions protagonitzades per les agrupacions de Llevant-Aragó, Andalusia, Extremadura, Astúries-Santander, Centre i Galícia-Lleó entre 1944 i 1949 classificades en combats amb les forces armades, sabotatges, càstigs i represàlies, actes de subministrament de pertrets, propaganda i captura d'armes i explosius. En 1944, 694 accions. En 1945, 783. El 1946 amb 1.085 accions i 1947 amb 1.317 accions marquen els punts més àlgids de la resistència comunista. En 1948 se'n registraren 983 i el 1949, 509. Segons aquest informe de 16 pàgines, l'AGLA va estar la més combativa: 500 homes van tenir en escac 40.000 efectius governamentals. En opinió d'aquest alt cap republicà, la profunda simpatia de les masses amb què van comptar les guerrilles no es va transformar en el necessari suport actiu perquè el poble venia d'una guerra de la qual havia sortit derrotat. A més de l'aplicació de la llei de fugues, la represió indiscriminada, la negació de la presumpció d'innocència i les anomenades retencions governatives sense càrrecs, el Govern articulà un fulminant que va atomitzar els fonaments existencials de la guerrilla organitzant les contrapartides formades per "*gentes profesionales de la represión y el crimen, antiguos componentes de la División Azul, ex legionarios, guardias civiles y guerrilleros que, traicionando a sus compañeros se ponían al servicio del enemigo [...] esa labor nefasta consiguió su objetivo de que los guerrilleros aparecieran como vulgares criminales y ladrones*"

----- "Los guerrilleros, instructores políticos y organizadores de los campesinos", París, *Mundo Obrero*, núm. 155, 3/2/1949

----- "Sobre la disolución de las guerrillas. Opinión de Stalin. Las guerrillas durante nuestra guerra, 1936-1939. Las guerrillas a partir del fin de nuestra guerra, 1939-1951", *¡Basta! Una aportación a la lucha por la recuperación del Partido*, Madrid, Gil del Toro, 1978

[Quant a l'acció de l'Aran, Líster, en qualitat de coronel de l'Exèrcit de la República, general als exèrcits rus i iugoslau i codirector amb Juan Modesto de *l'Escuela Especial para la capacitación de Guerrilleros* considera que el principi i els objectius polítics de l'operació eren cent per cent justos però Santiago Carrillo més tard la va presentar "como una provocación de Monzón", per defenestrar aquest últim]

LIZARZA IRIBARREN, Antonio, "Organización de las guerrillas contra los maquis", *Memorias de la conspiración, 1931-1936*, Pamplona, Gómez, 1954

[Patrulles de "maquis blancs" navarresos (uns dos mil voluntaris, excombatens, carlins) dividits en zones: nord, a les ordres del capità de requetès Juan Villanueva; sud, a les del capità Alfredo Sotelo, Navascués a les del capità de requetès Amadeo Marco i, Estella, a les del capità de la GC José Ochoa. No van passar del paper perquè l'Exèrcit es negà a armar-les degut al seu alt component carlí. Malgrat haver estat al costat de Franco, aquest col·lectiu mantenia una manifesta hostilitat contra el règim i es temia que esdevinguessin aliats dels guerrillers de la invasió de 1944 en lloc de força útil per combatre'ls]

LLAMAZARES, Julio, "El maquis en la provincia de León: los que se echaron al monte", Madrid, Revista de la Casa de León, *León*, núms. 330 i 331, 1981

----- "Once años escondido como un lobo", Madrid, *Diario 16* dominical, núm. 44, juliol 1982

----- "Los últimos románticos", Madrid, *El País*, 9/2/1997

LLAURADÓ, Carles, "El maquis a la demarcació de Tarragona, 1939-1952", *La provincia de Tarragona durant el franquisme, 1939-1976*, Tarragona, CEPS Guillem d'Oliver, 1996

----- "Els Patacó, una figura significativa de la Resistència tarragonina, 1939-1948", Tarragona, *Estació de Recerca Bibliogràfica i Documental Margalló del Balcó*, 1995

----- "La mort de Camilo Morales: l'acció més important dels maquis a la demarcació de Tarragona, 1945", Tarragona, *TGN Magazin*, núm. 23, desembre 1998

----- "Els assassinats d'Arnes, setembre de 1947", Associació Cultural del Matarranya, *Temps de Franja*, núm. 27, maig de 2003

[El primer article s'aproxima al fet maquis tarragoní. El segon estudia un maquis de fugits el 1939 impregnat de certa aurèola popular que va operar, per subsistir, fins que els van pelar, des de les serres de Sant Pere (L'Aleixar), Prades, el Montsant i la Mussara pels termes d'Alcover, les Borges del Camp, Castellvell, la Riba, Cornudella, la Morera de Montsant, Riudoms, Ulldemolins, Vilaplana i Vilaseca. El tercer article és la mort accidental d'un cap falangista de Reus en una topada amb la partida de Francesc Serrat afusellat el 1946. El quart resumeix l'assassinat de sis pagesos de la comarca el setembre de 1947 coincidint amb un homenatge celebrat el maig de 2003]

LLORENS CASTILLO, Carlos, *La primera década: una aportación al proceso político e ideológico del franquismo y a la historia del PCE*, València, Fernando Torres, 1983

[Memòries d'un comunista en què refereix dades sobre gent de l'AGLA que conegué a presó]

LÓPEZ CORRAL, Miguel, "Los fusilamientos de Mesas de Ibor", Madrid, *Historia 16*, núm. 251, 1997.

[Malvestats del psicòpata cap de la GC Gómez Manuel Cantos "Papá Juan" per terres extremenyas: va fer afusellar 30 persones a Alía el 1942 perquè va suposar que ajudaven el maquis i, sense confessar, tres guàrdies civils a la plaça de Mesas de Ibor el 1945 per rendir la caserna durant un atac guerriller.

Antonio Martínez Ballesteros escenificà aquest espantós succés al quadre 8è de *Tiempo de guerrilla, apuntes de tragedia para una memoria histórica*, Universidad de Murcia, 2000. Completen aquesta obra onze peces més sobre el període 1939-1945, temps d'espera i esperança, d'opressors i oprimits, de víctimes i botxins, de rebels i conformistes, inspirats alguns en els treballs de Moreno Gómez sobre el maquis cordovès. L'esmentat dramaturg caricaturitzà la dictadura a *En el país de Jauja. Caricatura dramática de una dictadura en 12 escenas* (1961), *El héroe. Tragedia en dos actos* (1965) i *El juego de la medalla (Fábula de ingénuos sobre la supervivencia)*, 1975) obres compilades a *Trilogía de la opresión*, Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha - Asociación de Autores de Teatro, 1997]

LÓPEZ RAIMUNDO, Gregorio, "El cambio táctico" i "Fusilados", *Primera clandestinidad. Memorias*, Barcelona, Antártida - Empúries, 1993

[L'abandó de les armes després dels afusellaments de 1949 i el canvi d'estratègia en la resistència antifranquista del PSUC contada pel seu secretari general des de 1954 a 1987]

LÓPEZ RECIO, José, "Figuras de nuestra Historia: Jesús Gómez Recio, Quincoces", Aldeanueva de San Bartolomé, *Trenza*, núm. 25, 1997

[Nota biogràfica d'un maqui de "la Rusia Chica de Toledo", sobrenom de l'Aldeanueva de Sant Bartolomé, a la serra de Gredos]

LOSANTOS, Antonio, "La memoria recobrada", El Parnaso, *Diario de Teruel*, 4/10/2001

[Ressenya bibliogràfica sobre novetats editorials tema maquis escrita per una autoritat literària turolenca]

M

MÁIZ VÁZQUEZ, Bernardo, "La resistencia antifranquista en Galicia, 1935-1964", *El movimiento guerrillero de los años cuarenta*, Madrid, FIM, 1990

----- "Publicacións guerrilleiras", *Memoria-catalogo das publicaciones galegas antifranquistas*, Sara, Edición do Castro, 1989

[El primer article sintetitza el capítol dedicat al maquis en el seu llibre *Galicia na IIª Republica e baixo o franquismo*, Vigo, Xerais, 1988; el segon, fulletons de propaganda guerrillera de 1946 a 1948: *Xuntanza, Senda guerrillera, Loita, Vida guerrillera, El Guerrillero* i 4 fulls de propaganda del PC de Galícia]

MALLÓ, Oriol, "Domingo Ibars, pell de maquis", València, *El Temps*, núm. 552, 16/1/1995

MARCH MAYO, Marc, "Els maquis, els grans desconeguts de la nostra història", Centre d'Estudis Planers, *Santa Bàrbara*, núm. 2, 1999

MARCO, Enric, "Quico Sabater i Ramon Vila: fills d'una realitat que cal conèixer", Barcelona, CGT, *Catalunya*, abril-maig, 2000

MARÍN, Dolors, "Llibertaris i violència", *ibídem*

MARCUELLO, José Ramón, "Alud", *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum, 1999

MARQUINA BARRIO, Antonio, "La invasión del Valle de Arán por los maquis pudo estar manipulada por el espionaje alemán", Madrid, *El País*, 23/5/1980

MARTÍN, Adoración - SAMPEDRO, María de los Ángeles - VELASCO, María Jesús, "Dos formas de violencia durante la guerra civil. La represión en Salamanca y la resistencia armada en Zamora", *Historia y Memoria de la Guerra Civil*, vol. 2, Valladolid, Junta de Castilla y León, 1988

MARTÍN, Eutimio, "Enviados al matadero", Madrid, *La Aventura de la Historia*, núm. 13, 1999

[Tracta la invasió guerrillera de 1944 amb el clàssic criteri d'aventura, fracàs, dissort, enredada]

MARTÍN RAMOS, José Luis - PERNAU, Gabriel, "Àngel Fernández" i "Eduard Pons Prades", *Les veus de la presó. Històries viscudes per 36 lluitadors antifranquistes*, Barcelona, EDHASA, 2003

[Fragmentàries vivències de dos guerrillers. El primer va estar 16 anys encarcerat, el segon, uns dies; va passar la frontera clandestinament varies vegades entre 1944 i 1948]

MARTÍNEZ DE BAÑOS CARRILLO, Fernando, "Maquis en Aragón. Una victoria imposible", Zaragoza, *Trébede*, núm. 70, desembre 2002

----- *13 días de octubre, Valle de Arán, 1944*

[XII Premi Periodístic Roger de Llúria 2001 en llengua castellana concedit per la Generalitat de Catalunya i la Región Militar Pirenaica (Capitania General de Catalunya). De les 14 pàgines d'aquest article extractem la reflexió formulada per aquest professor d'Història i coronel d'Artilleria a la reserva contemplant el sepulcre dels 23 soldats, dos caporals primers i un sergent enterrats a Vielha, la tomba d'un sergent enterrat a Salardú i la placa que recorda set maquis morts al de les Bordes: "*Qué bonito e interesante sería el unir todas las tumbas en una sola y homenajear y reconocer el honor de todos aquellos que murieron por lo que creían lo mejor para España, y enterrar de una vez los vientos gélidos de aquella lucha fratricida que sostuvieron nuestros antepasados*". En una entrevista realitzada per Alex AÍSA al *El Periódico de Aragón* (9/11/2002) amb motiu de la concessió de l'esmentat guardó afirmà comprendre: "*Los maquis y al Ejército. Ambas partes silenciaron los sucesos del Valle de Arán porque a ninguno le convenía airearlos. La guerrilla de los maquis no fue algo romántico*"]

MARTÍNEZ MENDILUCE, José Antonio y Luis, "Algo sobre las guerrillas" i "Un maquis en Vitoria", *Historia de la Resistencia Antifranquista en Álava, 1939-1967*, Sant Sebastià, Txertoa, 1998

[Dos episodis desconeguts del maquis alabès, significatiu exponent de les dificultats d'aquell combat]

MARTÍNEZ TERRÓN, Luis, "Años de posguerra: tiempo del Maquis", *Mando*, núm. 30, gener 1998

----- "La Guardia Civil en Extremadura. Las guerrillas de la resistencia: echarse al monte", *Guía Mando*, març 2000

----- "Maquis en el 2001", *ídem*, especial estiu 2001

----- "Los guerrilleros antifranquistas en el cine español", *ibídem*

----- "De nuevo los maquis. Los derrotados", *ibídem*

----- "Semblanza de un guerrillero", *ibídem*

----- "Nostalgias de una vieja senda", *ibídem*

----- "Represión en la Serranía", *ibídem*

----- "El maquis o cien voces", *ídem*, núm. 46, 1r trimestre 2003

[La majoria d'aquests articles i altres d'apareguts a *Veteranos de la Guardia Civil* i *Infor/mando*, revistes fundades per aquest subtinent de la GC, com *Mando*, són separades del seu llibre *La partida del alba y otras historias del maquis*. Escrits amb pseudònims com Siúl de la Montaña o Marte, no són pas panegírics de la guerrilla però denuncien les condicions infrahumanes imposades als guàrdies civils. En carta dirigida a l'autor, Martínez Terrón denuncia que, mentre els guàrdies es jugaven la vida a les muntanyes, fins perdre-la de vegades, les medalles se les emportaven els militars de despatx que imposaven: "*Una disciplina partisana que confundía a los hombres en un ambiente de miedo y terror [...] mientras que los guardias civiles que se pasaban la noche entre matorrales, apostados en los desfiladeros, lo único que esperaban del mando era algun arresto o expulsión del Cuerpo a la mínima distracción*". Aquest subtinent de la GC assegura que el moviment guerriller va durar més temps del real a causa de les dietes perquè hi hagué llocs on feia anys que no rodava cap *huido* però se seguia informant al Govern que persistia la resistència armada: "*Y mientras tanto seguían cayendo las dietas, pluses y otros beneficios*"]

MARTORELL, Miquel, "Els guerrillers antifranquistes a les muntanyes de Prades i Montsant", Cornudella de Montsant, *Informatiu d'ERC*, núm. 7, novembre 2002

[Vegeu <http://www.cornudellaweb.com/documentos/mmartorell/maquis/maquis2002.html>]

MASSANA, Marcel·lí, "Als berguedans de l'interior i de l'exili", Prada de Conflent, *Butlletí de l'Agrupació de Berguedans a l'Exili*, núm. 4, febrer de 1949

[Partint del principi que Berga és terra de rebels que mai no s'han resignat a ser esclaus, aquest cèlebre guerriller va fer una crida a la resistència perquè demà "Quan retornarem a Berga, poguem contestar amb el cap ben alt quan se'ns preguntin: I tu què has fet per la victòria?". Possiblement és també Massana qui s'amaga darrera "Un resistent" anònim sotasignat de l'article: "Quinze dies en terres berguedanes" publicat en el núm. 2 del mateix butlletí el juny de 1947 en què descriu una comarca marcada per la misèria i la por, que menjava pa negre i no tenia vi, estretament vigilada amb controls per tot i contrapartides semblant el pànic entre les masies mentre la casa de colònies de l'Ajuntament de Barcelona i el pavelló de Suècia havien estat convertits en aquarterament militar]

MATA CASTRO, José, "La guerrilla asturiana", Barcelona, *Mundo*, 30/10/1976

----- "El salto de Mata", Madrid, *Cambio 16*, 5/11/1976

----- "El Che José Mata", *ídem*, 26/12/1976

MENDOZA, Jesús, "Gómez Cantos, el exterminador", Madrid, *La Aventura de la Historia*, núm. 11, 1999

MODESTO, Juan, "La concentración franquista en los Pirineos, una amenaza para la paz", París, *Nuestra Bandera*, núm. 5, març 1945

----- "Seis meses de acciones y combates guerrilleros en España", *ídem*, núm. 19, juliol 1947

----- "La lucha guerrillera en Andalucía", *ídem*, núm. 48, març 1948

----- "Progresos y perspectivas del movimiento guerrillero", Informe al III Ple del PCE, 19-22 març de 1947, París, *Ediciones Nuestra Bandera*, 1947

MOLIST, Mercè, "Emili Planes, l'aventura dels que van perdre la Guerra Civil", *Manlleu*, especial Festa Major 1991

[Teixidor, d'UGT i fundador de JSUC a Manlleu, participà en la frustrada reconquesta de Mallorca i els combats de Guardamar del Segura a la Guerra Civil. A l'exili va ser internat al camp de concentració de Setfont, després treballà a la Línia Maginot i conegué un alemany antinazi. Des del Maquis de Portvendres entrà el 1944 amb l'Operació RdE per Bellmunt i les Lloses fins arribar a Barcelona on acabà detingut. Després de dos anys pres entre Vic, el convent de Sant Elies i la Model, tornà a casa. Vegeu: <http://ww2.grn.es/merce/literature/emiliplanas.html>]

MONTAGUT, Lluís, "Les illuminés du Val d'Aran" a *J'étais deuxième classe dans l'armée républicaine espagnole, 1936-1945*, París, François Maspero, 1976

[Reimp., París, La (Re) Découverte, 2003. Autobiografia del poeta i historiador de Castellar del Vallès Lluís Montagut Homet (1904-1981), maqui a l'Hérault i guerriller a l'Aran. Regressà de l'exili el 1948. Deixà el text mecanografiat *Un de tants: memòria de guerra i exili*]

MOREA, Vicente - SUÑÉ, Ramón, "La España de Franco; de la victoria al maquis" i "Un Morea en el maquis", *Cuando la Guerra. Monzón. Lleida*, Alcoletge, Ribera & Rius, 1995

[Nota biogràfica de Joaquín Saludas i de l'oncle de l'autor Juan Morea Melià, GE de les FFI, guerriller el gener de 1945 al Montsec, mort a l'exili en 1974]

MORENO, Roque - SEVILLANO, Francisco, "Sobre la resistencia armada al régimen de Franco", *El Franquismo. Visiones y balances*, Sant Vicenç del Raspeig, Universitat d'Alacant, 1999

[Reflexió esmentant parcialment la bibliografia existent. El text es pot llegir a Internet posant el títol]

MORENO GÓMEZ, Francisco, "La guerrilla en Córdoba", *El movimiento guerrillero en los años cuarenta*, Madrid, FIM, 1990

[Notícia de 202 maquis morts i 78 víctimes del règim]

----- "El terrible secreto del franquismo", Madrid, *La Aventura de la Historia*, núm. 3, gener 1999

[L'ocultació de les 130.000 víctimes de la repressió franquista]

----- "La guerra perdida de los maquis", Centro de Estudios de Castilla-La Mancha, *Añil*, núm. 23, tardor 2001

----- "Huidos, guerrilleros, resistentes. La oposición armada a la dictadura", *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*, Barcelona, Crítica, 2002

[Síntesi telegràfica de diversos capítols guerrillers andalusos i castellans. Cap aportació al maquis català. Moreno ha escrit el pròleg de les memòries inèdites d'Antonio Esteban Garvi (Albacete, 1922), supervivent de la guerrilla de Ciudad Real i la Mancha, detingut l'octubre de 1947, fugit el juliol de 1950 i exiliat a França el 1955]

MORENO PLANISOLIS, Rodrigo, "Los chantiers de guerrilleros", *Memorias de Comunista*, Lleida, Milenio, 2002

[Recorregut per les explotacions forestals que van servir per patrocinar la resistència de 1942 a 1951]

MORET, Xavier, "El maquis y la literatura", Madrid, *El País*, 1-2-2000

MULLOR, Antonio, "De las guerrillas a los movimientos de masas", *Historia Internacional*, núm. 13, 1976

----- "La oposición comunista entre 1939-1944. De la clandestinidad a las guerrillas", *ídem*, núm. 11, 1976

MUNILLA GÓMEZ, Eduardo, "Consecuencia de la lucha de la Guardia Civil contra el bandolerismo en el periodo 1943-52", Madrid, Dirección General de la GC, *Revista de Estudios Históricos de la Guardia Civil*, núms. 1 i 2, 1968

[Segons aquest informe van ser 8.275 els fets delictius, 2.166 els maquis morts, 3.382 els maquis capturats i presentats, 256 guàrdies civils morts i 368 guàrdies ferits. Finalment, es van practicar 19.407 detencions d'enllaços i col.laboradors. Conforme van apareixent més treballs i s'incorporen nous investigadors totes aquestes xifres no són exagerades. Quant als objectius polítics de la guerrilla aquest text militar és contundent: "Ninguna finalidad militar ni idealista había en sus actos. Robaban, para su beneficio personal. Mataban, para vengarse por razones personales. Violaban, para satisfacción de sus instintos. Secuestraban, con un exclusivo afán de lucro". Entre les característiques oficials aquell moviment de resistència era: "Bastante contagioso, como en el maquis francés. Acostumbran a ser personas con escasa preparación y cultura. Su táctica preferida es la de las manadas de lobos; se reúnen para atacar y luego se dispersan en partidas más o menos reducidas. No buscan combatir, rehúyen casi siempre hasta el encuentro en condiciones de ventaja numérica"]

MUÑOZ, Carmen, "Enriqueta Otero, la guerrillera gallega", Madrid, *Interviú*, núm. 106, maig 1978

[Mestra gallega i dinamitzadora teatral, exercia a Madrid el 1936. Treballà amb Dolores Ibárruri. Miliciana de la Cultura i comandant a la 46 Divisió, s'oposà a la rendició de la Villa y Corte el 1939, fou tancada a presó pels capituladors, capitanejà una fuga massiva amb tren i arribà a Lugo. Ferida, amb l'agnom "Maria Dolores", caigué el febrer de 1946. Comutada la pena de mort gràcies a la pressió internacional, sortí de presó el 1965, reingressà al Cos de Mestres el 1974, es jubilà el 1975, fundà l'entitat cultural "O Carriño" al parc Rosalia de Castro de Lugo per on fou candidata del PCE a les Constituents de 1977. Morí el 1989 als 79 anys. Per saber més: Manuel RODRÍGUEZ, "Enriqueta Otero, una vida de lucha por un ideal", *Vanguardia Obrera*, 14-22/1/1987; "Ayer con Enriqueta Otero" i "Bajo el imperio de Pluto", *El Progreso*, 14/6/1985 i 29/1/1987; Antonina RODRIGO, "Enriqueta Otero, maestra miliciana y guerrillera", a *Mujeres para la historia (La España silenciada del siglo XX)*, Madrid, Compañía Literaria, 1996]

N

NÚÑEZ, Jesús, "Guardia Civil. 50 años de un secuestro inédito", *Diario de Cádiz*, 16/5/1999
----- "Crímen y castigo... Una tragedia en la Janda. Cincuenta años de un asesinato y el fusilamiento de sus autores", *idem*, 7/9/2003

[El primer article reconstrueix el segrest d'un cotxe el 1949 amb tots els seus viatgers, dos dels quals eren la dona i el fill del cap provincial de la GC. Els seus autors van morir entre 1949 i 1952. En el segon, rememora el segrest i mort de Francisco Romero per part de Francisco Reyes i Jerónimo González, veïns de San Fernando, executats a Alcalá de los Gazules d'on era el jove assassinat]

NÚÑEZ, Miguel, "Las guerrillas" i "La clandestinidad, 1ª parte", *La Revolución y el Deseo. Memorias*, Barcelona, Península, 2002

[Biberó i comissari a la Guerra Civil, rècord de tortures, responsable polític de l'Agrupació Guerrillera de Catalunya de 1943 fins a la caiguda massiva (més de vint detencions) de l'abril de 1945 quan estaven a punt d'assaltar el convent de Sant Elies per alliberar nombrosos guerrillers allí tancats. Tenien bases a la funerària de Barcelona, Cantallops, Maçanet de Cabrenys, Banyoles, serres del Montseny i Montsant, Valls, Reus. Posat en llibertat a finals de 1945, edità amb Pere Valverde (afusellat el 1949) *Ejército y Democracia*. Amb els guerrillers vinguts de França Jaume Valls i Numen Mestre (afusellat el 1949) reorganitzà l'agrupació i escapà per atzar de la Caiguda dels Vuitanta l'abril de 1947. Entre diferents etapes de la seva vida passà prop de 15 anys a presó. El 1977 fou elegit diputat constituent del PSUC]

O

ORTIZ, Jean, *Les maquis de l'impossible espoir. Le Maquis Ceferino Machado de Cantabria*, a.e., 2003

[Argument del documental d'ídentic títol sobre diversos maquis de Cantàbria i Astúries realitzat per un fill d'exiliats espanyols, destacat sindicalista de l'ensenyament públic als PA i professor de Lletres a la Universitat de Pau i el País d'Adour]

OTERINO CERVELLÓ, Armando, "Bandolerismo contemporáneo" a "El Somaten armado de Cataluña. Su historia y vicisitudes (y IV)", Madrid, Dirección General de la GC, *Revista de Históricos de la Guardia Civil*, núm. 12, 1973

[Història resumida del Sometent escrita per un tinent de la GC. Conté vagues referències a Quico Sabaté]

P

PARDO LANCINA, Víctor, "Memoria de los vencidos", Zaragoza, *Trébede*, núm. 31, 1997

----- "Vencedores sin causa", *ibídem*

----- "Ángel Álvarez", Bilbao, *El Mundo de los Pirineos*, núm. 27, maig-juny, 2002

[El primer títol és el testimoni de un guàrdia civil i els dos següents són notes biogràfiques del GE i FTP Ángel Álvarez president de l'AAGE-FFI del Gard]

PAU, Ventura, "Una història de la resistència, 1944-1948", Barcelona, *L'Avenç*, núm. 68, febrer 1984

PAZ, Abel, "Franco, el hombre de la Suerte Negra" "La ejecución de Melis", "¡Cataluña arde...!", "La muerte de Raúl Carballeira" i "La semana trágica (marzo 1949)", *CNT 1939-1951 El Anarquismo contra el estado franquista*, Madrid, Fundación Anselmo Lorenzo, 2001

PEDRALS, Xavier, "Massana, Marcel·lí", Manresa, *Regió 7*, 6/2/1994
[Article imparcial escrit per un prestigiós historiador del Berguedà sobre un mite coterrani seu]

PEINADO GIL, Pedro, "La familia García Martínez de Salinas de Manzano (Cuenca)", Zaragoza, *Trébede*, núm. 70, desembre 2002

----- "Florián García, Remedios Montero y Francisco Molina, hijo de La Madre", *Dossier IV Jornadas el Maquis en Santa Cruz de Moya. Crónica Rural de la Guerrilla Española. Memoria Histórica Viva*, 2-4 d'octubre de 2003

[El primer és l'*opera prima* de l'ànima vital de les jornades de Santa Cruz. El segon una entrevista als guerrillers Florián García i Remedios Montero, i Francisco Molina, fill d'un col.laborador de la guerrilla]

PERALES SOLÍS, Manuel, "La Resistencia al franquismo en la posguerra", *Diario de Jaén*, 14/11/1993

[El Vidrio, cap guerriller de fugits socialistes]

PÉREZ FARRÀS, Enric, "Quatre anys perduts", Coyoacán (Mèxic), *Quaderns de l'exili*, núm. 24, octubre-desembre, 1946

[Reproducció d'una carta d'aquest emblemàtic militar republicà datada a Mèxic (8/12/1944) dirigida al somnatriutes president del Consell Nacional de Catalunya Carles Pi i Sunyer instal·lat a Londres esperant el gest alliberador dels Aliats que no arribà mai. Feia referència a una d'anterior de 1942 cridant a la constitució d'un exèrcit català per estar al costat dels maquis que operaven al Midi pensant en la RdE. També conté una carta en el mateix sentit datada a Mèxic (13/3/1944) del coronel republicà i aristòcrata Plàcid de Montoliu, retirat de la milícia per l'afer del "Cuc-cut" com Francesc Macià, condeixeble de la mateixa promoció de tinents]

PÉREZ MATEOS, Juan Antonio, "Me oculté a raíz de un encontronazo de la guerrilla con la Guardia Civil", "Vivir oculto en la Serranía" i "Once años oculto en tres cuevas en el Norte", *La España del miedo. Los escondidos durante el franquismo*, Esplugues de Llobregat, Plaza & Janés, 1978

[Descobreix més de trenta *talps*. Idefonso Plaza abans de marxar a Portugal s'amagà dos mesos a la sagristia de Villa del Campo (Cáceres) després d'una topada de la GC amb la guerrilla entre Pozuelo de Zarzón i Santa Cruz de Paniagua. Gregorio García Díaz "Gorete", ocult onze anys en tres coves del seu poble Puebla de Lillo (León), va estar un mes amb el guerriller asturià de Redipuertas, Lisardo. Pablo Pérez Hidalgo "Manolo el Rubio", de Bobadilla (Málaga), maqui de 1939 a 1949 es convertí en *talp* a la serralada de Ronda fins a 1976!]

PIERA, Sebastià, "La caída de los 80", Gregorio LÓPEZ RAIMUNDO, *Primera clandestinidad*, Barcelona, Antártida - Empúries, 1993

[Caiguda de 80 militants del PSUC l'abril de 1947 saldada amb llargues penes de presó i quatre guerrillers afusellats, succés que conduí el partit a l'abandó de les armes i el canvi de tàctica resistent. L'agost de 1949 "el partit" (l'únic partit) tenia 1.600 militants en actiu a l'interior de Catalunya dels quals 500 estaven empresonats, 190 somorts per raons de seguretat i 300 desconnectats després de la caiguda de 1947]

PLANES, Jordi, "Els maquis al Bages", Manresa, *Dovella*, núm. 7, 1982

[Reflexió doctoral sobre les biografies escrites de Marcel·lí Massana, per Josep M. Reguant, i de Josep Lluís Facerias i Quico Sabaté, per Antonio Téllez]

PONS, Agustí, "El último viaje de Quico Sabaté", Madrid, *Nueva Historia*, núm. 20, 1978

PONS PRADES, Eduard, "Los niños de la guerrilla", *Las guerras de los niños republicanos*, Madrid, Compañía Literaria, 1997

POVEDA, Eugenio Benito, "Atracadores", *Lucha contra la delincuencia*, Madrid, 1953
[Excap de la Brigada de Investigación Criminal i exprofessor de la Escuela Superior de Policía defineix els guerrillers de la CNT, la FAI i altres organitzacions, autors d'atracaments (*sirlas*) contra comerciants amb pistoles (*fuscas*) com un "Nuevo tipo de delincuente que ha surgido en los últimos años, convirtiéndose algunas veces en "atracadores" y "pistoleros" habituales obreros en activo, o sea trabajando, incluso el mismo día que cometen el atraco, como se ha probado en varios casos [...] La labor de la Policía resulta difícilísima para descubrir a esta clase de "chirlistas" o atracadores por carecer de antecedentes en sus archivos"]

PRADA RODRÍGUEZ, Julio, "Las mujeres de los escapados: aproximación al papel de las mujeres como soporte material de la resistencia antifranquista", *Las mujeres y la guerra civil española*, Universidad de Salamanca, 1991

PRESTON, Paul, "Guerrilleros contra Franco", *Historia del Franquismo*, vol. I, Madrid, Ediciones Información y Prensa, 1985

PRIETO, Indalecio, "Los guerrilleros asturianos. Impresiones de un Arribo", *Convulsiones en España*, México, Ediciones Oasis, 1968

R

RAMON DE LAS CASAS (Raimundo Jiménez), "Ángel Tarín" a *Réquiem a mis amigos fusilados*, México-Caracas, Surco 1975

[Àngel Tarín Haro "Xiquet", cenetista de Xeste, organitzà una xarxa anarquista d'evasió, resistència i correu des de França a València per Saragossa, Osca, Andorra i Irún. Delatada per l'anarquista Emiliano Calvo, va ser passat per les armes en unió d'Enrique Goig i Enrique Escobedo acusats d'espionatge, alta traïció i de voler portar la República, per un fiscal de nom José Solís Ruiz, capità jurídic, futur governador de Pontevedra, Sant Sebastià i *la sonrisa del régimen* des de 1951]

RÍO, Antonio del, "Después de la fracasada intentona roja", Barcelona, *La Vanguardia española*, 4/11/1944

----- "Intermedio aranés", *ídem*, 7/11/1944

[Cròniques pintoresques d'un corresponçal enviat a l'Aran després de la retirada guerrillera]

RÍOS, César, "Galiza, terra de resistència i insumisión ao fascismo", Vigo, *A Nosa Terra*, 1987

RODA HERNÁNDEZ, Francisco, "El maquis en Navarra", Pamplona, *Príncipe de Viana*, núm. 189, gener-abril 1990

[La invasió guerrillera d'octubre de 1944 pel Regne de Navarra des del Roncal i Roncesvalles]

RODRIGO, Antonina, "Lola Iturbe", "Manuela Díaz, La Parrillera" i "Maria Teresa Toral" a *Mujer y Exilio*, Madrid, Compañía Literaria, 1999

RODRÍGUEZ, Gonzalo, "Cuatro mil días de soledad", León, *León quincenal*, núm. 4, febrer 1985

RODRÍGUEZ ÁLVAREZ, Mikel, "La guerrilla en el País Vasco", *El movimiento guerrillero de los años cuarenta*, Madrid, FIM, 2ª edició revisada i ampliada, 2003

ROIG, Francesc, "Proclamació de la III República espanyola a la Vall d'Aran, frustrada al cap d'onze dies", La Selva del Camp, *Butlletí del Centre d'Estudis Selvatans*, núm. 5, octubre 1998

ROS SERRA, Jaume, "Un almogàver del segle XX", *Contes i relats de la guerra i l'exili*, Andorra la Vella, a.e., 1994
[Breu biografia del forner agramuntí Josep Castellà, combatent republicà, legionari francès, guerriller de 1944, quatre anys pres]

RUIZ, David, "De la guerrilla a las fábricas" a *PCE, 65 años*, Madrid, Biblioteca Mundo Obrero, abril 1985

RUIZ AYÚCAR, Ángel, "Organización guerrillera en la Zona Centro, 1944-1947", "Final de las guerrillas en la Zona Centro" i "Las otras agrupaciones guerrilleras, 1944-1950", *El Partido Comunista: 37 años de clandestinidad*, Madrid, San Martín, 1976
[Aportació interessant a la història del maquis escrita per un general de la GC exdivisionari. Quan era tinent va intervenir en la lluita antiguerillera a la província de Toledo]

RUMBO, Albert, "Maquis i guàrdia civil a Cal Rosal per la postguerra", Berga, *L'Erol del Berguedà*, núm. 74, tardor 200

S

SA TERCEIRO: "El maquis. Recuerdos de un guardia civil infiltrado", Barcelona, *Interviú*, núm. 511, Barcelona, febrer-març 1986

SABÍN, José Manuel, "Los huidos y la guerrilla", *Prisión y muerte en la España de postguerra*, Madrid, Anaya, 1996

SACALUGA, Juan A., "La guerrilla socialista", a *La resistencia socialista en Asturias, 1937-1962*, Madrid, Fundación Pablo Iglesias, 1986

SADURNÍ, Lúdia, "Miniguerra dels maquis a la Vall d'Aran", a *Els del 44*, Vic, Viatges Alemany, 2002
[Interessant testimoni de tretze soldats que van lluitar contra els maquis als Pirineus la tardor de 1944]

SÁIZ, Fernando, "El maquis, entre la historia y la tragedia", Cuenca, *Olcades*, núm. 12, 1982

SÁIZ VIADERO, José Ramón, "Los últimos guerrilleros en Cantabria", Madrid, *Tiempo de Historia*, núm. 34, 1977

SALVADÓ VALENTINES, Ramon, "Els anys del maquis", *Un clam de llibertat. Vivències de Josep Simon Mill, exdeportat de Mauthausen 4929*, Saldes, Abadia, 2003
[Biografia escrita per un professor de secundària sobre la vida d'un contramestre, membre del Comitè d'Olvan per la CNT, exiliat amb la Retirada. Del camp d'Argelers va anar a la Línia Maginot d'on fou deportat de 1941 a 1945. No va poder assistir a cap sepeli dels seus pares. Fins l'estiu de 1954 no va poder veure's a la Guingueta d'Ix amb la seva dona i la seva filla. El 1959 va ser unes hores de forma clandestina en terra cerdana. Va començar a tornar després de la mort de l'autòcrata i s'establí a Santpedor definitivament el setembre del 2000. A Mauthausen arribaren notícies esperançadores de la resistència dels espanyols a França a través del berguedà Josep Ester, agent de les xarxes aliades d'evasió. Sobre la invasió de 1944: "Si aquell intent no tingué èxit va ser pel paper que jugaren les potències democràtiques: ningú no va moure un dit per ajudar-los". I respecte la perllongació d'aquella resistència una altra batalla perduda a priori: "Ajudar els maquis amb aliments, eixopluc o de qualsevol forma equivalia a jugar-se la vida o bé fer cap a la presó i els qui van perseverar en la lluita armada, en els darrers temps, ho feien a títol personal, sense cap suport orgànic. El seu final era previsible]

SÁNCHEZ, Fernando, "Aproximación a la represión nacionalista en Extremadura", *Alcántara*, núm. 17, 1989

SÁNCHEZ, Gaudioso, "Aportaciones documentales para el estudio de los maquis en la provincia de Teruel", Teruel, Instituto de Estudios Turolenses, *Turia*, núm. 9, 1985

----- "La época del maquis" a *Instituciones turolenses en el franquismo, 1936-1951*, Teruel, Instituto de Estudios Turolenses, 2002

SÁNCHEZ, Sergio, "¿Y tú?", *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum, 1999

[Retalls biogràfics del guàrdia civil Florentino Miguel Abadía "el Sarrio"]

SÁNCHEZ AGUSTÍ, Ferran, "Maquis catalans i la seva època, 1944-1963", Lleida, *Segre dominical*, octubre 1944 - agost 1995

[44 reportatges Premi Tasis-Torrent de Comunicació 1995 Diputació de Barcelona]

----- "Marcel·lí Massana, mite del maquis català", Sallent, *L'Esparver*, núm. 92, novembre-desembre 1991

[Recensió de l'edició en català de la biografia d'en Massana escrita per Josep M. Reguant Gili en 1979]

----- "Sebastià Piera, un exili sense límits", Artesa de Segre, *La Palanca*, núm. 202, gener 1999

[Nota biogràfica d'un comissari de brigada coterrani de l'autor, guerriller a Rússia, resposanble polític del PSUC el 1947 i veí d'Ajaccio des de 1950 on fou deportat durant la Guerra Freda]

----- "Repressió de postguerra: la pàgina de Montargull", *idem*, núm. 234, setembre 2001

[No havien fet res, només eren republicans o familiars d'aquests. Més de trenta persones d'un poble agregat el 1967 a Artesa de Segre van passar per la presó o van ser desterrats malgrat que durant la guerra no es va matar ni represaliar ningú. Un veí tornà de l'exili amb la invasió guerrillera de 1944]

----- "El Pepito de cal Pissé, republicà fins al final", *idem*, núm. 250, gener 2003

[Josep Grau, excombatent republicà, provinent del maquis francès tornà el 1944 per intervenir a l'Operació RdE, va escapar de la caiguda dels Vuitanta l'abril de 1947 i visqué exiliat fins a 1969]

----- *El Maquis, la guerra silenciada*, Mercuri per TV3, 2002

[Guió d'aquest documental de 125' emés el març de 2002 dins la sèrie *Franquisme, oblidar o perdonar* (Premi Josep Comaposada Primer de Maig). Va obtenir una quota del 20% de pantalla. La pluralitat dels seus testimonis (guerrillers, soldats, sometent i guàrdies civils) va satisfer als més exigents espectadors]

----- "Maquis al Berguedà en un apunt manuscrit de mossèn Armengou", Berga, *L'Erol del Berguedà*, núm. 74, tardor 2002

[Reproducció literal de quatre fulls escrits per mossèn Josep Armengou Feliu quan van succeir els fets més rellevants de 1947 a 1950 amb tres pàgines de notes aclaridores a càrrec de l'autor sobre les operacions i facècies pel Berguedà i Bages de Marcel·lí Massana i Ramon Vila Capdevila]

----- "La Guerra dels Maquis al Pallars", Consell Cultural de les Valls d'Àneu, *Àrnica*, núm. 57, juny 2003

[La invasió de 1944 pel Pallars Jussà, el Sobirà i l'Aran enriquida amb documents periodístics, arxivístics i les aportacions testimonials del guàrdia civil Aniano Jiménez, maquis com José Zaurín, Jordi Xicola, Josep Zamora, Emilio Álvarez, Ricard Samitier, Fernando Villajos, Karl Heins Shnepper i soldats com Josep Verdager, Joan Pardo i Manuel Sánchez. L'autor publica aquí l'últim recompte de la invasió de 1944: 291 guerrillers morts (127 a Catalunya), 66 militars (42 a Catalunya, la majoria soldats), 16 guàrdies civils (8 a Catalunya), 10 policies (4 a Catalunya) i 25 ciutadans (13 a Catalunya).

----- "El Maquis", "La travesia imposible de Andrés Abellán", "Jaume Ros Serra, UNE y la invasión guerrillera de 1944", "La resistencia del interior" i "Baldrich, Clotet, Peramiquel y la caída de ¿Comprendes?" a, *Espías, contrabando, maquis y evasión. La II Guerra Mundial en los Pirineos*, Lleida, Milenio, 2003

[Nou treball de camp, nova documentació, il·lustracions inèdites, testimonis del dirigent d'Estat Català Jaume Ros i combatents a l'Aran com el soldat Andrés Abellán i el maqui aranès Maurici Moga.

Los Pirineos fueron algo más que unas montañas mayestáticas y silenciosas. Sánchez Agustí habla por ellos: nos ofrece un discurso que tiene sus dosis de ideología, pero también mucha madera cinematográfica (Antonio Losantos, Diario de Teruel, 30/9/2003). Las numerosas siglas de redes, servicios secretos, organizaciones armadas y político-sindicales cuentan con un glosario final que sirve de refuerzo a las numerosas notas de pie de página y otros elementos del aparato erudito que acompaña la obra (Juan Pedro Yániz, ABC, 17/7/2003). Explica que contrabandistas, maquis y espías fueron colectivos erráticos e idealistas que compartieron las mismas sendas para luchar contra el fascismo, que se respetaban profundamente, y cuyo único objetivo era recuperar las libertades y la República (Agència EFE, 13/8/2003)]

----- *Maquis anarquistas en los Pirineos i Los maquis en la pantalla.*

[Treball en curs el primer títol mentre el segon és un estudi sobre la temàtica maqui en films i documentals. També entrevista a: www.lagavillaverde.org]

SÁNCHEZ TOSTADO, Luis Miguel, "El movimiento guerrillero en Jaén", *El movimiento guerrillero en los años cuarenta*, Madrid, FIM, 2ª edició revisada i ampliada, Madrid, 2003

SANTACANA, Carles, "Torna el maquis", Barcelona, *L'Avenç*, núm. 252, novembre 2000
[Crítica de *Quico Sabaté, el último guerrillero* de Pilar Eyre i *Maquis a Catalunya* de la nostra autoria]

SANTIDRIÁN ARIAS, Víctor Manuel, "A longa Guerra Civil, 1936-1954", *Historia do PCE en Galicia, 1920-1968*, Sada, Edicións do Castro, 2002

[El desplegament d'UNE, l'activitat guerrillera sota la direcció del PCE fins al canvi tàctic de 1948 a través de 125 pàgines. Inclou una biografia de l'asturià Víctor García Estanillo "Brasileño", pres en 1934 i 1936, comissari, comandant al Batalló Sangre de Octubre, va estar amb l'Esquinazau a Bielsa, enviat per UNE a les mines de wolfram de Silleda el maig de 1944 per organitzar la resistència, fou eliminat el gener de 1946 a Moade en companyia del seu amic Teófilo Fernández per haver seguit les tesis de Jesús Monzón que va tenir la sort de ser pres a Barcelona el 1945 perquè si no, també hauria estat eliminat]

SERRANO FERNÁNDEZ, Secundino, "El maquis: una historia clandestina", Madrid, *Diario 16*, 27/7/1984

----- "La guerrilla leonesa, 1936-1951", Madrid, *Historia 16*, 1985

----- "Los últimos guerrilleros", *Historia del Comunismo*, Madrid, El Mundo, 1990

----- "Notas acerca de la guerrilla antifranquista en la provincia de León", *El movimiento guerrillero en los años cuarenta*, Madrid, FIM, 1990

----- "La guerrilla leonesa", *La Guerra Civil española en León*, Universidad de León - Diario de León, 1987

----- "La resistencia del maquis", Madrid, *El País*, 11-3-2001

[També entrevista a Secundino Serrano a: <http://www.uce.es/DEVERDAD/ARCHIVO>]

SERRANO, Secundino - ÁLVAREZ, Wenceslao, "La oposición armada: la guerrilla", *La Guerra Civil en León*, Diputación de León, 1987

SERRAT, Francesc, "En agosto se cumplieron 14 años de su muerte: Yo enterré al Caracremada", *Gazeta de Manresa*, 11/9/1977

SOLÉ SABATÉ, Josep M., "La lluita armada a la postguerra", Barcelona, *L'Avenç*, núm. 3, juny 1977

SOLER, Francesc, "Caracremada", *Pàgines Viscudes* (III), Ajuntament de Balsareny - Cercle Cultural, 1991

SÒRIA, Josep M., "Maquis, la historia invisible. Nuevos libros rescatan del olvido el trágico episodio de la resistencia armada antifranquista tras la Guerra Civil", Barcelona, *La Vanguardia*, 22/6/2001

[Recensió dels llibres de Francisco Moreno, *La resistencia armada contra Franco*, Secundino Serrano, *Maquis. Historia de la guerrilla antifranquista* i Andrés Trapiello, *La noche de los Cuatro Caminos*]

----- "José Murillo, guerrillero contra Franco", *ídem*, 11/8/2002

SOUTELO VÁZQUEZ, Raúl - VARELA SABAS, Alfredo, "Variaciones en las formas de represión y resistencia popular en el mundo rural ourensano", *Actas IV Jornadas Historia y Fuentes Orales. Historia y Memoria del franquismo*, Ávila, Fundación Cultural Santa Teresa, 1994

SUEIRO, Daniel - LLAMAS, Roberto, "Golfines, bandidos, guerrilleros, maquis...", "La lucha contra el maquis en la década de los cuarenta" i "Diálogos de furtivos", *Crónicas de los Montes de Toledo. Andanzas de dos furtivos*, Aravaca (Madrid), Penthalon, 198T

TORBADO, Jesús - LEGUINECHE, Manuel, "Pablo Pérez Hidalgo, Manolo el Rubio", *Los topos. El testimonio estremecedor de quienes pasaron su vida escondidos en la España de posguerra*, Barcelona, Arcos Vergara, 1977

[Reimp., Madrid, El País-Aguilar, 1999. Biografia d'un excombatent republicà, guerriller de la Serranía de Ronda des de 1939, donat per mort el 1950 i esdevingut talp fins a 1976.

Sobre la terrible paradoxa d'uns homes que es van haver d'amagar per viure, encara que fos en llibertat restringida autoimposada: Juan Antonio PÉREZ MATEOS, *La España del miedo. Los escondidos durante el franquismo*, Esplugues de Llobregat, Plaza & Janés, 1978, també els films *Mambrú se fue a la guerra* (Fernando Fernán-Gómez, 1986) i *El hombre oculto* (Alfonso Ungría, 1971) basat en el llibre d'aquest últim *Los hombres ocultos*, Barcelona, Tusquets, 1972]

TRAPIELLO, Andrés, "Dossier 48, caso abierto", Madrid, *El País Semanal*, 28/11/1999

[Sinopsi de l'exhumació del sumari contra el grup de José Vitini afusellat el 1945 amb sis guerrillers més trobat en un llibreter de vell de la costa Moyano de Madrid]

U

URIARTE OLANO, Carmelo, "Guerrillero o bandolero (Foucellas)", Barcelona-Madrid, *Historia y Vida*, núm. 48, 1972

V

VARGAS-GOLARONS, Ricard de, "Cara Cremada", Barcelona, *Ikaria*, núm. 17, 1988

----- "Ramon Vila, el darrer maqui català", Manresa, *Regió 7*, 26/12/1993

[Aproximació a la vida de l'últim maqui escrita per l'expresident de l'Associació de Recerca i Documentació Contemporània i guionista de *El Maquis a Catalunya*, TVE Sant Cugat, 1988. El contingut d'aquest documental es pot consultar a: <http://www.ateneuenciclopedicpopular.org>]

VICIÉN, Enrique, "Jugar sin cartas", *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum, 1999

VILLAMUERA, Matías, "La fracasada invasión de los Pirineos. Una aventura desconocida del maquis español", Barcelona, *Interviú*, núm. 493, octubre 1985

VIÑAS, Verónica, "Calixto López. El último maquis", León, *La Crónica de León*, 7/8/1988

VV.AA., "Parte quincenal de las actividades del terrorismo comunista", Madrid, *Boletín formativo e informativo de la Guardia de Franco*, núms. 4, 16, 17 i 18, 1945

[Notes telegràfiques punt de partida sobre enfrontaments armats i cops a Àvila, León i Galícia]

VV.AA., "La lucha guerrillera provoca el pánico en las fuerzas represivas", París, PC d'Euskadi, *Euskadi Roja*, núm. 69, 18/12/1947

[Crònica telegràfica d'acions a Beges, Sarrión, San Martín del Río, Lugo, Ponferrada i Granada]

VV.AA., "¡Ayuda a las guerrillas! A pesar de los crímenes franquistas los guerrilleros multiplican sus acciones", *ídem*, núm. 73, 15/1/1948

[Accions a Llerena, Algarra, Vallanca, A Coruña, Venta del Moro, Linares, Tanes, Jaén, Bailén]

VV.AA., "¡308 acciones de las guerrillas de Galicia en 1947! ¡Héroes de España orgullo de nuestro pueblo y de la República", *ídem*, núm. 85, 8/5/1948

[El resum de l'activitat guerrillera a Galícia el 1947 va ser de 28 ajusticiaments, 58 encontres amb la GC (19 agents morts i 26 de ferits), 23 sabotatges a vies fèrries i línies d'alta tensió, 26 accions públiques de propaganda i 127 pallises i sancions a feixistes i col.laboradors]

VV.AA., "Francesc Serrat, heroi de la joventut catalana", París, JSUC, *Juliol*, núms. 30, 31 i 33, 6/3/1948, 29/3/1948 i 15/5/1948

[L'olotí Francesc Serrat, dependent de farmàcia, fill d'un paleta i una pagesa, a l'exili treballà de llenyataire i manobre, lluità al Maquis de Puy de Dôme, organitzà una escola de capacitació guerrillera a la granja Picard situada a Aigües Juntes (Ariège), fou responsable d'un grup de la 3 Brigada de GE, combaté a les accions de Massat, la Crouzette i Foix, tinent d'EM i responsable de Joventut Combatent a la 204 Divisió de l'AdGRdE, entrà el juliol de 1945 i mataren el cap reusenc de FE Camilo Morales. Morí afusellat el 26 de febrer de 1946 amb Joan Hernández, Manuel Donaire i Juan Arévalo]

VVAA., "Los guerrilleros de Huelva", Boletín interior de la Regional de Andalucía-Extremadura de la CNT-AIT, *El Rebelde*, núm. 7-12, gener-desembre 1962

[El 1907 havia sortit a Barcelona *El Rebelde*, *periódico anarquista*. Amb aquesta mateixa capçalera sortiren sis números clandestins relatant l'aventura d'*huidos* per Almonaster, Aroche, Azuaga, Cabezas Rubias, Calañas, Cerro de Andévalo, Cortegana, Minas de San Telmo, Rosal de la Frontera, Santa Bárbara, Valdemuza. Per saber més sobre la resistència antifranquista en aquesta província, en mans rebels des del setembre de 1936, Francisco ESPINOSA MAESTRE, "El problema de los huidos", a *La Guerra Civil en Huelva*, Diputación Provincial de Huelva, 1996, 3 edicions. La tardor de 1937 el capità de la GC José Robles va formar a la Harca la primera contrapartida sabuda de l'Estat espanyol. Alcaldes com el d'Ayamonte i mestre Manuel Moreno Ocaña i el de Rociana Manuel Barciela quan van caure, després de ser passejats públicament pels seus pobles, van ser passats per les armes]

VV.AA., "El Maquis. La guerrilla urbana anarquista", Barcelona, El Viejo Topo, *Viento del Pueblo*, núm. 3, 1977

[Sis pàgines amb fotos de Massana, Facerias, Quico Sabaté i Ramon Vila amb textos d'Antonio Téllez]

VV.AA., "Caballeros de la Lealtad", París, *Cuadernos Republicanos*, núm. 8, 1978

[Biografies breus d'alts caps republicans, exiliats, almirall Valentín Fuentes, generals Emilio Herrera i José Riquelme, tots tres propers a UNE i després al PCE]

VV.AA., "Els Maquis a les nostres comarques", Manresa, *Regió 7*, 5 i 13/11/1983

VV.AA., "La guerrilla rural libertaria", "Històries de la clandestinitat", Barcelona, *El Correo Catalán*, 15 i 16/5/1985

VV.AA., "La escalada hacia el trienio del terror, 1947-1949. La represión de los huidos y de la guerrilla", *Víctimas de la Guerra Civil*, Madrid, Temas de Hoy, 1999

VV.AA., *Diccionari biogràfic del moviment obrer als Països Catalans*, Montserrat, 2000
[Conté breus biografies de resistents i maquis si bé algunes estan redactades amb dades poc actuals]

VV.AA., *Anónimos, Liberación, Reconquista de España* (Junta Suprema de UNE-Agrupación de Guerrilleros Reconquista de España), *Alianza* (Alianza Nacional de la Juventud Combatiente), *Catalunya* (Aliança Nacional de Catalunya), *Catalonia* (Aliança Catalana), *Juventud* (JSU), *Front Libertador Galego-Bloque Republicano Nacional Gallego*, *Liberación Republicana*, *Agrupación de Universitarios Españoles*, *Grupo de Periodistas Españoles en el Exilio*, *Unión Federal de Estudiantes Hispánicos*, *Unión de Intelectuales Españoles en Francia*, *Unión de Profesores Universitarios Españoles en el Exilio*, 1941-1946
[Publicacions impulsades des de Mèxic i sobretot des de França pel PCE-PSUC dictant les directrius polítiques, econòmiques, culturals i bèl·liques per a la plataforma d'Unió Nacional Espanyola]

VV.AA., *Combat, Lluita, Treball, Joventut, Juliol, Catalunya Republicana, Patronat Català de Defensa de les Víctimes del Franquisme, Unió de Dones de Catalunya, Unitat*, PSUC, JSUC, Joventut Combatent, Conjunció Republicana Resistent de Catalunya, 1941-1951
[*Lluita* era el portaveu de l'exili. A l'interior es convertí en *Treball*. És l'única publicació en tota la història de la premsa que ha sortit sense interrupció sempre en català, inclosa la llarga nit de pedra tant a Catalunya com a França, en la legalitat i la il·legalitat, des de la fundació del PSUC fins als nostres dies]

VV.AA., *Agrupación Militar de la República Española, Armas y Letras, Bulletin d'Information du PCE, Boletín de información de la Federación Democrática Internacional de Mujeres, Comité de Ayuda a los Republicanos Españoles, Cultura y Democracia, Cultura Militar, Ejército y Democracia, L'Espagne Combattante, España Republicana, Euskadi Roja, Les Amis de Mundo Obrero, Lucha, Movimiento de Unidad Republicana, Mujeres Antifascistas Españolas, Nuestro Combate, Nuestra Bandera, Mundo Obrero, La Nouvelle Espagne, Las Noticias* (UGT), *El Patriota del Sud-Oeste, Solidaridad Española, Unidad y Lucha, Unión de Mujeres Españolas Antifascistas, La Voz de España, La Voz de los Españoles*, PCE, PSUC, PC d'Euskadi i organitzacions afins com Unió de Mujeres Españolas, AAGE-FFI y Resistentes Españoles, FN, Federación de Inmigrados Españoles en Francia, Federación de Españoles Residentes en Francia i Federación Nacional de Deportados e Internados Resistentes Patriotas, 1944-1950
[Col·leccions d'aquests rotatius es troben al comitè central del PCE al carrer Olimpo de Madrid i al CEHI amb seu al Pavelló de la República de Barcelona. Molts d'aquests diaris, setmanaris i edicions especials apareguts a Mèxic i sobretot a París i Toulouse amb suplementes per l'Arieja, Perpinyà, Gard, Grenoble, Lyon, contenen cròniques fragmentàries i notícies sobre accions guerrilleres a diverses zones d'Espanya especialment entre 1944 i 1948 així com breus cròniques sobre gestes guerrilleres en la lluita a França. Els números 97-114 (12/1947 - 5/1948) del Butlletí d'Informació en francès del PCE editat a París inclouen una columna fixa sobre la resistència guerrillera a Espanya]

VV.AA., "Els maquis a can Flequer" i "En Caracremada", *Llegendes i contalles del Bages. La memòria mítica dels nostres avis*, SEDEC Manresa - Angle editorial, 1996

VV.AA., "La massacre de Cap i Corp", *Levante*, 26/11/2000
[Tragèdia ocorreguda a Alcosobre, terme d'Alcalà de Xivert, Castelló]

VV.AA., *Notícia de la negra nit. Vides i veus a les presons franquistes, 1939-1959*, Diputació de Barcelona, juny 2001
[Testimonis d'enllaços i guerrillers: Wilson Batlle, Joan Busquets, Carme Cases, Tomasa Cuevas, Àngel Fernández, Lluís Martí Bielsa, Miguel Núñez, Trinitario Rubio, Domènec Serra]

VV.AA., *12 preguntas sobre el maquis*, Andorra de Teruel, IES Pablo Serrano, 2003

[Metòdiques respostes acadèmiques a la procedència del conceptes maquis, guerrillers o fugits, inici de l'ofensiva guerrillera, objectius polítics i militars, duració del fenomen maqui, distribució geogràfica, importància de l'activitat guerrillera a Terol, organització i actuacions dels guerrillers, formes de combat del règim franquista contra el maquis]

VV.AA., "Maquis", Andorra de Teruel, Centro de Estudios Locales de Andorra, *Celan*, núm. 7, 2003

X

XICOLA AÑÓ, Jordi, *Homenaje a un luchador*, Ajuntament de Sabadell - CCOO, juny 1993
[Combatent republicà, guerriller pres el novembre de 1944, capdavanter sindicalista sabadellenc i *anima mater* de la restitució històrica de l'honor de les Brigades Internacionals]

Y

YUSTA, Mercedes, "El Maquis en el Maeztrazgo (1940-1950): rasgos de una sociedad rural en conflicto", *Entre el orden de los propietarios y los sueños de rebeldía. El Bajo Aragón y el Maeztrazgo en el siglo XX*, Zaragoza, Grupo de Estudios Masinos, 1997

----- "Por llanuras y montañas, guerrilleros libres van: la guerrilla antifranquista en Aragón", Zaragoza, *Rolde*, núm. 87, gener-març 1999

----- "Las paradojas del miedo: los maquis y el refuerzo de las estructuras del poder local", *La Historia local en la España contemporánea*, Barcelona, L'Avenç, 1999

----- "El Maestrazgo turolense y la guerrilla antifranquista", Teruel, *Turia*, 1999

----- "Testimonios de guerrilleros que lucharon por la libertad", Bilbao, *El Mundo de los Pirineos*, núm. 27, maig-juny 2002

----- "Un mito de la guerrilla antifranquista en Aragón: La Pastora", Universidad de Málaga, *Arenal*, núm. 2, 1998

[De totes les múltiples investigacions d'aquesta erudita aragonesa, aquesta última, fonament del documental *Siempre será la Pastora*, és la més interessant ja que "*Teresa Pla Meseguer era medio mujer, medio hombre (hermafrodita) y medio monstruo, con un grado elevado de criminalidad*" segons el coronel de la GC Antonio Díaz Carmona i "*mujer lesbica muy peligrosa*" per al general de la GC Francisco Aguado Sánchez però el pastor i mossos Florencio Pla (Vallibona, 1917 - València, 2001) feia d'enllaç fins que un cop "cremat" marxà al maquis en 1948. També conegut "Teresot de Vallibona", "Durruti" i "Terror del Caro", cara glacial, llavis de tapir, mans i cos d'home, forta com un roure, en la solitud de les muntanyes dormia amb el ramat. Quan es va quedar sola va rodar quatre anys per les muntanyes de la Terra Alta, el Maestrat i Ports de Beseit i es va oblidar de parlar. Venuda i detinguda el 1960 a la frontera amb Andorra, penà a Santoña fins a 1977 perquè la van culpar ni més ni menys de matar 27 guàrdies civils, 7 alcaldes i 1 ermità! S'operà després de sortir de presó, va ser un respectat obrer del metall fins a la jubilació i morí acompanyada a casa d'un funcionari de presons. També A. MILLÁN, "La Pastora, tragedia de un hombre nacido mujer. El maqui hermafrodita acusado de 28 crímenes", Barcelona, *Interviú*, núm. 98, 1978; M. ALBEROLA, "La Pastora, el maqui del Maestrat", València, *El Temps*, núm. 139, febrer 1988 i V. MESSEGUER, "La Pastora, un maqui del Maestrat", *El Setrill fa memòria*, maig de 1997]

1. CORPUS BIBLIOGRÀFIC

1.4. ESPANYOLS A LA RESISTÈNCIA FRANCESA

A

AGUADO SÁNCHEZ, Francisco, "¿Maquis, guerrilleros?... bandoleros", "Apogeo del "Maquis" español en Francia" i "Cristino García Granda: héroe nacional... de Francia", *El Maquis en España*, Madrid, San Martín, 1975

[La versió franquista de la participació espanyola a la Résistance. Sempre la considerà mensypreable]

AGUDO, Sixto, *Resistencia española al fascismo*, París, Emigración, 1971

----- *En la Resistencia francesa*, Zaragoza, Anubar, 1985

----- "Se articula la Resistencia", *Memorias. La tenaz y dolorosa lucha por la Libertad, 1939-1962*, Diputación de Huesca, IEA, 1991

----- "Yo fui testigo", *Historias de maquis en el Pirineo aragonés*, Jaca, Pirineum, 1999

[Relats autobiogràfics d'un excomandant republicà, pioner de la resistència espanyola a França, detingut a Màlaga organitzant UNE el gener de 1944. Sortí en llibertat condicional l'octubre de 1961 i s'exilià fins a 1976. Amb la democràcia fou alcalde d'Alcampell i diputat a les Corts d'Aragó en dues legislatures]

ALBA, Víctor, "El Grupo Ponzán" i "La red Teresa-Martín" a, *Historia de la resistencia antifranquista*, Barcelona, Planeta, 1978

[Dades sobre anarquistes de la CNT i gent del POUM que van combatre a les xarxes d'evasió aliades]

ÁLVAREZ, Ángel - MOLOSTOF, Serge, *Mémoires de Résistances: Cévennes, Montpellier, Val d'Aran, Alès, Saint Cristol-Lèz-Alès*, 1995

----- *Les espagnols dans toutes les forces combattant les dictatures*, Alès, AAGE-FFI Gard-Lozère, 1998

[El segon títol és un opuscle divulgatiu mentre el primer és una autobiografia. S'evidencia, amb les lògiques reserves, que Ángel Álvarez ha estat un guerriller omnipresent]

AMALRIC, Jean-Pierre - GOUBET, Michel, "Les espagnols et la Résistance dans la Région Toulousaine" a *Exils et Migration. Italiens et Espagnols en France, 1938-1946*, París, L'Harmattan, 1994

ARASA FAVÀ, Daniel, *La guerra secreta del Pirineu. Espies, resistents i contrabandistes*, Barcelona, Llibres de l'Índex, 1994

[Reimp. 2000. És l'únic treball global existent fins a 2003 sobre l'actuació espanyola a les xarxes aliades. Un clàssic a tenir en compte quan es desitgi realitzar qualsevol aproximació sobre la participació republicana a la SGM en unió dels títols del mateix autor *Els catalans de Churchill, Los españoles de Stalin, Los españoles de Churchill, Exiliados y enfrentados (Los españoles en Inglaterra de 1936 a 1945), 50 històries catalanes de la Segona Guerra Mundial* i *Los españoles en la Guerra del Pacífico*]

B

BARBA, A., "Abril de 1945. Aniversari de l'alliberació de França", París, PSUC, *Lluita*, núm. 15, 24/8/1945

BARRIOS, A., "Martínez de Alagón se vengó de los tormentos de la Gestapo poniendo k.o. a un jefe alemán", Toulouse, FN, *El Patriota del Sud-Oeste*, núm. 111, 14/12/1944

----- "De las breves memorias de un Agente de la Policía Armada", *ídem*, núms. 119 i 124, 28/12/1944 i 31/12/1944

[El primer era un guerriller de la Brigada Lluís Companys. En el segon article es reproduueix un curiós diari afegint sarcasmes sobre unes breus memòries escrites per un agent de la Policia Armada des del 31 de juliol de 1944 al 7 d'octubre quan va sortir de Càdiz cap a l'Aran per combatre els maquis]

BAYO, Eliseo, "Matanza de judíos en la frontera española", Barcelona, *Reporter*, núms. 4 i 5, juny 1983

[Articles episòdics que van aixecar gran polseguera al Principat d'Andorra degut al seu contingut acusatori sobre algunes desaparicions d'evadits a les muntanyes andorranes amb finalitats lucratives]

BERMEJO, Benito, "El exilio en Francia y las actitudes en la España de Franco ¿Un "octubre del 44"?", *Españoles en Francia, 1936-1946*, Universidad de Salamanca, 1991

[Parteix del principi que s'escollí l'octubre per emprendre la invasió somniant amb la revolució russa de 1917 i l'asturiana de 1934]

BORRÁS, José, "Los comunistas" i "Los libertarios", *Políticas de los exilados españoles, 1944-1950*, París, Ruedo Ibérico, 1976

[El primer capítol és una contundent diatriba contra UNE, el PCE i el fracàs de la lluita armada. En el segon recull algunes activitats anarquistes a la Resistència francesa. El seu autor havia estat combatent republicà i enllaç de les xarxes aliades d'evasió dirigides per Francisco Ponzán Vidal]

BUESO GARCIA, Adolfo, "Servicio de evasión", Barcelona-Madrid, *Historia y Vida*, núm. 106, gener 1977

[Adolfo Bueso García "Serafín Roig" (Valladolid, 1889 - Barcelona, 1979), tipògraf, del PSOE des de 1917, pres de març de 1925 a juliol de 1927, per la Guerra Civil dirigí la impremta de "La Batalla" del POUM, incautada a "El Correo Catalán" i actuà de fiscal d'un Tribunal Popular. Treballant al pantà de la Maison Blanche (Saint-Lary-Soulán) col.laborà amb la xarxa poumista d'evasió Front de la Llibertat]

BLÁZQUEZ, Joan, "Contribució dels espanyols a l'alliberament de França", Toulouse, *Quaderns del Comunisme*, núm. 6, setembre 1946

----- "La heroicidad de Chispita", París, *Nuestro Combate*, núm. 2, juliol 1947

[El comissari republicà de divisió Joan Blázquez es l'únic català, aranès, que va arribar a general de les FFI. Escriu que els GE foren "Nous Verntallat, Pere Joan Sala, Bach de Roda, Empecinado, Mina, dintre de les FFI, colze a colze amb els germans francesos van demostrar en terres de França que el nostre poble era present, que la República no havia mort i que enfront de la dervengonyida intervenció franquista amb la seva "Divisió Blava" al costat de l'Alemania nazi els pobles hispànics perseveraven en el camí de la democràcia". Un d'aquests herois va ser Miguel Sanz Clemente "Chispita" (Madrid, 1913), capità FFI que va combatre a Vallmanya, Prada de Conflent i passà refractari al STO cap a Espanya. Ajudant del cap del Maquis de Sant Llorenç de Cerdans, tornant d'una missió, al pont de la Verge, situat entre Tec i Serrallonga, escapà d'un piquet alemany aprofitant l'arribada del cotxe de línia robant l'arma a l'oficial, matant-lo i emboscant-se. El 1950 va ser perseguit durant l'Operació Boléro-Paprika]

BONDE, Florimond, *Les antifascistes allemands dans la Résistance française*, París, Editions Sociales, 1969

[Molts d'aquests alemanys antinazis havien estat brigadistes a la Guerra Civil]

BUENO, Domingo, "Les anarchistes dans l'exil", *L'exil républicain espagnol à Toulouse, 1939-1999*, Toulouse, Université de Toulouse-Mirail, 1999

C

CAMPO, Ramón J., *El oro de Canfranc*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2002

[Interessantíssims episodis d'evasió i resistència durant la SGM a l'estació internacional de Canfranc, tancada el 1970, a través de personatges cèlebres com el cap de duana i agent aliat Albert le Lay "el rei de Canfranc", el carrabiner Salvador Garcia i caps guerrillers *canfraneros* herois del Maquis del Bearn com Hilario Borau, Ricardo Sánchez i Francisco Cavero, mort en la invasió guerrillera de 1944, xofer el desembre de 1930 dels precursors de la República Fermín Galán i Àngel García Hernández, els capitans que van tenir més carrers dedicats a l'Espanya republicana]

CAMPSOLINAS, Pierre, *Un homme par un sac de blé*, París, Clancier-Guénaud, 1987

[De la Guerra Civil a la SGM fins a convertir-se en un indiano del segle XX contat per ell mateix]

CARRASCO, Juan, *La Odisea de los Republicanos Españoles en Francia, 1939-1945*, Barcelona, Dopesa, 1980

[Memòria fotogràfica, comentada, sobre el cicle recorregut per milers d'espanyols: Retirada, camps de concentració, companyies de treballadors estrangers, Résistance, Libération, Operació RdE. El cronista és un extint de la GC "comandant Renard" a les FFI, quatre mesos a Argelers, dos anys a Vernet, nou mesos de clandestinitat i set de GE, participà amb el grau de tinent a l'acció de l'Aran. Després fundà l'Association d'Anciens Combattants et Victimes de Guerre de la Republique Espagnole]

CASTRO, Nieves, *Una vida para un ideal. Recuerdos de una militante comunista*, Madrid, Ediciones de la Torre, 1981

[Amb pròleg de Santiago Carrillo, memòria d'una asturiana, mare de tres filles, germana d'un afusellat el 1936, cosina d'un enterrat viu a la carnisseria de les muntanyes de Carbayin l'octubre de 1934, miliciana, evadida del camp de Gaillac, enllaç FTPF, tornà amb passaport el 1957 i definitivament el 1967]

CATALÀ, Neus, *De la Resistencia y la Deportación. 50 Testimonios de mujeres Españolas*, Barcelona, l'Eina, 1984

[Testimonis de 50 odissees, recollides per una antifeixista tarragonina dels Guiamets supervivent de Ravensbrück. Existeix l'edició en francès amb traducció de Caroline Langlais, París, Tirésias, Michel Reynard, 1994 i una reimpressió en espanyol del 2000]

CELSE AMIEVA, *Versos del Maquis*, Mèxic, Ecuador 0º, 0',0",1960

----- *Asturianos en el destierro (Francia)*, Salinas (Gijón), Ayalga, 1977

[El primer títol conté diversos versos èpics de rima lliure, consonant i asonant relatant gestes del Maquis de París (el poeta armeni Missak Manouchian i el fuster salmantí Celestino Alfonso, dos dels 23 executats), panegíric del general FFI Luis Fernández i fastos: la victòria de la Madeleine, la presa de Foix, l'emboscada de Picaussel o l'entrada dels espanyols de la Leclerc a París. El segon, amb nombroses referències a coterranis seus, és l'autobiografia parcial de l'asturià José Mª Álvarez Posada "Celso Amieva" (Puente Sanmiguel, 1911 – Moscou, 1988), mestre, poeta, poliglota (bable, llatí, català, francès i gallec) excombatent republicà amb un carrer dedicat a Llanes, amic del poeta Josep M. Prous i Vila, va ser un dels centenars de forners de les fleques industrials de Bram controlades per austríacs antinazis i fogar de resistència. Cap guerriller d'UNE a Camurac, impartí classes nocturnes a obrers de l'empresa forestal Fernández-Vallador (*La Escuela de Terrorismo* segons Madrid), dirigí a Saint Goin, prop d'Oloron, la Casa de Niños Españoles amb capacitat per a 60 infants, patrocinada per Pau Picasso, el Joint Anti-fascist Comitee i tancada amb la Guerra Freda.

El cuiner d'aquest centre era Manuel Vitini, germà de dos herois afusellats a Espanya. Fins a 1948 dirigí l'Obra de Protecció a la Infància Jueva, a Cessieu, entre Grenoble i Lyon. El 1953 marxà a Mèxic on escrigué *Los Poemas de Llanes*, Mèxic, 1955 (Reimp. Llanes, El Oriente de Asturias, 1976, reimp, *ídem*, 1995), el conte *El cura de Tresviso* (1957), *La almohada de arena* (1961), *Poeta en la arena* (1964), *El pan nuestro de cada noche* (1966), *El paraíso incendiado: España, 1936-1939* (1967). *Antología poética*, Servicio Central de Publicaciones del Principado de Asturias, 1985. Desconeixem si edità *Doce españoles y el Pirineo* i *Los tanques suben al bosque*]

CHAMBARD, Claude, *Historia mundial de los maquis*, París, France-Empire, 1970

[Reimp., Barcelona, Edisven, 1972. Sinopsi del moviment guerriller mundial: ucraïnès, iugoslau, maoista, castrista i entre els francès ni un sol mot dels espanyols. Per això s'autoritza aquí l'edició d'aquest llibre]

CLARA, Josep, *Coneguem... Mossèn Joan Domènech, un home de coratge i un capellà singular*, Ajuntament de Puigcerdà, 2002

[Un religiós atípic del franquisme, paradigma de caritat transfronterera a Puigcerdà des de 1939 a 1949, mal vista pel bisbat, acabà desterrat a Organyà. Va ser un mestre d'humanitat, Légion d'Honneur pels seus serveis als Aliats durant la SGM. Però va planar sobre la seva figura un estigma esquerranós i d'heterodòxia quan en realitat va ser ecumenista *avant la lettre* fins que no fou homenatjat el 2003 amb motiu del centenari del seu naixement i l'assistència de tres bisbes]

COBB, Christofer, "Francisco Alacis", *Espanoles en Francia, 1936-1946*, Universidad de Valladolid, 1991

[Un republicà malagueny de família dretana a la Résistance de Bretanya país del qual ja no tornà mai]

COLORADO, Fernando, "Julián A. Ramírez", Múrcia, *La Verdad*, 24/2/2001

[Es pot llegir a www.nodo50.org/age/correos la vida d'aquest comissari, milicià del Batalló del Talent, soldat francès, GE i 25 anys locutor de Ràdio París]

CONDESALAZAR, Enrique, "Los españoles en la División Leclerc", París, *Libertad, para España, por la República*, núm. 18, 18/12/1947

[Evocació de la gesta espanyola de la 9ª Companyia de la Divisió Jacques Leclerc amb motiu de la mort en accident aeri del seu comandant en cap Philippe d'Hauteclouque escrita pel director d'aquesta publicació bimensual d'UR. Els tanquistes espanyols, els primers en entrar a París el 24 d'agost de 1944, deien "El camí de Madrid, passa per Berlín" però la majoria va morir en campanya. Mirant el mapa d'Europa no hi ha un bocí de terra sense una tomba espanyola]

CONSTANTE, Mariano, *Los años rojos. Españoles en los campos nazis*, Barcelona, Martínez Roca, 1974

----- *Republicanos aragoneses en los campos nazis*, Jaca, Pirineo, 2000

[Nombrosos resistents espanyols a França van acabar deportats als camps d'extermini nazi]

CORTIES, Clément, "Hèros ou borreaux? Affaire des guérilleros espagnols", *Les grands affaires criminelles de l'Aude. De la Révolution à 1976*, París, Privat, 1996

[El 16 d'agost de 1957 es va arxivar la causa oberta el 10 de novembre de 1953 contra un grup de set GE a les ordres de Juan Fernández "el Chato" que la tardor de 1944, van eliminar entre dotze i catorze presumptes traïdors, espanyols, actuant en nom d'UNE]

COURTOIS, Stéphane - PESCHANSKY, Denis - RAYSKI, Adam, *Le sang de l'étranger. Les immigrés de la MOI dans la Résistance*, París, Fayard, 1994

[Espanyols i brigadistes, emigrats econòmics i exiliats polítics van constituir la base de la lluita a França]

CRÉMIEUX-BRILHAC, Jean-Louis, "L'engagement militaire des Italiens et des Espagnols dans les armées françaises de 1939 à 1945", *Exils et Migration, Italiens et Espagnols en France, 1938-1946*, París, L'Harmattan, 1994

D

DELFO, Ana, *Trescientos hombres y yo*, Madrid, Fundación Anselmo Lorenzo, 1998
[Retall autobiogràfic d'una resistent àcrata a França]

DELPLA, Claude, "La résistance dans les Tarasconnais", Foix, *Butlletín de la Sociéte Ariègeoise Sciences, Lettres et Arts*, 1985

----- *Les Guérilleros Espagnols dans la Zone Pyrénéenne, 1944-1994*, Foix, a.e, 1994

----- *Il y a 50 ans... 21 et 22 Août 1944: Bataille de Rimont et de Castelnau-Durban ...L'Ariège était libérée*, Foix, a.e, 1994

[En el segon títol, testimonis dels espanyols Sixto Agudo, José Alonso, Joan Blázquez, José Campayo, Luis Fernández, Vicente López Tovar, Antonio Molino, Libertad Ríos, Antonio Soriano i Modesto Vallador. El tercer opuscle constata que l'Arieja va estar un departament en què els espanyols van tenir un paper alliberador summament rellevant, raó que justifica l'aixecament del Monument al Guerriller Espanyol, obra de Manuel Valiente, el 1981, a Prayols, en la carretera vella que uneix Foix amb Tarascó]

DESTREM, Louis, "Jacques Chaunu, l'ancien, raconte aux col.légiens la terrible journée du maquis de Meilhan, dans le Gers", Toulouse, *La Dépêche du Midi*, 7/7/1994

[Aquest maquis, proveït per Escalona, un xarcuter català de Masseube, el 7 de juliol de 1944 fou assetjat per mil alemanys provinents de Lannemezan. Van matar 74 maquisards. L'últim en sucumbir davant del foc enemic disparant la seva metralleta en aquell numantí episodi va ser el català Anton Campoy. D'impressionant fàbrica és el mausoleu aixecat en aquell indret per recordar l'esdeveniment]

DREYFUS, Paul, *Histoire de la Résistance en Vercors*, París, Arthaud, 1975

----- *Histoires extraordinaires de la Résistance*, París, Fayard, 1977

DREYFUS-ARMAND, Geneviève, *Memoria del Olvido. La contribución de los Republicanos españoles a la Resistencia y a la Liberación de Francia*, París, Federación de Asociaciones y Centros de Españoles Emigrantes en Francia, 1996

[José Caballero, Luis Royo, Ángel Gómez, Pilar Claver, Miguel Vera (hijo), Antonio Gardó, Jaume Punsola]

DREYFUS-ARMAND, Geneviève - PESCHANSKY, Denis, "Les Espagnols dans la Résistance", *Exils et Migration. Italiens et Espagnols en France, 1938-1946*, París, Éditions L'Harmattan, 1994

DREYFUS-ARMAND, Geneviève - TÉMINE, Émile, *L'exil des républicains espagnols en France: de la Guerre Civile à la mort de Franco*, París, Albin Michel, 1999

DRONNE, Raymond, *L'hallali de Paris à Berchtesgaden, août 1944-1945*, París, France-Empire, 1985

----- "La journée du 24 Août 1944 raconté par la Capitain Dronne", París, Federación Española de Deportados e Internados Políticos, *Hispania*, núm. 12, 1964

----- *Leclerc et le serpent de Koufra*, París, Lafont, 1965

----- *La Libération de París*, París, Presses de la Cité, 1970

[Dronne era el capità de la 9ª companyia, "els cosacs" de la Divisió Leclerc: la primera unitat aliada en entrar a París l'agost de 1944. Per saber més, vegeu, Francisco HERNÁNDEZ AMORÓS, *Amado Granell, el valenciano que liberó París* a <http://nodo50.org/despape>. Amat Granell (Burriana, 1898 – Sueca, 1972), exlegionari, comandant republicà, sergent francès, va estar el primer en contactar amb les FFC a l'alcaldia de París comanant l'half-track "Guadalajara"]

E

EHRlich, Blake, *Resistencia: Francia, 1940-1945*, Barcelona, 1968

[Cap referència dels espanyols en una lluita de la qual en van ser instigadors des del primer moment]

ENDERIZ, Ezequiel, "Il y a un an. La Libération de Paris", París, *L'Espagne Républicaine*, núm. 8, 18/8/1945

[La participació dels espanyols de la Leclerc, els primers en entrar a París i contactar amb la Résistance]

ESCHOLIER, Raymond, *Le Maquis de Gascogne*, Genève, Éditions Milieu du Monde, 1945

ESTENE, Juan, "La Resistencia en el Campo de Vernet de Ariège", París, *Le Patriote Résistant*, suplement especial Deportació Espanyola, núm. 426, abril 1975

ESTER, Josep, "Homage aux 10.000 republicains espagnols morts dans les camps de concentration nazis et aux 25.000 combattants espagnols tombés dans les rangs alliés", Toulouse, PSOE, *Nouvelles d'Espagne*, núm. 42, desembre 1959

[La Federació Espanyola de Deportats i Internats Polítics el 20 de desembre de 1959 a la necròpoli del Père Lachaise de París "el cementiri dels afusellats" en desgreuge a la visita a Franco del general Eisenhower (antic cap dels Aliats), va posar un ram de flors al monument dels espanyols morts lluitant a Narvik, el Vercors, el Alemain i París amb Leclerc, De Gaulle, Montgomery o Eisenhower]

----- "Le Caudillo reçoit la Medaille des Anciens Combattants de France", *idem*, núm. 46, abril 1960

[En correspondència a una visita d'excombatents franquistes al santuari marià de Lurdes, el ministre des Anciens Combattants M. Triboulet acompanyat d'una delegació d'excombatents gaullistes visità l'Alcázar de Toledo. Després van dipositar una corona de flors sobre la tomba del general Moscardó i una altra sobre la de José Antonio Primo de Rivera al Valle de los Caídos, inaugurat l'1 d'abril de 1959. La comitiva, rebuda pel ministre José Solís Ruiz, va imposar al Caudillo la medalla de l'Association des Anciens Combattants de France i la medalla vermella de la Ville de París a pesar que cap franquista va combatre amb els exèrcits de la Llibertat i la Democràcia i menys encara va caure d'aquest costat de barricada. Paradoxes de la història: Franco en el seu parlament va recordar l'amistat de les armes francoespanyoles des de la Guerra del Rif i afirmà sense vergonya que els excombatents francesos i espanyols no havien estat mai adversaris malgrat els sis mil brigadistes que van estar amb la República o diversos herois espanyols de França com Vitini o Cristino que va fer afusellar. Més de vint mil republicans espanyols van estar altra volta solemnement oblidats]

----- "Les émouvantes obsèques de Vincent Marquez", París, Federación Española de Deportados e Internados Políticos, *Hispania*, núm. 17, 1965

[Necrològica amb motiu de la mort de Vicente Márquez, 48 anys, jugador de rugby, bomber, excombatent republicà i soldat francès, deportat a Mauthausen de 1940 a 1945]

----- "Journée du souvenir: Grenoble, Vercors, Annecy et Glières", *idem*, núm. 45, juny 1973

[A Annecy existeix un monument als Espanyols morts per la Llibertat en les files de l'Exèrcit francès de la Resistència al peu del qual cada any es celebren actes commemoratius]

----- "Deuda", *idem*, núm. 41, març 1972

[Evocació dels resistents Francisco Ponzán, mort pels alemanys el 1944 i del mugalari navarrès de Sangüesa Vicente Moriones Belzunegui "José Luis Márquez Boya" (1913-1970): tres quarts parts de la seva vida a presó. Patí la deportació a Buchenwald dos anys. Empresonat el 1947, en sortí el 1963. En el moment del seu sobtat traspàs era secretari del Comitè regional de la CNT d'Euskadi, de l'Alianza Sindical UGT-CNT-STV i membre de la Junta de Defensa i del Govern basc a l'interior]

EYCHENNE, Émilienne, *Montagnes de la peur et de l'espérance*, Toulouse, Privat, 1980
----- *Les fougères de la liberté. Les évasions par les Pyrénées-Atlantiques pendant la Seconde Guerre Mondiale*, París, 1983
----- *Pyrénées de la Liberté: les évasions par l'Espagne, 1939-1945*, París, France-Empire, 1983

[Reimp., 1998]

----- *Les Montagnards de la Liberté, 1939-1945. Les évasions par l'Ariège et la Haute-Garonne*, Toulouse, Milan, 1984

[Insuperat treball d'una doctora d'Història per la Universitat de Toulouse-Le Mirail i veïna de Saint Gaudens que recull nombroses referències a xarxes, evasions, guies i resistents espanyols que van participar en la més silenciosa de les batalles de la SGM, la que van lliurar centenars de persones creuant i ajudant a passar clandestinament, sota el patrocini dels Aliats, de fugitius del feixisme europeu]

F

FABRE, Jaume - RIBES, Antoni, "Els passos clandestins de frontera", Barcelona, *Avui*, 3/3/1977

FÀBREGAS, Emilià, "La participació dels militants del P.S.U. de Catalunya a la lluita per l'alliberació de França", Toulouse, *Quaderns del Comunisme*, núm. 5, juliol - agost 1946
[Valoració dels catalans comunistes que van lluitar a les FFI per alliberar França pensant amb Espanya]

FALGUERA BOIXAREU, Narcís, *Guérilleros en terre de France. Les Républicains espagnols dans la Résistance française*, Pantin, Le Temps des Cerises, 2000

[Acurat resum de la participació espanyola a la Resistència francesa escrit per un guerriller barceloní, professor d'idiomes que va estar amb l'11 Brigada de GE a l'Aran]

FEBO, Giuliana di, "La lucha clandestina" a, *Resistencia y movimiento de mujeres en España*, Barcelona, Icaria, 1979

[Testimonis fragmentaris d'exili, internament, presó, resistència i algunes notes de col.laboració amb la guerrilla: Isabel Vicente, Carlota Olazo, Celia Llana, Pepita Belloch, Margarita Abril, Suceso Portales, Lucía Sánchez, Lucía de la Cruz, Sagrario del Valle, Catalina Romero, Francisca Serrano, Catalina Cejudo, Manolita del Arco, Amada Padiel, Tomasa Cuevas]

FERNÁNDEZ, Luis, "Los españoles en la liberación de Francia", Toulouse, *Unidad y Lucha*, núm. 21, agost 1945

[Irène Tenèze, filla d'aquest general FFI, posseeix un document mecanografiat del seu pare sense data: *Historique de l'État-Major des Guerrilleros Espagnols en France. "Participant en l'alliberament de França lluitàvem per Espanya"*, afirmà Luis Fernández alhora que recorda gestes com les de Celestino Alfonso, José Barón "Robert" morts tots a París i del tinent coronel FFI José Vitini afusellat a Madrid]

FERNÁNDEZ, Alberto, *La España de los Maquis*, Milan, Avance, 1967

[Reimp., Mèxic, Era, 1971]

----- *Españoles en la Resistencia*, Madrid, Zero, 1973

----- "Españoles en la liberación de París", Barcelona, *Historia y Vida*, núm. 36, març 1971

----- "Españoles en el Maquis de Glières", *ídem*, núm. 55, gener de 1973

FERNÁNDEZ LÓPEZ, José Ángel, *Historia del campo de concentración de Miranda de Ebro, 1937-1947*, a.e., Miranda de Ebro, 2003

[Aquest camp va estar meta de l'evasió entre setembre de 1940 i l'estiu de 1944 pels Pirineus de desenes de pilots i militars aliats, gent cremada de la Resistència francesa, jueus, belgues, britànics, polonesos i voluntaris gaullistes. I fins a 1947, quan fou tancat, centre de reclusió d'alemanys, col.laboracionistes francesos i feixistes europeus fugitius de l'Europa lliure. De 1937 a 1941 va ser un camp més de les desenes que va aixecar i habilitar el règim per internar republicans i brigadistes. Amb 170 testimonis orals i epistolars (55 estrangers), documents de 65 arxius, fons i butlletins de diferents entitats (24 estrangeres) i la relació de 170 morts (14 estrangers), aquesta fenomenal investigació no és una aportació més ni un refregit com alguns dels oportunistes que han anat apareixent últimament sobre el tema perquè es vénen molt bé, és el fruit d'un rigorosa i erudita tasca de vint anys de duració realitzada per un culte escriptor que va passar quatre anys de la seva infància a Sant Vicenç de Calders i és veí de Miranda de Ebro des de 1968. No deixa ni un sol aspecte al tinter: la fam, la higiene, l'estraperlo, les fugues, el menjar, l'estructura, les malalties, internats il.lustres i senzills, caps, capellans i *kapos*... en definitiva una recerca sense precedents que posa al descobert una "emblemàtica" i vergonyant lacra del franquisme.

La inclusió del nom de Miranda amb una sola foto, semblant a la que reproduïx el present llibre de 506 pàgines i 250 imatges a la pàgina 243 en què apareixen uns evadits menjant ranxo a peu dret, constituí motiu suficient perquè la censura franquista prohibís *La Deportation* (1967), un monumental viatge fotogràfic al passatge de l'horror i el túnel de l'extermini materialitzat als camps de solució final nazi, obra guardonada per l'Acadèmia Francesa de Ciències Morals i Polítiques, editada a París per la Fédération Nationale des Déportés et Internés Résistants et Patriotes. L'Amical de Mauthausen, fundada el 1962, Creu de Sant Jordi 1995, no va poder ser legalitzada fins a 1976]

FIDALGO, Feliciano, "Los guerrilleros españoles en Francia immortalizan su memoria de la lucha contra el fascismo", Madrid, *El País*, 5/6/1982

FOMBONA, Luciano, "Resistencia española en el Aveyron", París, *Le Patriote Résistant*, suplement especial Deportació Espanyola, núm. 426, abril 1975

[Luciano Fombona fou cofundador del maquis Grupo Salvador. Amb el Maquis Garcia i Maquis Guadalajara constituí l'11 Brigada de GE. Va operar per Aubin, Firmy, Blaye-les-Mines, Cahors, Carmaux, Conques, Cransac, Decazeville, Noailiac, Muret, Naussac, Espagnac, la Tronquié, Saint André-de-Najac, Villecomtal, Villefranche-de-Rouerge. Fombona, internat a Toulouse i Eysses, acabà a Dachau després de ser jutjat el 5 de febrer de 1944 acusat de volar una torre elèctrica de la central de Viviez amb Jesús Fraile, mort en deportació. Van morir a l'Aveyron, combatent o afusellats, els espanyols Bravo a Ste Radegonde, Manuel González a Joukeviel, Agustín García i José Martínez a Lacaune]

G

GALÁN, Lola, "Olvidar el maquis", Madrid, *El País dominical*, 11/12/1988

GARCÍA ABAD, Antonio, *Espanoles en el desembarco de Normandía. Combatientes españoles junto a los aliados en la SGM*, 1994

[Quatre fulls mecanografiats, francament panegírics, escrits pel cònsol d'Espanya a Toulouse]

GARCÍA ACEVEDO, José, "Los héroes nunca mueren", París, *Nuestra Bandera*, núm. 2, juliol 1947

----- "Hechos y azañas de los españoles en Francia. Joaquín", *ídem*, núm. 3, agost - setembre, 1947

[En el segon títol, acció del maig de 1944 dels GE César i Joaquin a Salies de Salat (Haute Garonne). En el segon, combat i mort del capità Miguel López afusellat pels alemanys a Baradoux (Lozère) el 28 de maig de 1944. També el capità Máximo Pastor Pastor, d'Alacant, assassinat pels alemanys a Tulle (Corrèze) el 9 de juny de 1944. Francisco Aguado, Joaquín Lozano i el comandant Ricardo García moriren combatent a Ondes (Haute Garonne) el 20 d'agost de 1944. En el triangle Gard-Ardèche-Lozère en total van morir 120 espanyols]

GASTON LAROCHE (Boris Matline, coronel FTPF), "Le groupe Manouchian" i "Les Guérilleros dans la lutte pour la Liberté" a *On les nommait des étrangers (Les inmigrés dans la Résistance)*, París, Les Editeurs Français Reunis, 1965

[Documentat panegíric d'un cap estranger, emigrat econòmic, de la Resistència francesa sobre els estrangers que van donar vida a la Résistance, entre els quals els espanyols ocupen un lloc d'honor]

GILBERT, Joseph, *Combattants du Vercors*, París, Fayard, 1972

GRANDO, René - QUERALT, Jacques - FEBRÉS, Xavier, "Esclaves et guerrilleros", a *Camps du Mepris, des chemins de l'exil à ceux de la résistance*, Perpinyà, Trabucaire, 1999

[Reproduceix la lletra d'una cançó en homenatge a l'heroi francès Cristino Garcia, afusellat el 1946, inclosa en el disc *Monta vida* del cantautor occità Claude Martí, 1980]

GUAL, Ramon - LARRIEU, Jean, *Vichy, l'Occupation Nazie et la Résistance Catalane (I, II, IIB i III)*", Perpinyà, Terra Nostra, 1994, 1998 i 2000

[Considerant que 4.000 km² dels PO van ser espanyols fins a 1659, l'episodi resistent compilat en quatre volums del catalans del nord estretament units amb els catalans del sud i exiliats republicans de tota la geografia espanyola cal incloure'l en la història contemporània de Catalunya amb lletres majúscules]

GUERIN, Alain, *La Résistance: chronique illustrée, 1940-1950*, París, Libre Club Diderot, 1972-1976

GUILLOIN, Jean-Marie, "Italiens et Espagnols dans la Résistance du Sud-Est", a *Exils et Migration. Italiens et Espagnols en France (1938-1946)*, París, 1994

H

HÉBRAS, Robert, *Oradour-Sur-Glane. Le drame heure per heure. Les tortionnaires, les procès de 1953 et 1983*, Montreuil-Bellay, Editions CMD, 1992

----- *Comprendre le drame d'Oradour-sur-Glane. 10 Juin 1944*, *ibídem*

[Espantosa represàlia nazi sobre la ciutadania: 642 víctimes, 20 eren refugiats espanyols]

HERMET, Guy, *Los españoles en Francia*, Madrid, Guadiana de Publicaciones, 1969

HERNÁNDEZ, Miguel, "Un año de guerrillas en Galicia", Madrid, *Tiempo de Historia*, núm. 34, setembre 1971

I

IGLESIAS, Ignasi - ALBA, Víctor, *L'aventura del militant*, Barcelona, Laertes, 1994

[Iglesies, del POUM, viatjà en "el tren de la mort" fins a Dachau. Josep Rodés, sabater de Lleida, de família burgesa, morí a París el 1968, detingut per la policia vichysta 1941 passà tres anys tancat entre Montauban i Eysses, anteriorment, des d'abril de 1938 fins la Retirada a la Model de Barcelona. Havia ocupat entre juliol i octubre de 1936 la delegació d'Ordre Públic de la Generalitat a Lleida]

INGOLD, general, *La epopeya de Leclerc en el Sáhara*, Buenos Aires, Alda, 1946

ÍÑIGUEZ, Miguel, *Esbozo de una enciclopedia histórica del anarquismo español*, Madrid, Fundación Anselmo Lorenzo, 2001

[Aquells anarquistes, pocs, tenint en compte la gran massa llibertària exiliada, que van lluitar a França amb UNE els tracta de col.laboracionistes perquè els caps del MLE-CNT van decretar que no s'havia de participar a la Résistance perquè França els havia tractat malament quan van arribar amb la Retirada]

IZCARAY, Jesús, "Héroes de España y Francia. Varios guerrilleros del maquis francés condecorados con la Cruz de Guerra", París, *Mundo Obrero*, núm. 24, 25/7/1946

[Condecoració el 14 *Juillet* al peu del Monument als Morts de Toulouse del coronel Manuel Sánchez Redondo, el tinent coronel Luis Bermejo, els comandants Manuel López Ojeda, Antonio Molina i el tinent Amadeo López]

----- "De la esforzada vida de Sánchez-Biedma. Un comunista español en la liberación de París", París, *Mundo Obrero*, núm. 51, 31/1/1947

[Eduardo Sánchez Biedma "Torres", resistent a França de la primera hora, dirigí l'assalt contra un hotel ocupat pels alemanys a la plaça de la Concorde durant la insurrecció de París en què alliberà dos compatriotes i va fer dos presoners alemanys. Morí torturat a la Dirección General de Seguridad sota el Km 0 de la Puerta del Sol el 16 de gener de 1948]

----- "El camarada Áureo Maestro ha muerto", *ibídem*

[Áureo Maestro Muñoz "Pablo Martínez", deixeble de l'Escola de Belles Arts de Madrid i oficial republicà, capitanejà la secció espanyola del Maquis de Picaussel (Aude) a les ordres de Lucien Maury "Frank"]

J

JIMÉNEZ DE ABERÁSTURI, Juan Carlos, "De la Guerra Civil a la Guerra Fría, 1939-1947", Ajuntament d'Errenteria, *Bilduma*, núm. 14, 2000

----- *De la derrota a la esperanza: políticas vascas durante la II Guerra Mundial*, Bilbao, Instituto Vasco de Administración Pública, 1999

----- *Vascos en la II Guerra Mundial: La red Comète en el País Vasco*, Sant Sebastià, Txertoa, 1996

----- "La participación vasca en los combates del Médoc: el Batallón Gernika", *Españoles en Francia (1936-1946)*, Universidad de Salamanca, 1991

----- *Los vascos en la Segunda Guerra Mundial*, San Sebastián, Eusko Ikaskuntza - Centro de Documentación de Historia Contemporánea del País Vasco, 1991

[Treballs d'una autoritat basca en el món de la resistència basca antifranquista i l'antifeixista a França]

JOURDAN-JOUBERT, Louis - HELFGOTT, Julien - GOLLIET, Pierre, *Glières, première bataille de la Résistance*, Annecy, Association des Rescapés de Glières, 1967

L

LACAZE, Jean, "Los evadidos de Francia contra Franco", Toulouse, FN, *El Patriota del Sud-Oeste*, núm. 93, 1/12/1944

[Fins a 20.000 francesos, a través d'Espanya, van viatjar cap a l'Àfrica del Nord per unir-se a les FFL]

LE BOURNOT PALACIOS, Lisa, "Quelques temoignages", Montlluís, *Bulletin AAGE en France (FFI)*, 3r-4r trimestre 1992

LONDON, Lise (Elisa Ricol López), *La madeja del tiempo: Roja Primavera*, Madrid, Ediciones del Oriente y del Mediterráneo, 1996

----- *La madeja del tiempo: Memorias de Resistencia*, ídem, 1998

[Memòries d'una filla d'emigrants aragonesos, brigadista, heroïna de la Résistance, deportada, esposa del brigadista, resistent antinazi, deportat i ministre txec Artur London. La seva tragèdia durant la caça de bruixes stalinista inspirà el film *L'aveu* de Constantin Costa-Gravas amb guió de Jorge Semprún]

LORMIER, Dominique, *Le Livre d'Or de la Résistance dans le Sud-Oest*, Burdeos, Editions Sud-Oest, 1991

[Escases referències als GE malgrat haver estat protagonistes de primera fila a tot el Midi]

M

MACHADO, P., "Yo he luchado en París contra los nazis", Toulouse, FN, *El Patriota del Sud-Oeste*, núm. 79, 14/11/1944

MAMIAC, L., "Defensores españoles de suelo francés: ¡Gracias!", París, *La Voz de los Españoles*, núm. 2, octubre de 1944

MARÍ JUAN, José, "De Gliers a... Meissen (Sachsen)", París, *Le Patriote Résistant*, suplement especial Deportació Espanyola, núm. 426, abril 1975

[El Batalló AS (450 maquisards) a les ordres del comandant Morel "Tom" estava parapetat al xalet Clu del Plateau de Glières (Alps), al sud-oest d'Annecy. Aquest maquis fou anorreat en una acció combinada d'alemanys, milicians, gendarmes i guàrdies mòbils. La Secció Ebro del batalló estava composta per 58 espanyols. Hi moriren Manuel Corps Moraleda, Avelino Escudero Peinado, Pablo Fernández González, Patricio Roda López, Paulino Fontova Casas, Félix Beloso Colmenar, Victoriano Ursua Salcedo i Florián Andújar Garcia. Reposen al cementiri de Morette sota la divisa del batalló: *Vivre libre ou mourir*. Entre els 80 deportats (la meitat hi morí) d'aquest maquis hi havia els espanyols Joan Guasch Noguera, Andrés Tripià Muñoz, Francisco Perea Galán, José Marí Juan i Rubiño. Van sobreviure a la ratzia el tinent Ángel Gómez i José Caballero Caballero i el comandant Miguel Vera Navas "el Padre", cap de la 5 Divisió de GE (Ain, Savoie, Haute-Savoie), alliberadors d'Annecy, tota l'Alta Saboia i la Maurienne. Cada any a l'Alta Saboia es commemora el 17 de gener i el 14 d'abril com dates de confraternitat francoespanyola en la lluita per la llibertat]

MARQUÈS, Salomó, "Lluita amb la resistència francesa i l'exèrcit francès" i "Ciscu Manet", *L'exili dels mestres, 1939-1975*, Girona, Llibres del Segle - Universitat de Girona, 1995

[Ciscu Manet és el mestre Anton Sancho Juncosa (Riudecols, 1914 - Barcelona, 1996), comissari de cos d'exèrcit, director de l'escola guerrillera d'Alet, participà en l'Operació RdE a la Vall Ferrera, l'agost de 1961 fou detingut a la frontera, passà un any a presó, exercí quinze anys de professor de francès als Salesians de Sarrià]

MARSAL, Josep, *Records d'un antifeixista català*, Perpinyà, Cercle Alfons Mias, 2000

[Autobiografia breu i humil del principal organitzador de les evasions frontereres reivindicades per històrics dirigents del FNC des de Perpinyà a Figueres, en algunes ocasions fins a Barcelona]

MARTÍ BIELSA, Lluís, "Henry Rol Tanguy", Barcelona, AAGE-FFI Catalunya, *L'Enllaç*, núm. 22, novembre-desembre, 1988

[Retall biogràfic d'un emblemàtic FTPF, màxim cap de la resistència de París, director de la seva insurrecció i alliberament, es posà l'uniforme de brigadista per rebre les forces aliades, escrit per un cofundador de l'Associació d'Expresos Polítics i president de l'AAGE-FFI Catalunya]

MARTIN, Michel, *Résistances en Haut-Béarn*, Biarritz, Atlantica, 2000

[Recull l'actuació pionera dels espanyols en l'organització dels primers maquis d'aquesta regió dels PA]

MARUÉJOL, René - VIELZEUF, Aimé, *Le Maquis Bir Hakeim*, Genève, Famot, 1974

[Maquis cèlebre amb protagonistes espanyols de primera línia]

MASFRAND, Pierre, *Oradour-sur-Glane. Vision d'épouvante*, Limoges - París, Association Nationale des Familles des Martyrs d'Oradour-sur-Glane, 1992

[Crònica terrible d'una massacre on es vessà sang espanyola republicana tan innocent com la francesa]

MAURAN, Henri, *La Résistance Espagnole en Cévennes*, Nîmes, Lacour, 1995

----- *Espagnols rouges, un maquis de républicains espagnols en Cévennes, 1939-1946*, íbidem

[Una majoria dels guerrillers d'aquest maquis del Gard van participar posteriorment a l'Operació RdE]

MAURIES, René, "La libération de Paris: Muchas gracias", Toulouse, *La Dépêche du Midi*, 27/8/1984

[Article d'un periodista francès reconeixent el mèrit dels espanyols en l'alliberament de París]

MAURY, Lucien, "Les Guérilleros Espagnols dans la Résistance Audoise", "La Libération de la Haute-Vallée de l'Aude", "Le reseau americain Akak" i "Tarascon-sur-Ariege-Alger-Puivert avec Paul Delrieu. Mission Larribère", *La Résistance Audoise* (I i II), Quillan, Imprimerie Nouvelle, 1980

[El mestre i comandant Lucien Maury definí la secció espanyola del Maquis de Picaussel que capitanejava com "*Una infanteria sòlida i aguerrida, forjada en l'austeritat de la vida en campanya durant la Guerra Civil i motivada per la set de revenja contra les tropes d'Hitler que van haver de suportar al seu país. No retrocedien mai. Familiaritzats amb els explosius, homes durs per suportar la fatiga, les privacions, les inclemències, somniaven amb la llibertat. El nostre combat era el seu*"]

MENÉNDEZ, Antonio - ARRIETA, Víctor, "El comandante Flórez, uno de los últimos exiliados de la guerra civil, llegó ayer a Asturias", Oviedo, *Hoja del Lunes*, 11/9/1982

MERCHAN, Francisca, "Las Mujeres en la Resistencia", *Memorias del Olvido. La contribución de los Republicanos Españoles a la Resistencia y a la Liberación de Francia, 1939-1945*, París, Federación de Asociaciones y Centros de Españoles Emigrantes en Francia, 1996

MICHAL, Bernard, *Histoire secrète des maquis étrangers* (I i II), Ginebra, Famot, 1974

----- *Histoire secrète des maquis en France* (I i II), íbidem

[En quatre volums es recull un resum dels moviments guerrillers russos, iugoslaus, polonesos, italians, belgues, xinesos, filipins, birmans i els francesos de Mont Mouchet, Vercors, Còrsega, Glières, el Sud-oest, la Bretanya, Normandia, el Centre i l'Est. Ni una dada sobre els espanyols]

MINGUILLÓN GARCÍA, Luciano Juan, *Memorias*, Ayuntamiento de San Cristóbal de La Laguna - Baile del Sol, 2001

[Amb notes de Ricardo García, biografia d'un barber, caporal canari de la marina republicana i tinent FFI]

MITRANI, Thérèse, *Service d'Evasion*, París, Continent, 1946
[Agent FFC del Front de la Llibertat (POUM), xarxa d'evasió dedicada a passar gent cap a Espanya]

MONTES, Eugenio, "De la dulce Francia al maquis amargo", Barcelona, *La Vanguardia española*, 29/11/1944

[Interessant article en què el seu autor, membre de la Real Academia Española, té part de raó en dir que així com el maquis, especialment el francès, no va existir fins a la retirada germànica tampoc existí el col.laboracionisme "*todos aceptaron una situación dolorosa y entonces sin remedio, participando en las cosas alemanas a regañadientes pero sin riesgo*"]

MONTSENY, Federica, "Los batallones de marcha y la legión extranjera" i "Las luchas de la resistencia", *Pasión y muerte de los españoles en Francia*, Toulouse, Espoir, 1969

[Notes d'anarquistes espanyols a les FFC, FFI i FFL relatades amb mots èpics per l'exministra de Sanitat i màxima responsable del MLE a Toulouse]

MORENO, Rodrigo, "La casa de los Houssein", en *Memorias de Comunista*, Lleida, Milenio, 2002

[Llar de resistència francoespanyola on va estar aquest històric comunista, paleta aragonès de Fonz, germà de guerriller, jove excombatent republicà, retornat de l'exili el 1966 i regidor d'Alcarràs el 1979]

N

NADUCE, Olivier, "Chez les Guérilleros", *Combattants sans uniforme. De la bataille de Vira à la libération de l'Ariège*, Varilhes, Nuance, 2001

[Testimonis de Fernando Villajos, Alfonso Gutiérrez, Herminia Muñoz, Severiano Guillen, Karl Schnepfer, Raymond Montané, Benito Pérez, Crescencio Muñoz, David Herraiz]

NEAVE, Arrey, *Saturday at M.I.9*, Londres, Hodder Paperbuck, 1971

----- *They have their exits, idem*, 1953

[Els dos llibres contenen referències tangencials a les xarxes d'evasió O'Leary i Cométe]

O

OLIVEROS, R., "Sur le plateau des Glières. Les Espagnols morts pour la France auront leur monument. Jean Rebull en est l'auteur", París, *L'Espagne Républicaine*, núm. 60, 17/8/1946

----- "Ceux qui n'ont pas reçu de médailles", París, Federación Española de Deportados e Internados Políticos, Víctimas del Fascismo, *Hispania*, núm. 4, 31/1/1947

[El primer article recorda els guerrillers espanyols morts a Glières mentre el segon esmenta que en el *Boletín de Estadísticas del Estado Español* entre les 300 presons franquistes constaven 8.293 detinguts per complicitat amb nacions estrangeres, és a dir, per ajudar aliats a creuar clandestinament Espanya]

ORTIZ, Jean, "La résistance espagnole en Béarn", *Les espagnols et la Guerre Civile*, Biarritz, Atlantica, 1999

[Dos-cents republicans espanyols van lluitar per la Libération del Béarn (PA). Van ser *les premiers résistants en terre béarnaise*. Quinze com a mínim ho van pagar amb la vida]

P

PARDO, Juan, "Vascos y franceses en Londres, el 3r Batallón de Fusileros Marinos", *Españoles en Francia, 1936-1946*, Universidad de Valladolid, 1991

[Batalló que no es va poder constituir, malgrat el suport gaullista, a causa de les reticències aliades degut al component nacionalista d'aquesta unitat]

PERO, Manuel, *Cristino, le guérillero*, París, Éditions France d'Abord, 1946

[Biografia novel·lada de 31 pàgines de la col·lecció Jeunesse Héroïque patrocinada per L'Association Nationale des Anciens Francs-tireurs et Partisans Français amb il·lustracions de C. Arnal sobre l'heroi francès Cristino Garcia: Guerra Civil, assalt a la presó de Nîmes, heroica batalla de la Madeleine, afusellament a Espanya. Cristino va entrar l'abril de 1945 i el van afusellar el 21 de febrer de 1946. El consolat espanyol de Toulouse la vigília d'una manifestació de 100.000 persones va ser abandonat pels seus funcionaris. Es contestà al General De Gaulle que la sol·licitud d'indult havia arribat amb retard. Les fronteres es van tancar l'1 de març i no es van tornar a obrir fins l'1 de febrer de 1948]

PIERDONA, Christian, "Les guérilleros espagnols dans le Gers", *Résistance (R4)*, núm. 3, març 1978

[El Gers (Auch) com l'Ariège (Foix), el Gard (Nîmes) i l'Aude (Carcassonne) van ser departaments alliberats pràcticament pels espanyols, raó que justifica els nombrosos descendents que en són ciutadans]

PLANES, Jordi, "Exili republicà i exili berguedà, cinquanta anys després", Berga, *L'Erol del Berguedà*, núm. 28, 1989

----- "La Agrupación de Bergadanos en el Exilio", *Españoles en Francia, 1936-1946*, Universidad de Salamanca, 1991

[El guerriller Marcel·lí Massana publicà dues cartes en aquest butlletí dels berguedans exiliats editat a Prada de Conflent entre 1946 i 1949 del qual en sortiren quatre números]

PONS PRADES, Eduardo, *Los que sí hicimos la guerra*, Barcelona, Martínez Roca, 1973

----- *Republicanos españoles en la Segunda Guerra Mundial*, Barcelona, Planeta, 1975
[Reimp. ídem, 2003]

----- *Españoles en los "maquis" franceses: verano de 1944*, Barcelona, Sagitario, 1976

----- *Destruir la Columna Alemana*, Barcelona, Hacer, 1982

----- *Los senderos de la Libertad*, Barcelona, Flor del Viento, 2002

[Treballs capdavaners sobre la participació espanyola a la SGM d'una autoritat en resistències antifeixistes]

PONZÁN, Pilar, *Lucha y Muerte por la Libertad, 1936-1945*, Barcelona, Tot, 1998

[Memòries de la germana del legendari Francisco Ponzán Vidal, mestra, resistent i subtinent FFI]

PORCH, Douglas, "Un motif d'espérance, la Légion et l'effondrement de 1940", *La Légion étrangère, 1931-1962*, París, Arthème Fayard, 1994

[Espanyols de llegenda a la Legió francesa]

R

RAVENTÓS, Josep, "L'aportació dels militants del P.S.U. de C. a la lluita per l'alliberació de França", Toulouse, *Quaderns del Comunisme*, núm. 5, juliol-agost 1946

[La participació de comunistes catalans a les FFI: el general Joan Blázquez, el tinent coronel Josep Aymerich, els comandants Rafael Pérez Candela, Manuel Pérez Cortés i Joaquim Yufera, els capitans Lluís Català i Guillem Urquiza, els tinentes Josep Estiarte i Sergi Puig... i desenes de guerrillers i enllaços]

RENYER, Jaume, *Un home del silenci. Jaume Cornudella i Olivé, patriotisme i resistència, 1915-1983*, Lleida, Pagès, 2001

[Biografia d'un cofundador del FNC, tinent de missió de xarxes aliades d'evasió i locutor de Ràdio Catalunya Independenta]

RODRIGO, Antonina, "Sara Berenguer", "Carmen Martín Belinchón", "Constanza Martínez Prieto" i "Adela Carreras, Adelina del Campo", *Mujer y Exilio*, Madrid, Compañía Literaria, 1999

[Dones de la guerrilla a França. La mestra i dansarina Adelina del Campo també fou locutora de Ràdio París]

RODRÍGUEZ, Mikel, "Victorio Vicuña, alto mando del maquis", Madrid, *Historia 16*, núm. 274, 1999

----- "Así comenzamos los españoles la Resistencia", Madrid, *Historia 16*, núm. 284, 1999

----- "Espías vascos al servicio de los Estados Unidos", *idem*, núm. 296, 2000

----- "Contra Hitler, Franco y Stalin. Los vascos en la II Guerra Mundial", *idem*, núm. 291, 2000

----- *Memoria de los vascos en la II Guerra Mundial. De la Brigada Vasca al Batallón Gernika*, Pamplona, Pamiela, 2002

----- "Victorio Vicuña", Bilbao, *El Mundo de los Pirineos*, núm. 27, 2002

ROMAÑA ARTEAGA, José M^a, *La Segunda Guerra Mundial y los vascos*, Bilbao, Mensajero, 1988

ROUBAUD Marie-Louise, "Les guerrilleros reviennent en Ariège", Toulouse, *La Dépêche du Midi*, 4/6/1982

[Article recordant i elogiant l'heroic paper dels espanyols alliberant aquest departament del Midi]

S

SÁNCHEZ, Sergio, "José Gistau, paquetero de suerte", Bilbao, *El Mundo de los Pirineos*, núm. 3, mayo 1998

[Breu biografia d'un contrabandista, combatent republicà, guia FFC i col.laborador de la guerrilla antifranquista al Port de Bielsa (Osca)]

SÁNCHEZ AGUSTÍ, Ferran, "Un record pel Canes el Relotger", Artesa de Segre, *La Palanca*, núm. 206, juny 1999

[Josep Amor, relotger, del POUM, sergent republicà, escapà d'una companyia de prestataris estrangers a França. Col.laborà amb la Résistance passant missatges amb bicicleta a les ordres del relotger de Condom-en-Armagnac, el seu amo, mort en la massacre del Maquis de Meilhan (Gers)]

----- "El Melitón de cal Botiguer de Tòrrec, heroi de la Resistència francesa", *idem*, núm. 209, setembre 1999

[L'agent FFC Melitón Sala Ribaudàs, Légion d'Honneur, emigrat econòmic, mort en la deportació]

----- "La Résistance", "Els batallons Gernika i Libertad", "La persecució de 1950" i "El Caracremada, maqui català i capità de les FFI", *Maquis a Catalunya. De la invasió de la Vall d'Aran a la mort del Caracremada*, Lleida, Pagès, 1999

[En el primer capítol, aplec de noms propis d'espanyols i catalans que van participar a la resistència francesa. En el segon, nacionalistes bascos i cenetistes que van combatre amb els Aliats al final de la SGM. El tercer desvetlla alguns aspectes de l'Operació Boléro-Paprika que va significar un desterrament dintre de l'exili per a molts espanyols que havien estat herois de les FFI. El quart inclou referències al darrer maqui espanyol aixecat amb armes contra Franco i alhora l'anarquista que va tenir un paper més rellevant entre tot el col.lectiu exiliat confederal i llibertari]

----- "Reseaux, maquis y passeurs", "Maquis y espionaje", "Passeurs de breviario", "Mugalaris", "Pasajes por el Alto Aragón", "Andorra", "Passeurs del POUM y la CNT", "Evasión en la Cerdanya", "El agente Melitón Sala" i "Guías, espías y activistas nacionalistas", *Espías, contrabando, maquis y evasión. La II Guerra Mundial en los Pirineos*, Lleida, Milenio, 2003

[Relats episòdics d'una lluita secreta per la llibertat protagonitzada per un heterogeni col·lectiu, gairebé anònim, d'espanyols de diferents ideologies i procedències, amb una cama a banda i banda dels Pirineus amb règims feixistes a tots dos cantons de frontera, un combat silenciats per la llarga nit del franquisme. Destacar la biografia del pintor, artista i funcionari Joan de Riquer, supervivent de la deportació. En el capítol de la CNT s'inclouen retalls biogràfics dels guerrillers Caracremada, Quico Martínez, Mariano Puzo i Enric Melich. I el capítol esmentat en últim lloc és una síntesi històrica del FNC]

SÁNCHEZ CRESPO, Juan, "Alexandrino dos Santos", Alger, *III República*, núm. 87, desembre 1969

[Militar portuguès de carrera, revolucionari ibèric, antisalazarista de la primera hora, l'octubre de 1934 capitanejant el vaixell "Turquesa" de l'armador i diputat socialista Eduardo Fernández Egocheaga, davant de la impossibilitat de desembarcar un carregament d'armes en un port del sud d'Espanya es dirigí cap a Avilès per ajudar la Revolució asturiana. Lluità el juliol de 1936 als carrers de Barcelona, comandà una columna de milicians d'UGT fusionada l'abril de 1937 en la 27 Divisió "la Bruixa" dintre de la qual dirigí la disciplinada Unitat Especial Mòbil de metralladores, morters i dues peces d'artilleria del 7,5. Els rebels organitzaren de forma pariona la Columna Barrón. Patí al Front d'Aragó la mort del seu fill Alberto. Comandant en cap del Cos de Carrabiners amb el grau de tinent coronel, abans d'emprendre la Retirada, estava treballant a l'EM amb el capità sallentí Amadeu Bartomeus "Doro", futur comandant FFI i el sergent, cartògraf i escriptor Pere Calders en la construcció d'una maqueta amb tots els passos dels Pirineus per resistir el temps necessari per poder rebre els beneficis del triomf aliats. Semblava talment un disseny *avant la lettre* de l'Operació RdE perpetrada quatre anys després per UNE. Don Alexandrino jugà un paper de primer ordre en l'organització, la instrucció guerrillera d'UNE i l'alliberament de Toulouse on finà el 1969. Amb el general Humberto Delgado, assassinat per la policia salazarista a la frontera francolusitana, constituí el Front Patriòtic d'Alliberament Nacional de Portugal -des de 1963 amb seu a l'Alger- al costat del Consell de Govern de la III República espanyola impulsada pel general Juan Perea Capulino, del qual en formà part el tinent coronel republicà i coronel FFI Vicente López Tovar]

SANZ, Miguel Ángel, *Los guerrilleros españoles en Francia, 1940-1945*, La Habana, Instituto Cubano del Libro, 1971

----- *Luchando en tierras de Francia*, Madrid, Ediciones de la Torre, 1981

[És una reimpressió del títol anterior amb algunes correccions i ampliacions]

----- "La verdadera estructura de la Resistencia española en Francia", Madrid, *Tiempo de Historia*, núm. 67, juny 1980

----- "La Libération de l'Ariège. Batailles de Foix, Prayols, Rimont et Castelnaud-Durban", París, *Nuestro Combate*, núms. 2 i 3, juliol i setembre de 1947

----- "De la Resistencia a la Deportación. Azaroso periplo de un guerrillero español", París, *Le Patriote Résistant*, suplement especial Deportació Espanyola, núm. 426, abril 1975

[Aquest cap d'EM republicà, coronel FFI Légion d'Honneur i instructor del Maquis de Mont Forcat, la Bouconne, Carmaux-en-Provence i cap de la 4ª Divisió de GE, en el primer títol fa un resum de la participació dels espanyols a les FFI. En els dos articles posteriors resumeix quatre accions glòries dels GE així com la presència de diversos espanyols a la resistència parisisina]

SERRA, Domènec, "L'alliberament d'Angulema ¿On són les cosidores?", AAGE-FFI Catalunya, *L'Enllaç*, núm. 8, juliol-agost 1986

----- "El desembarcament a Normandia. Què fèiem els guerrillers espanyols de la Costa Atlàntica francesa l'estiu del 1944?", *ídem*, 3r trimestre 1994

----- "Le 14 Juillet et la Grandeur", *ídem*, 3r trimestre 1995

[Episodis autobiogràfics d'un capità republicà, guerriller "Jordi" a França, detingut el 1946 quan operava per l'Alt Aragó, sortí de presó el 1959 i va ser cofundador de l'AAGE-FFI de Catalunya]

SERRA CARNÉ, Jaume, "Joan Peramiqúel Sivila", Manresa, *Dovella*, núm. 66, 1999
----- "Cal Pons de Castelltallat, una base de maquis i de les xarxes de evasió", *ídem*, estiu 2001

[Testimoni de Josep Clotet i Joan Peramiqúel. Amb altres, van penar set anys quan va caure el 1945 aquest canal de trànsit guerriller i evasió estrangera. El segon guiava evadits a la SGM de nit des d'Andorra fins a Manresa. El primer era el masover de la base existent a la masia de cal Pons]

SOLIVA, Ramon, "Algunes consideracions sobre la participació de Catalunya en la guerra d'alliberació dels pobles hispànics contra Franco, Falange i el feixisme internacional", Toulouse, *Quaderns del Comunisme*, núm. 2, març 1946

----- "Herois del P.S.U. de C.: Josep Fusimanya", *ídem*, abril 1946

[Reflexió d'un exseminarista coronel republicà, rús i cubà sobre els catalans execrats a Espanya. No es van donar mai per vençuts i van aportar a França, militar i culturalment un cabdal immens de valors]

SORIANO, Antonio, *Exilios. Una historia oral del exilio español en Francia*, Barcelona, Crítica, 1987

[Disset testimonis recollits per un estudiant oriund de Segorb a la Barcelona de 1936, comissari, ferit, de la 30 Divisió que va combatre a Belchite i Pedres d'Auló. Resistent de la primera hora, entre 1941 i 1944 publicà a Toulouse els 33 números de *Alianza* (UNE). Després fundà Llibrairie Espagnole al 74 del carrer Seine de París, ambaixada de l'Espanya demòcrata durant el franquisme, mèrit reconegut per l'Espanya democràtica amb *La Encomienda de la Orden del Mérito Civil*. Van portar el seu segell editor escriptors proscrits com Juan Goytisolo, Manuel Tuñón de Lara o Pierre Vilar i el famós llibre d'aquest *Histoire de l'Espagne*]

SOULA, Sylvie, *Ceux qui vivent... Les résistants en Haute-Garonne. Histoire, organisation et sociologie*, Université Toulouse-Le Mirail, 1987

[La capital de Toulouse va ser el far de la resistència a tot el Midi amb una pionera presència espanyola]

STEIN, Louis, *Beyond death and exile. The Spanish republicans in France*, Universitat d'Harvard, 1979

[Traduït per Lisa Rosenbaum amb el títol *Par-delà l'exil et la mort. Les républicains espagnols en France*, París, Mazarino, 1981, recull alguns aspectes de la participació espanyola a la Résistance]

STROBL, Ingrid, *Partisanas. La mujer en la resistencia armada contra el fascismo y la ocupación alemana, 1936-1945*, Barcelona, Virus, 1996

T

TARRADELLAS FONTSECA, Enrique, *Un gerundense, jefe de la Resistencia española en la Base Submarina de Brest*, Girona, Curbet, 1986

[Autobiografia d'un aparellador i futbolista de 1ª divisió, cartògraf de l'Exèrcit republicà, guerriller a l'Ain i Finèstere. Inclou el testimoni dels deportats Alfons Paraire, Carme Garcia, Mateu Amat, Marcial Mayans i records de diversos resistents francesos com Monsenyor Andreu Boyer Mas, l'agent comercial Héctor Ramonatxo i el farmacèutic Jean Neyrolles]

TÉLLEZ SOLÀ, Antonio, *La red de evasión del Grupo Ponzán. Anarquistas en la guerra secreta contra el franquismo y el nazismo, 1936-1944*, Barcelona, Virus, 1996

[Recorregut biogràfic sobre la vida i mort d'un heroi anarquista de la Resistència francesa amb inclusió dels homes que van estar al seu costat i evadits famosos salvats per la xarxa que dirigia]

TÉMIME, Émile, "Problèmes stratégiques des guérilleros et de la guérilla espagnole dans la Résistance en France" a François MARCOT, *La Résistance et les Français. Lutte armée et maquis. Actes du Colloque international de Besançon, 1995*, Université Franche-Comté, 1996

TORO, Nathalie, *Itinéraires des Républicains Espagnols exilés en France, 1939*, Tesi de Llicenciatura d'Antropologia, Universitat de París VIII, 1995

[Testimonis d'Antonio Soriano, Ángel Fernández i Constantí Simó, fill de pare afusellat per Franco, excombatent de la 26 Divisió, exinternat de Vernet, capità FFI al Maquis d'Auxerre induït per un exiliat espanyol desertor de la Guerra del Rif. Tornà el 1974 i es nacionalitzà francès el 1993. Aquest treball va ser dirigit per Jean-Yves BOURSIER, autor de *La guerre de partisans dans le Sud-Ouest à la France. La 35 Brigade FTP-MOI (1942-1944)*, París, L'Harmattan, 1992]

TORRENT, Llorenç, *Tast de frontera*, Santa Pau, Grup Cultural i Esportiu Passabigues, 1996

----- *Relats de frontera. Anecdolari de l'oposició antifeixista i del contraban als Pirineus Orientals i a les comarques gironines, 1939-1945*, ídem, 1997

----- *Cercant la llibertat. Anys perillosos*, ídem, 1998

[Trilogia d'evacuació, resistència i contraban durant la SGM a la frontera gironina escrita per un *passseur* empordanès excombatent republicà, centrada bàsicament en l'actuació del duaner cerdà Andreu Parent]

TREMPÉ, Rolande, "Le rôle des étrangers: MOI et guérilleros", *La Libération dans le Midi de la France*, Toulouse, Eché, 1985

----- "La 35 Brigade Marcel Langer", Philippe JOUTARD - François MARCOT, *Les étrangers dans la Résistance en France*, Besançon, Musée de la Résistance et la Déportation, 1993

[Espanyols, brigadistes, italians i polonesos van formar importants col·lectius de la Resistència francesa]

TRENC, José, *Recuerdos históricos de un militante de la CNT-AIT*, Bages (PO), a.e., 1995

[Relat autobiogràfic: de la guerra a l'exili, retorn clandestí, presó i exili definitiu]

TUBAN, Grégory, *Les séquestrés de Collioure. Un camp disciplinaire au Château royal en 1939*, Perpinyà, Mare Nostrum, 2003

[Cotlliure el 22 de febrer de 1939 contemplà com s'apagava en silenci i davant del mar, en un hivern injust i inclement, el cor d'Antonio Machado i sa mare. La seva fortalesa va estar presó punitiva per a molts brigadistes com Frantz Munich, futur primer ministre hongarès, Peko Datsevich, futur sotspresident del Congrés iugoslau i cap d'EM de l'exèrcit de Tito o Èmili Sabatier, comandant del Maquis del Cogulló (PO). I espanyols resistents de la primera hora com Josep Lluís Fernández de JSUC, mort en 1941 atropellat per un tramvia quan intentava desorientar la policia a Barcelona, Joan Pinós, reorganitzador del PSUC a Barcelona afusellat el 1941, el comandant Pere Valverde afusellat en 1949, Manuel Serra Vilella, diputat per Tarragona assassinat l'agost de 1944 per vichystes pocs dies abans de l'alliberament de Toulouse quan sortia d'una reunió d'UNE i l'obrer tèxtil Jaume Girabau, de Sabadell, excomissari de brigada, reorganitzador del PSUC després de 1939, capturat a Portugal, extradit i afusellat el gener de 1942 a Madrid amb cinc dirigents comunistes més que havien vingut per preparar la resistència]

TUÑÓN DE LARA, Manuel, "Los españoles en la II Guerra Mundial y su participación en la Resistencia francesa", José Luis ABELLÁN, *El exilio español de 1939*, Madrid, Taurus, 1976

----- "Espanyols en France", París, *Esprit*

bril 1996

V

VIDAL, Joaquim, "Las batallitas del abuelo", Madrid, *Interviú*, núm. 1025, desembre 1995

[Testimonis dels espanyols legionaris francesos a la SGM Armando López, Robert Pujol, Ramon Ciuraneta, Nemesio Molinero, Francesc Carbona, Joan Laudó, Antonio Fernández]

VILANOVA, Antonio, *Los olvidados. Los exiliados españoles en la Segunda Guerra Mundial*, París, Ruedo Ibérico, 1968

[Monumental treball que s'hagué de llegir a Espanya clandestinament durant el franquisme. Comença amb la ignomínia dels camps de concentració francesos, la primera fase de la SGM, Dunkerke, els camps d'extermini, el Maquis, la Légion étrangère, la Divisió Leclerc, els fronts soviètics i altres]

VV.AA., "Nuestos héroes. Hablando con dos españoles de la División Leclerc que estuvieron en Bir-Akeim", Toulouse, FN, *El Patriota del Sud-Oeste*, núm. 142, 23/1/1945

[El murcià Francisco Giménez i el català Miquel Peris, excombatents republicans, ferits als Vosgos, lluitaren sota bandera francesa des de 1940 i van estar en primera línia de gran victòria aliada]

VV.AA., "Honor i glòria als heroics militants del PSU de Catalunya caiguts en la lluita contra el feixisme per Catalunya, la República i la Democràcia", París, PSUC, *Lluita*, núm. 111, 25/7/1947

[Entre els morts després de 1939 lluitant a la resistència antifranquista: Jaume Girabau (Sabadell), Francesc Serrat (Olot), Pere Rivas, Enric Lative, Joan Pinós Lacambra, Pintat (Sabadell), Floresvi (Tarragona), Primitiu Sabaté (Tortosa), Maurici Moga (Salardú), Josep Malfeito i Esteve Marsinyach (Tàrrrega). Morts al front rús durant la SGM: Miquel Boixó (Banyoles), Pere Altés (Tortosa), Josep Valldeperes, Josep Fusimanya, Manuel Bernal, Alfons Gasulla, Helena Imbert, Damià Macaya i Pere Pachamé (BCN). Morts per França a la SGM: Conrad Miret, Josep Ballester, Salvador Roca, Carme Espinosa Juanos (BCN), Miguel López (Figueres), Manuel Bergés i Balbi Izquierdo (Lleida), Domènec Serveto (Terrassa), Jaume Serós (Albagès), Josep Parés (Tortosa), Josep Fornos (Tarragona), Amadeu Torrents (Cornellà). També Àngel Llurba, Lluís Solís, Manuel Gómez, Eliodoro Iza, Antoni Campoy, Antoni Marcos, Ricard Brotons, Antoni Serra, Eduard González, Dídac Vera, Agustí Hernández, Antoni Dolores, Bernard Roy, Josep Queralt, Pere Rusp, Francesc Bellón, Modest Castellví, Vicenç Mira...

VV.AA., *Unités Combattantes de la Résistance*, Butlletin Officiel du Ministère de la Guerre, Limoges-Nancy, 1958

[En aquesta relació, tancada el 1958, no s'havien pogut homologar encara per culpa de la Guerra Freda, alguns grups guerrillers espanyols però és té constància que van combatre espanyols en 31 departaments: Pyrenées Orientales (Maquis del Canigó i Maquis de Vallmanya), Haute-Garonne (35 Brigada Marcel Langer), Puy-de-Dôme, Haute-Savoie (Secció Ebro del Maquis de Glières), Dordogne (Grup Carlos), l'Isère (Maquis de Vercors), Hautes-Pyrénées (Maquis de Nistos i Esparros), Nevers (Maquis Camille), Lot-et-Garonne (Bataillon Arthur i 35 Brigada MOI), Aveyron (Maquis UNE format el setembre de 1943). Al Gard (21 Brigada de GE (FTPF-MOI) i Lozère (Maquis de Collet-de-Dèze). L'Hérault (11 Brigada de GE). A l'Ardeche una Brigada espanyola de FTPF. A l'Ariège la 3 Brigada de GE va constituir el Maquis de la Crouzette amb la 3102 companyia de FTPF i va combatre del novembre de 1943 a l'agost de 1944. A l'Aude dintre del Maquis Jean Robert i Maquis de Faïta també hi hagué espanyols. El Maquis Roc-Blanc (Basses Pyrénées) va combatre de l'1 de juny al 30 de setembre de 1943 i va ser dispersat arran d'una sèrie de detencions en tornar d'una missió a Espanya. A l'Haute Loire dins els Moviments Units de Resistència consta una Companyia espanyola d'UNE]

VV.AA., "Marin Selea: Avec le détachement roumain de francs-tireurs", "Niculae: À la recherche des armes", "Basil Serban: Du détachement Marat a l'état-major de la Zone Sud", "Haralampie Anghel: Avec les républicains espagnols dans la Résistance française" i "Pavel Cristescu: J'ai lutté contre les nazis dans le sud-ouest de la France", *Les Roumains dans la Résistance française*, Bucarest, Institut d'Études Historiques, 1971

[Aportació bèl·lica del col·lectiu romanès a les FFI. La majoria eren brigadistes. Nicolai Cristea i Alexandru Lazar hi moriren. Mihail Florescu, responsable de la MOI del Lot-et-Garonne i Marsella, futur ministre del Petrolí i la Indústria Química i Pavel Cristescu, cap de la MOI de l'Haute-Vienne i Corrèze van estar internats a Vernet amb el general català FFI Joan Blázquez]

VV.AA., *Les dossiers noirs d'une certaine Résistance. Trajectories du fascisme rouge (1944)*, Perpinyà, Cercle d'Études Sociales, 1984

[Testimonis anarquistes d'accions executades per suposats dirigents d'UNE durant la Libération de l'Aude i l'Arieja consistents en represàlies, detencions, arrestos i 14 morts contra suposats dissidents anarquistes, socialistes i comunistes acusats de presumpte col.laboracionisme i de negativa a seguir UNE. El text parteix dels Fets de Maig a Barcelona i de la dissolució del Consell d'Aragó el 1937]

VV.AA., *Le train fantôme: Toulouse-Bordeaux-Sorgues-Dachau*, Sorgues, Études Sorguaises, 1991

[L'odissea de la deportació de resistents de 25 nacionalitats distintes carregats en un tren de bestiar de 60 vagons el juny de 1944: 212 eren francesos, 195 espanyols, 62 italians]

AA.VV., *Oradour-sur-Glane, 10 Juin 1944. Souviens-toi, Remember*, Limoges, Lavauzelle, febrer 1994

VV.AA., *Ceux des Maquis d'Esparros et de Nistos*, Montréjeau, Association Nationale des Anciens Combattants de la Résistance des Hautes Pyrénées, 1994

[Un maquis de *passeurs* i GE a les ordres de l'aragonès José Cortés (participà a l'Operació RdE) ubicat entre els poblets de Tilhouse i Héches, a la Vallée d'Aure, va formar part de la 3201 companyia de FTPF]

VV.AA., *Heroines d'hier et d'aujourd'hui. Face à l'Occupant et à la Collaboration. Rose Blanc et Francine Sabaté, deux jeunes catalanes dans la Résistance*, Elna, PCF des PO, 1995

VV.AA., "Catalans a la Segona Guerra Mundial", Barcelona, *L'Avenç*, núm. 196, octubre 1995

VV.AA., "Les espagnols dans la Résistance", *Exils et Migration, Italiens et Espagnols en France, 1938-1946*, París, L'Harmattan, 1994

VV.AA., "Libération de l'Ariège", Perpinyà, *La Dépêche du Midi*, 22/8/1994

W

WINGEATE PIKE, David, *Jours de gloire, jours de honte. Le Parti Communiste d'Espagne en France depuis son arrivé en 1939 jusqu'à son départ en 1950*, París, Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, 1984

----- *In the service of Stalin. The Spanish Communists in Exile, 1939-1945*, Oxford, Clarendon Press, 1993

[El primer títol va sortir quan encara faltaven cinc anys per a la caiguda del Mur de Berlín. El segon títol és tan eloqüent com fals: els comunistes espanyols no estaven al servei d'Stalin. El seu autor, alhora agent britànic de la CIA i professor d'història a l'American College de París, pretextant historiar el PCE, es dedicà a buscar connexions de Moscou amb antics dirigents polítics i caps guerrillers espanyols, retirats fins de qualsevol activitat, per burxar en les pàgines fosques i controvèrsies internes del PCE amb l'objectiu de fraccionar el més actiu partit, l'únic partit, "el partit" li'n deien, que va mantenir una autèntica oposició antifranquista, armada fins a 1950 i pacífica fins a la seva legalització el 1977]

2. CORPUS FÍLMIC

Por quien doblan las campanas (Sam Wood, 120', 1943)
Brigada Criminal (Ignasi Ferrés Iquino, 80', 1950)
Apartado de Correos 1001 (Julio Salvador Valls, 90', 1950)
Dos caminos (Arturo Ruiz-Castillo Basala, 82', 1953)
El cerco (Miquel Iglesias Bonns, 77', 1955)
Suspenso en comunismo (Mariano Ozores Puchol, 85', 1955)
Torrepartida (Pedro Lazaga Sabater, 90', 1956)
La ciudad perdida (Margarita Alexandre – Rafael Torrecilla, 83', 1957)
Carta a una mujer (Miquel Iglesias Bonns, 75', 1961)
La paz empieza nunca (León Klimovsky Dulfan, 120', 1960)
Sentencia contra una mujer (Antonio Isasi Isasmendi, 84', 1960)
A tiro limpio (Francisco Pérez Dolz, 89', 1961)
Los atracadores (Francesc Rovira Beleta, 109', 1961)
Behold a Pale Horse (Fred Zinnemann, 112', 1964)
El espíritu de la colmena (Elías Querejeta Gárate, 97', 1973)
Metralleta Stein (José A. de la Loma Hernández, 102', 1974)
Casa Manchada (José A. Nieves Conde, 96', 1975)
Pim, pam, pum... fuego (Pedro Mª de Olea Retolaza, 82', 1975)
El ladrido (Pedro Lazaga Sabater, 107', 1977)
Los días del pasado (Mario Camus García, 109', 1977)
El corazón del bosque (Manuel Gutiérrez Aragón, 100', 1979)
Réquiem por un campesino español (Francesc Betriu, 97', 1985)
Luna de lobos (Julio Sánchez Valdés, 109', 1987)
Huidos (Félix Sancho Gracia, 103', 1992)
El portero (Gonzalo Suárez Morilla, 93', 1999)
Terra de canons (Antoni Ribas Piera, 123', 1999)
Una historia de entonces (José Luis Garci, 110', 2000)
Silencio roto (Montxo Armendáriz, 110', 2001)

3. CORPUS DOCUMENTAL

- Un héroe del pueblo español** (Cuba Sono Film, 1948)
L'affiche Rouge (Frank Cassenti, 90', 1976)
Guerrilleros (Bartomeu Vilà – Mercè Conesa, 80', 1978)
L'affiche rouge. La Résistance (Armand Gatti, 53', 1979)
Quico Sabaté (Bartomeu Vilà, 27', 1980)
Passeurs d'espoir (Bernard Ferié, INA Pyrénées, 26', 1981)
La Guerrilla (José Luis Guarner, TVE, 106', 1984)
Des terroristes à la retraite (Mosco Boucoult, Zek Productions, 85', 1984, *remake Terrorists in Retirement*, 2001)
Tres Octubres (José Luis Rodríguez Puértolas – Carlos González Reigosa, TVE, 60', 1986)
Le Dernier maquis (Armand Gatti, 96', 1986)
El Maquis a Catalunya (Jaume Serra Fontelles – Ricard de Vargas-Golarons, TVE Sant Cugat, 150', 1988)
Militantes de la Libertad. Maquis y colaboradores en Santa Cruz de Moya (Olga Martínez Antón, La Gavilla Verde, 101', 1990)
Rescatadas del olvido. Mujeres contra el franquismo (Fernanda Romeu, Universidad de Castilla-La Mancha, 32', 1991)
Les oubliés de l'histoire. Les étrangers dans la Résistance et la Libération, 1939-1945 (Daniel Kupferstein, Droit et Liberté, 61', *remake* Mouvement contre le Racisme et pour l'Amitié entre les Peuples, 35', 1992)
Republicans en la Guerra Mundial (Mª Lluïsa del Romero, Canal 9, 46', 1992)
Ni travail, ni famille, ni patrie. Journal d'une brigade de guérilla urbaine FTP-MOI. Le fascisme ne passera pas (Mosco Boucoult, IMA Productions, 90', 1993)
Bajomonte (Raúl Hernández Garrido, Turkana Cine, 17', 1993)
1944 Libertat (Michel Tonelli, Blizzard Productions, 14', 1994)
Guerrillero (Jean Ortiz, Université de Pau et du Pays d'Adour, 50', 1996)
Death in el Valle (Christina M. Hardt, Channel Four Television, EEUU, 50', 1996)
Chemins de la Liberté (Lisa Berger, Point of View Productions, 25', 1997)
"Guerrilleros". Résistance en Exil (Marc Quitté, Vidéolien Arrimage, 45', 1998)
Histoires de Résistances (I). André Parent, le douanier-passeur, 1940-1943 (Jean Louis Dufour, Université de Toulouse-Mirail, 35', 1988)
Histoires de Résistances (II). La filière de Cerdagne (Ídem, 34', 1988)
Movimiento Guerrillero en Andalucía (Alfonso Arteseros, Cibeles TV per a Canal Sur, 91', 1989)
Las ilusiones perdidas (I). Del Exilio a la Resistencia (Eugenio Monesma, Pyrene PV, 56', 1999)
Las ilusiones perdidas (II). La invasión del Valle de Arán (Ídem, 52', 1999)
Le Val d'Aran. Les guérilleros espagnols en France (Jorge Amat, France Sud / Paris-Barcelone Films, 60', 1999)
Pregúntale al viento (Alberto Pardo, 20', 2000)

La partida de Girón (Victoria Martínez - Manuel Guerra, Digital Cinematográfica per a Via Digital, 58', 2001)

La síndrome d'una guerra (Felip Solé Sabaté, TV3, 165', 2001)

La guerrilla de la memoria (Javier Corcuera, Oria Films, 67', 2001)

El Maquis, la guerra silenciada (Francesc Massip – Ferran Sánchez, Mercuri per a TV3, 125', 2002)

La Casita Blanca, la ciudad oculta (Carles Balagué, 80', 2002)

Les maquis de l'impossible espoir. Los guerrilleros de los Picos de Europa (Dominique Gautier - Jean Ortiz, Les Films Jack Febus / Creav Atlantique, 57', 2003)

Siempre será la Pastora (Ismael Cobo, Canal 8 Le Mans / Centre Val de Loire, 52', 2003)

Los últimos guerrilleros. Historia de la AGL (José Vicente Viadel, Casamayor Teixeira de Comunicación, 54', 2003)

ORIENTACIÓ SOBRE ELS TÍTOLS

La majoria de films anteriors a 1975, data del traspàs del Caudillo, exceptuant **El espíritu de la colmena**, un film amb protagonistes infantils i una de les millors realitzacions del cinema espanyol, en què apareix un maqui o escàpol però que no diu mai res, dimonitzen els maquis o bé apareixen amb l'etiqueta de gàngsters, vulgars delinqüents o persones desvariades. És el cas de **Metralleta Stein, Torrepartida, Dos caminos, A tiro limpio** o **Los atracadores**.

L'únic film que ens presenta un guerriller no malfactor per naturalesa, retirat, certament idealista, malgrat que es mou en una situació quelcom surrealista és **Behold a Pale Horse**, realització nord-americana coneguda amb el títol **Y llegó el día de la venganza** però com que va ser prohibida per la censura franquista no es va poder estrenar fins a 1979 i, degut al nul èxit registrat a pesar del seu excepcional repertori, no es troba fàcilment al mercat.

Si es vol tractar com podien acabar tots aquells que es van haver d'amagar a la muntanya per temor a morir, aquells que en realitat foren els primers maquis, que llavors els deien *huidos, escapados de la justicia, los del monte, los hombres de la sierra, los de allá arriba*, i al mateix temps es vol presentar un exemple extrapolable a centenars de situacions semblants el 1936, és molt recomanable **Requiem por un campesino español** basat en la novel·la *Mosén Millán* d'un escriptor proscrit pel franquisme com Ramón José Sender Garcés.

Es pot córrer el perill que els espectadors més infantils s'emportin una visió hagiogràfica o carnavalesca dels maquis amb **El portero** però no deixa de ser un film molt divertit.

Altres títols com **Terra de canons** o **Casa Manchada**, confeccionats evidentment des de vessants molt distints, són molt confusos per introduir-los a l'aula.

Com que només tracta el cas d'un maqui aïllat en una situació atípica, **Pim, pam, pum... fuego** és una història molt més interessant per entendre com funcionava i que va significar l'estraperlo en la llarga postguerra.

Sense oblidar **Huidos, Luna de lobos** ni **Los días del pasado**, la pel·lícula més idònia, més aproximada, a una història verídica de maquis de l'interior, és a dir, dels que van estar amagats a la muntanya fins a l'extermini és **Silencio roto** encara que no sigui el cas, però, dels maquis catalans perquè aquests anaven i venien de França per les muntanyes.

Quant a documentals, malgrat l'escassetat de dades cronològiques i la inconcreció geogràfica, tots els testimonis que surten a **La guerrilla de la memoria**, recentment llançat al mercat, són vàlids per desmitificar la vitola d'éssers rars i malfactors boscos atribuïda als maquis, col·laboradors i enllaços.

El curtmetratge **Quico Sabaté** és un dels més ben elaborats i objectius, inclosa la seva recreació històrica, copiada en diversos documentals posteriors. **La Guerrilla** és un documental molt complet i objectiu mentre el recentment editat treball **Militantes de Libertad** és un exemple a seguir per plasmar una investigació oral.

El maquis, la guerra silenciada, en funció de l'elevada quota de pantalla que va registrar la seva emissió, senyal de l'enorme interès generat, és, malgrat algunes llacunes, un reportatge bastant complet dels que circulen actualment perquè aporta testimonis de maquis, soldats i guàrdies civils a més de contextualitzar històricament el període en qüestió de forma metòdica.

Els documentals de més fàcil accés i força complets són **Del Exilio a la Resistencia** i **La invasión del Valle de Arán**. Ambdós aprofundeixen en l'episodi de la participació espanyola a la Resistència francesa i testimonien les accions guerrilleres portades a terme als Pirineus des de finals d'estiu de 1944 a la primavera de 1945.

II PART

EIX TRANSVERSAL A PARTIR D'UNA SESSIÓ DE CINEFÒRUM

El cinefòrum és la conjunció de la projecció cinematogràfica amb el debat realitzat immediatament després del visionat de la producció escollida pel professor o director de la sessió que, evidentment, haurà d'haver vist i s'haurà d'haver documentat prèviament.

El cinefòrum pot esdevenir eina idònia per desenrotllar un eix transversal interdepartamental (llengua, geografia, història, humanitats, dibuix, educació física) que ha de servir per materialitzar una aproximació al desconegut tema dels maquis, una de les pàgines més silenciades de la nostra història contemporània i un dels temes oblidats en la majoria de textos.

Per embarcar-se en una satisfactòria sessió de cinefòrum i no naufragar en l'intent és necessària una metodologia coherent per preparar l'espectador, abans, durant i després. Tindrà en la figura del professor, l'especialista o el conferenciant de torn l'encarregat de conduir-la a bon port per no caure en llargues retòriques i reiteracions que perllongarien insatisfactòriament el debat sense assolir l'objectiu final.

Presentació i visionat

- a) Breu torn obert de paraules per saber quin és el nivell de coneixements sobre els maquis que té l'alumnat.
- b) Explicació telegràfica dels vocables Guerra Civil, maquis, maqui, guerrilla, bandoler, malfactor, contrapartida, guàrdia civil. Ubicació cronològica. Tractament filmogràfic dels maquis durant i després del franquisme. L'autor clarifica l'aiguabarreig de vocables a "El Maquis. Definició" i "Glossari del món dels maquis" en el present treball.
- c) Presentació breu de l'*story line*, a càrrec del mestre o encarregat de conduir el cinefòrum, sobre la ficció o la veracitat del film, el director, el lloc que ocupa en la totalitat de la seva obra, la data de realització, el perfil dels actors i els personatges que encarnen amb l'ànim d'orientar la comprensió de la pel·lícula.
- d) Puntualització breu i concreta sobre els centres d'interès al voltant dels quals l'escolar ha de fixar especialment la seva atenció per emetre judicis en el col·loqui posterior.
- e) Visionat en silenci del film i sense interrupcions, invitant a sortir de l'aula a tots aquells que demostrin poc interès.

El debat

a) En obrir el torn de paraules, els alumnes han de procurar no reiterar-se en les suggestions o estats de consciència que han experimentat de forma coincident sobre un determinat personatge o d'una situació concreta tallant amb delicadesa els ignorants audaçs i els setciències envanits.

b) Evitar la desviació cap a consideracions sobre la trama amorosa, circumstància inevitable en tots els guions, ja que en la realitat, s'ha d'explicar, que els maquis vivien aquest tema amb molta resignació i abstinència gairebé absoluta, perquè portar una dona amb la partida era una imprevisible font de problemes i molt més perillós era baixar a veure una amiga, la companya sentimental o visitar una casa de tolerància.

c) Si es planteja una pregunta sobre alguna escena que no s'ha acabat d'entendre, donar l'oportunitat a un segon alumne per respondre-la.

d) Interrompre el col.loqui si s'introdueix (acostuma a donar-se el cas) la comparació de la guerrilla antifranquista amb ETA ja que aquest moviment separatista i aquella resistència armada són diametralment distintes. La primera no té cap sentit en un estat de dret i de llibertats com el vigent perquè els etarres agafen voluntàriament les armes mentre a la segona van haver d'agafar les armes per salvar la vida en molts casos i els maquis tenien per únic objectiu el restabliment del règim democràtic nascut sense vessament de sang l'abril de 1931 i abolit amb l'ús de les armes l'abril de 1939, amb unes dificultats incomparables i una diferència essencial: els maquis acostumaven a evitar tant com podien els enfrontaments, aspiraven només a sobreviure esperançats en què un dia tornaria la República.

e) L'anàlisi estètica de les imatges i l'anàlisi musical de la banda sonora del film també pot ser matèria de judici crític però s'ha d'entendre com un camp secundari.

f) El mestre o president del col.loqui, evidentment sabedor dels errors o incoherències de la realització sobre vestuari, situacions irrealment, excessos ficticis, errors en els plànols de filmació, ha de convidar els alumnes a buscar-los o encertar-los.

g) El professor o conductor de la sessió ha de procurar ordenar, canalitzar, precisar i ha de saber jugar el paper d'advocat del diable, posant-se del costat de les forces governamentals en aquelles situacions presumptament injustes però complint amb el seu deure i a l'inrevés per descomptat també.

h) Quan s'entra en la localització de fets concrets o personatges concrets que sobreviuen en la memòria popular del lloc o de l'entorn cal prendre'n nota i en la conclusió final facilitar tot allò que se sàpiga però emmarcat sempre en el corresponent context polític i cronològic.

La conclusió

El mestre o director del cinefòrum, després d'haver compilat les diferents intervencions, ha de confeccionar un breu resum de les mateixes i emetre una recapitulació crítica del continent i dels continguts de la realització fílmica seguint l'objectiu que els alumnes es quedin amb la conclusió o comparteixin el judici històric que els maquis, éssers de vida difícil i tortuosa, no van ser herois però tampoc van ser bandolers, van estar un reflux de la guerra civil més catastròfica en la història del món modern com fou la d'Espanya.

Temporització

- a) La presentació: 5' - 10'
- b) Visionat: 85' - 110'
- c) Descans: 10' (opcional)
- d) Debat i conclusió: 30' - 40'
- c) Redacció in situ: 30' (opcional)

TOTAL: 120-160' = 160-200'

Aquesta temporització es pot fragmentar en dues sessions separades de 60' cada una o tres de 45' per no destorbar l'horari de les altres matèries.

Nivells acadèmics i observacions

Els films del present corpus són aptes per a tots els públics i poden ser utilitzats en tots els nivells, és a dir, des de cicle superior de Primària fins a l'últim curs d'ESPO.

Per comprovar més bé tal com era tractat el tema des del punt de vista cinematogràfic, abans i després de 1975, seria ideal veure un film realitzat quan funcionava la censura i un d'actual per establir les oportunes comparacions, però això significa una doble sessió i només es pot fer d'acord amb les possibilitats del projecte curricular del centre i les disponibilitats econòmiques del mateix. En cas d'optar per algun dels documentals esmentats la temporització variaria però l'esperit del mètode seria pràcticament idèntic.

Tanmateix, es poden fer dues sessions, una de cinematogràfica i una altra de documental rematada amb transparències d'esquemes, diagrames i sinopsis, fent honor al concepte de concentració informativa (kit multimedia) i complint amb el conegut principi psicopedagògic pel qual l'aprenentatge és més intens i efectiu com major sigui el nombre de sentits i modalitats perceptives que intervenen en el procés.

Bibliografia

- José Mª AZUAGA RICO, *La didáctica de la historia a través de sus fuentes*, Málaga, ICE, 1985
- Domingo A. GUTIÉRREZ, *Cine Forum, teoría y funcionamiento*, Madrid, Claret-Films, 1980
- José M. PÉREZ LOZANO, *Formación cinematográfica. Metodología del Cineforum*, Barcelona, Flors, 1959
- Félix de LANDÁBURU, "El cine-forum y su pedagogía", *Film Ideal*, núm. 16, febrer de 1958
- Renato MAY, "Metodología del Cine-Forum", *ibídem*
- Santiago MALLAS, *Didáctica del video*, Barcelona, Altafulla - Serveis de Cultura Popular, 1987
- Josefina MARTÍNEZ - Arturo BERNARD, *El cine y el video: recursos didácticos para la historia y las ciencias sociales*, Madrid, UNED, 1997
- Xavier RIPOLL, "Bibliografía del vídeo educatiu i àudio-visual", Departament d'Ensenyament, *Butlletí dels Mestres*, núm. 232, novembre-desembre 1992
- VV.AA., *Elementos para una didáctica de las ciencias sociales: el comentario de textos históricos; la excursión geográfica y la utilización del vídeo*, Universidad de Salamanca, ICE, 1985
- VV.AA., "Història i ensenyament", Departament d'Ensenyament Generalitat de Catalunya, *Crònica d'Ensenyament*, núm. 75, abril 1995
- VV.AA., "La divulgació de la història nacional", Barcelona, Òmnium Cultural, *Escola Catalana*, núm. 320, maig 1995

PROPOSTES DE TREBALL EN L'ÀREA DE LLENGUA

Continguts de procediments

Llengua oral: comprensió dels missatges orals dels diàlegs, conversacions, narració.

Llengua escrita: recensió d'una extensió mínima de mig foli a foli i mig resumint l'argument del film: descripció, explicació amb una valoració final, indistintament en castellà o català, amenitzada amb un dibuix al·legòric i una frase que defineixi, en opinió de l'estudiant, què van ser els maquis.

Treball amb el vocabulari del món del maquis i les seves equivalències al francès i el castellà. Confecció d'un mural amb els corresponents dibuixos i noms al peu dels mateixos.

Continguts de fets, conceptes i sistemes conceptuals

Llengua oral: el cinema, mitjà de comunicació audiovisual.

Llengua i societat: funcions del llenguatge i el seu paper a la societat.

Continguts de valors, normes i actituds

Valoració de la comunicació: participació i iniciativa en activitats orals així com atenció a la ingenuïtat de l'expressió oral.

Curiositats intel·lectuals: valoració de la llengua com instrument del propi enriquiment cultural i actitud crítica raonada.

PROPOSTES DE TREBALL EN L'ÀREA DE SOCIALS

Continguts de procediments

Anàlisi de les fonts i testimonis de caràcter primari i secundari proporcionats pel film.

Pràctica de l'observació directa i indirecta del film per fer una anàlisi de la informació.

Contextualització de l'època: la postguerra, la misèria, la fam, l'estraperlo, la tuberculosi, la repressió política i sexual, la por, els silencis imposats

Continguts de valors, normes i actituds

Valoració de les pautes de conducta per a la convivència i l'estudi: actitud d'antidogmatisme i tolerància participativa, responsable i crítica.

Interès per sistematitzar el treball: optimitzar l'ordre, el rigor, la sistematització, execució i presentació del treball.

Valoració de l'estat de dret: remembrança de l'època franquista per valorar la importància dels conceptes llibertat, democràcia, drets, justícia, autonomia.

Recuperació de la memòria: invitació a la participació en algun dels nombrosíssims moviments de recuperació de la memòria històrica segrestada durant tants anys: veus dels derrotats que proliferen cada dia més a tots els nivells de la societat.

PROPOSTES PER A UN CRÈDIT D'EDUCACIÓ VISUAL I PLÀSTICA

Continguts de procediments

Obtenció de la informació visual: retentiva visual respecte a formes, caràcters, qualitat fotogràfica, virtuosisme, veracitat, il·luminació i imatges cinematogràfiques amb la seva corresponent descripció escrita o oral.

Ús del llenguatge visual i plàstic: definició dels elements que estructuraven formes i imatges, utilització de termes, signes i codis visuals del vocabulari cinematogràfic: *zoom* (allunyament o aproximació a l'objectiu), *travelling* (càmera en moviment), *trailer* (avanç publicitari d'un film), *thriller* (novel·la policíaca o de suspens), *story line* (síntesi de la història), *subplot* (línea secundària d'acció), *slow motion* (càmera lenta), *quick motion* (càmera ràpida), *plot* (nucli central de l'acció dramàtica), pla americà (picat des de baix), pla mig, picat (pla des de dalt, a vista d'ocell), *páthos* (el drama, el conflicte), *off* (veu sobre imatge), *multiplot* (diverses línies d'acció en la mateixa història), *long shot* (pla general), *lógos* (discurs del guió), *insert* (imatge ràpida anticipadora), idea, *fade in* (imatge emergent de fosc), *fade out* (enfosquiment gradual de pantalla), *freeze* (imatge congelada), *flash forward* (imatge futura), *flash back* (relat d'un fet passat), *éthos* (ètica, moral de la història narrada), epíleg, empatia-antipatia, contrapicat (picat cap amunt), *close up* (pla de detall, primer pla), clímax, argument-sinopsi.

Continguts de valors, normes i actituds

Percepció visual, llenguatge visual i plàstic.

Realització d'una composició artística, un mural, un dibuix personal segons el nivell basat en el film visionat o en la temàtica en general amb una frase o un breu diàleg que sintetitzi el fet maquisard.

Continguts de valors, normes i actituds

Sensibilització envers els fenòmens estètics.

Interès per la realització de les activitats gràfico-plàstiques.

Desenrotllament de la capacitat crítica.

PROPOSTES DE TREBALL EN L'ÀREA D'EDUCACIÓ FÍSICA

Vàries són les propostes partint d'aquella màxima del bohemí austríac de nom Lluís Salvador, de professió arxiduc i escriptor per més senyes, que va anar a les Balears a passar uns dies i s'hi va quedar per sempre: "*No es pot parlar, escriure en aquest cas sobre un indret si no és el sol d'aquest mateix lloc el que asseca la tinta de les pàgines*".

Prèvia valoració *in situ* del professor d'aquesta àrea, en combinació amb el d'humanitats o aquells que s'hagin implicat en l'eix interdisciplinari que ens ocupa, no seria mala idea completar-lo amb una sortida cicloturista o una caminada.

La sortida cultural o l'excursió, amb morral o motxilla a l'esquena, estarà fonamentada en el mateix *leiv motive* per recórrer amb bici o a peu, parcialment o en la seva totalitat, alguna de les rutes i itineraris que, sintonitzant amb una autèntica i generalitzada catarsi per la recuperació de la memòria, van sorgint per tot arreu de la mà d'ajuntaments, consells comarcals i entitats.

En realitat són rutes antigues utilitzades també per bandolers i trabucaires al segle XIX. I per contrabandistes des de temps immemorials fins a mitjans anys seixanta del segle XX. En la zona del Bages, el Berguedà, l'Alt Empordà existeixen plaques, masies, indrets, records inscrits a la memòria popular que conserven una aurèola del que s'anomenava en l'argot guerriller "bases".

Seria el cas, per exemple, de la *Route des Contrabandiers*, amb un control a la collada de Toses situat a l'emblemàtic *Roc dels Paquetaires*. Va de Castellar de n'Hug (Berguedà) a Oceja (Cerdanya, PO). Amb 10 hores es poden fer els 25 kms existents entre ambdós pobles catalans que el Tractat dels Pirineus va separar el 1659: coll de la Creueta, pla d'Anyella, collada de Toses (1.800 m), font del Picassó, collet de Sant Salvador, pla de l'Ovella Morta, pla de les Salines de baix (2.234 m) i pla de les Salines de dalt (2.273 m), muga de la Creu de Maians (2.025 m) coneguda com *la Creu d'en Prats* en record a l'esquiador del Club Muntanyenc Barcelonès Jordi Prats mort d'un infart en una carrera de fondo el 1956. Aquesta fita fronterera es creua amb el camí ral que, pujant de Ribes de Freser per Dòrria (1.550 m), es dirigeix a Puigcerdà per Palau, Villalobent i Age o bé per Vallsabollera, bosc de les Corones, bosc d'Orri d'Andreu arriba a Oceja (1.254 m).

Del *Camí dels Bons Homes* (GR-107) el tram més usat pels maquis es cobreix amb sis hores partint de Bellver de Cerdanya (1.020 m), creu de terme de Talló, Talló (1.060 m), Sant Serni de Coborriu (1.095 m), casa de Misserpí, font de la Ingla (1.280 m), refugi de Cortals (1.600 m), coll de Pendís (1.786 m), la font del Faig i refugi de Sant Jordi (1.610 m), torrent dels Empredats (1.290 m), bullidor de la Llet, cal Cerdanyola (940 m) i Bagà (785 m): <http://www.bellver.org/turisme/excursions/>

A la comarca del Pla de l'Estany existeix la *Ruta dels Maquis* inspirada en l'última entrada del penúltim guerriller mort en combat, contra el Sometent, Quico Sabaté Llopart a Sant Celoni: Orfes, masia de Galliners, Terradelles, Vilademuls, Vilamarí, Cornellà, Rabós, Canet d'Adri, Banyoles, Rocacorba, mas Clarà (la Mota, Palol de Revardit), escenari de la mort enfront de la GC dels quatre homes que acompanyaven el Quico Sabaté des de França: <http://www.ddgi.es/plaestany/>

Finalment, una altra possibilitat a la Catalunya Central. Es pot anar amb btt de Castellnou de Bages (en el seu museu es conserven les botes restaurades de Ramon Vila Capdevila "Caracremada") fins a Casserres (Berguedà) per la *Ruta dels Maquis* (51 km): Seuva (Balsareny), masia la Creu del Perelló (escenari de la mort dels seus masovers i dos maquis l'any 1945 i, en combat, el Caracremada l'any 1963), masia de la Torre de Castellnou, Santa Margarida (Castellnou de Bages), cal Xic, can Peçols, Sant Cugat del Racó, Castelladral (Navàs), masia els Plans, Sant Joan de Montdarn (Viver i Serrateix), Cercuns (Montclar), Canudes (Casserres) i Graugés (Avià).

CONSIDERACIONS PER ORIENTAR UN TREBALL DE SÍNTESI O RECERCA

En el treball de síntesi, elaborar una bateria d'ítems senzills com ara aquests: 1) Havies sentit mai a parlar de maquis? 2) Eren bons o dolents? SÍ-NO 3) Saps per què els perseguia la GC? 4) Què volien, què buscaven els maquis? 6) N'has sentit a parlar d'algun en concret? 7) Com es deia? 8) Com van acabar? Etcètera.

En el treball de recerca, facilitar bibliografia però procurant que sigui eficaç. També adreces d'Internet referides en el present treball així com instar l'alumne a cercar alguna persona gran que pugui saber coses perquè en la seva joventut residia a pagès o va viure de prop algun cas o fet, deixant clar si parla en primera persona o per referències.

Si s'aconsegueix entrevistar un maqui, col.laborador o enllaç de la guerrilla, un guàrdia civil o una persona que hi va tenir a veure però n'era contrari, procurar no ferir la seva sensibilitat perquè a voltes es tanquen amb banda i s'acaba la conversa.

L'objectiu final és arribar a la conclusió, insisteix l'autor del present treball, que els maquis no van ser herois ni bandolers però fent veure que la primeta línia que separa un maqui d'un malfactor és la defensa d'uns ideals, en aquest cas el de la restauració de la República.

Una sessió experimental a Primària

Amb data 10 de juny de 2003 els 27 alumnes de 6è del Ceip Torres Amat, prèvia introducció al tema, van veure el film **Los días del pasado** i a continuació van contestar aquest qüestionari.

Havies sentit mai a parlar dels maquis?
15, Sí - 12, No

Eren bons o dolents?
25, bons - 2, dolents

Saps per què els perseguia la GC?
Per l'idioma (1). Per la llengua (1). Perquè estaven contra Franco (8). Perquè eren antifranquistes (5). Perquè els volien matar (2). No (1). Per matar-los (6). Perquè s'escapaven (1). Perquè pensaven diferent (1). Perquè els guàrdies eren fatxes (1). Volien matar els maquis perquè estaven contra Franco (1). Volien matar els maquis (1). Buscaven les persones que estaven amagades al bosc (1).

Què volien, què buscaven els maquis?
La guerra, però alguns no [...] La guerra, perquè eren dolents, però no tots [...] La llibertat d'expressió i havien de lluitar per aconseguir-ho [...] Que no s'hi estés el Franco [...] Matar Franco, la llibertat [...] Democràcia, la llibertat [...] Derrotar Franco, la llibertat [...] Matar Franco (5). Armes. Eliminar l'exèrcit de Franco, menjar, armes i els seus companys [...] Estar bé. Guanyar Franco i buscaven armes (2). Llibertat i la manera de derrotar Franco. [...] Que Franco morís i Espanya no tingués una dictadura [...] Matar Franco, llibertat [...] No pensaven igual que Franco [...] Que no hi hagués dictadura (2).
Has sentit a parlar d'algun maqui?

No (15). *Aquí a Sallent n'hi havia uns quants, no recordo com es deien [...] Aquí a Sallent n'hi havia un, no sé com es deia [...] Sí, el meu avi, es deia Joan Garcia Tudela [...] Sí, el Joan Garcia Tudela (2). Sí, el meu rebesavi que es deia Manel Vilardaga [...] Sindo Macià [...] Marisol (2).*

Observacions

En línies generals la prova, a la llum dels resultats, resultà summament satisfactòria. La valoració dels dos primers ítems és normal. En el tercer, dos s'equivoquen. En el quart, degut a l'inconcret plantejament de la pregunta, quatre s'equivoquen però és evident que ho entenen. En no parlar de cap maqui en concret durant la presentació, no saben cap nom. Quant als dos que diuen que a Sallent n'hi havia, és degut a les explicacions preliminars en què el professor va contar el cas de dos germans que vivien en una masia del terme i per ajudar maquis els van aplicar la llei de fugues. Quant als que diuen que un avantpassat seu havia estat maqui, es confonen perquè havia fet la Guerra Civil amb la República. L'actriu Marisol encarna la mestra protagonista del film.

Paràgrafs d'interès

Entre els relats dels vint-i-set alumnes extractem pel seu interès de síntesi infantil aquests paràgrafs: *"Crec que la idea dels maquis no està malament perquè Franco va matar molta gent inclòs familiars i per això els maquis fan el contraatac i es vengen de l'exèrcit del dictador Franco. No a la guerra, sí a l'amor [...] Els maquis eren persones que es refugiaven a la muntanya per amagar-se de la Guàrdia Civil perquè no volien deixar-se manar per les lleis de Franco [...] Crec que va ser una catàstrofe el que va passar a Espanya aquells anys, perquè van perseguir i matar molta gent. Espero que no torni a passar mai més [...] No cal matar, les coses també es poden fer parlant [...] Lluitaven contra la repressió i per la llibertat i la desaparició de Franco per això s'havien d'amagar [...] Els maquis feien bé perquè si no volien Franco tenien dret a manifestar-ho [...] No volien que hi hagués dictadura, volien eliminar Franco però ell era més fort i els van eliminar [...] Van estar lluitant anys per guanyar a Franco però el seu esforç no va servir per res perquè van perdre [...] Si hagués viscut en aquella època hauria sigut maqui per aconseguir la meua llibertat, el que m'hagués empenyat seria viure a la muntanya [...] Entenc el dolor que ha passat la gent que ha viscut la guerra [...] El que no m'agrada és que perdin els bons [...] Si hagués viscut en aquella època hauria sigut maqui perquè m'agrada ser lliure".*

Una sessió experimental a Secundària

El 20 de maig de 2003 a l'IES Llobregat els dos grups de 4r d'ESO van veure, sota els auspicis del professor i historiador Ramon Salvadó Valentines, el film **Huidos** *"pel.Ícicula que es pot entendre fàcilment, acaba malament com en la realitat"* escriu una alumna i una altra *"hem pogut veure el gran perill que corrien els guerrillers i les seves famílies i si no aconseguïen atrapar-los agafaven les esposes o els fills"*.

Els resultats, en línies generals, van ser molt satisfactoris perquè, entre altres raons, s'havia tractat al centre amb anterioritat el tema en un crèdit variable sobre el franquisme: *"Un temps realment molt dur en el qual la subsistència resultava molt difícil. Una minoria dels ciutadans, els que estaven al costat de Franco i recolzaven el seu règim s'enriquien notablement fent passar malament a una majoria que subsistia submergida en una profunda pobresa [...] En aquella època no podies expressar el que pensaves, només podies pensar com pensava el règim si no, eres perseguit"*.

En aquest curs d'ESO de l'IES esmentat ja coneixien o havien sentit a parlar d'alguns maquis que van operar pel redorat. Sobretot de Ramon Vila "Caracremada", mort el 1963 i Marcel·lí Massana, retirat de la resistència el 1951, ambdós fills de la veïna comarca del Berguedà. Un alumne, en referir-se a Caracremada, escriu amb contundència: *"Va ser un hereu de la resistència francesa contra el nazisme i també va ser l'últim maqui que va plantar cara al feixisme"*.

En l'ítem de si eren bons o dolents les opinions divergeixen positivament amb l'objectiu perseguit de bon antuvi: els maquis no foren herois ni bandolers: *"Ni bons ni dolents perquè ells pensaven diferent i lluitaven per derrotar el règim això comportava que moltes vegades robessin, s'amaguessin a les muntanyes i inclús matessin [...] És evident que els maquis van cometre accions pròpies del bandolerisme i actes veritablement heroics [...] En part eren bons perquè lluitaven per l'enderrocament de la dictadura i per defensar la identitat cultural i la república. Però també és cert que se'ls podia considerar dolents per les accions (matar, atracar bancs, sabotejar) que arribaven a cometre per subsistir [...] pertanyien al bàndol perdedor [...] els feien passar com a persones dolentes [...] Penso que tot el que feien no estava bé però tampoc estava malament, podrien haver lluitat per les seves creences però sense matar ningú, van demostrar tenir molt valor perquè jo en el seu lloc no n'hagués tingut"*.

Saps per què els perseguia la GC, què volien, què buscaven? *"Franco veia als maquis com espanyols indesitjables [...] Volien enderrocar el règim de Franco i per això els tenien com a bandolers [...] La Guàrdia Civil era un cos entrenat i professional molt lleial a Franco [...] Volien derrotar Franco perquè era un dictador. Però tots van acabar molt malament [...] Buscaven la manera de subsistir en els boscos i muntanyes. I esperaven que el triomf dels aliats a la Segona Guerra Mundial afavoriria l'enderrocament de la dictadura [...] Pretenien enderrocar el règim imposat per Franco amb l'ajuda de les grans potències democràtiques que finalment no hi van intervenir [...] Volien una República, no volien el règim franquista [...] L'objectiu principal dels maquis va ser la subsistència [...] gràcies a ells avui tenim una democràcia"*.

Un altre treball interessant de Secundària

L'alumna Maria Àngels Cubillo de l'IES Pont de Suert va fer un treball d'història oral parlant amb sis persones grans que tinguessin el cap clar. Prèviament va elaborar una bateria de preguntes específiques. La recerca, *Los Maquis*, es pot consultar a <http://oliba.uoc.es>. Es va basar en les entrevistes a dos veïns de Pont de Suert, un de Viu de Llevata, un de Durro i dos de Senet. Aquest últim poble és circumscripció d'Aragó, els altres tres són de Catalunya.

Aquestes localitats pertanyen a la comarca natural de l'Alta Ribagorça (vall de Barravés i vall de Boí), zones claus que havien de controlar les vanguardies meridionals de l'Operació RdE als Pirineus la tardor de 1944 per impedir el pas de forces governamentals cap a l'Aran on s'havia d'establir el cap de pont d'un govern provisional de la República.

Soldats, legionaris, regulars àrabs, guàrdies civils i policies nacionals van mantenir tirotejos amb els guerrillers a Senet, al barranc de Salenques i a la pineda de Durro. Es registraren baixes pels dos bàndols. Van trobar-hi la mort el guerriller Elies Piquer, de Casp, i el capità d'Infanteria franquista Manuel Santos Hernández es va donar per desaparegut.

Manuel Feixa Cierco, veí de Pont de Suert, 84 anys: *"Al cementiri vell van afusellar un maqui. Venien enganyats perquè a França els havien dit que la gent d'aquí els ajudaria. No sabien que estàvem farts d'aquests "cuentos". A Sarroca en van agafar tres"*.

Antonio Margalida, també veí de Pont, 66 anys: *"Aquesta gent va venir enganyada de França perquè eren aquells que van fugir durant la guerra. A França els van inflar el cap pensant que tornarien a reconquistar Espanya. No pagaven però donaven un val i deien que quan manessin ells, ja els recompensarien. No vam patir cap agressió. Anaven contra el règim, no contra el poble. Només tiraven al camió dels policies, el dels grisos, al camió dels soldats no els disparaven"*.

Rafel Borrell i Rosalia Peguer, forners de Senet, 86 anys, recorden que, a la pregunta formulada als maquis per saber a què venien, respongueren: *"Nosotros venimos a salvar a España y a matar a Franco"* tot afegint: *"Em van agafar el pa i em van donar un val. Després el capellà em va acusar d'ajudar-los. Dos o tres maquis morts els vam enterrar nus i gairebé sense terra pel damunt al fossar del cementiri. Portaven unes capes blaumari com les manteletes d'abans i per sota portaven un fusell, d'aquells retallats"*. Es refereix a una Sten, la metrallera de fabricació britànica, habitual del maquis francès i després de l'espanyol.

III PART

ÍNDEXS

Per confeccionar la present indexació, els autors, inclosos, els de ficció, apareixen en el primer índex.

A l'índex guerriller i resistent consten els guerrillers o persones que van tenir relació directa amb el maquis i, senyalats amb un (*) asterisc, aquells que van publicar el seu testimoni o el d'altres.

D'idèntica forma, l'índex governamental que relaciona guàrdies civils, policies i altres càrrecs, l'asterisc (*) evidencia aquells que exerciren de publicistes.

L'índex onomàstic i el de traductors recull els noms propis del present text no aplegats en els índexs anteriors.

Documentalistes i directors cinematogràfics tenen el seu propi índex.

ÍNDIX D'AUTORS

Abad, Irene 12, 31
Abellán, José Luis 74
Ache, Josep 31
Aguilar, Pedro 31
Aísa, Alex 44
Alba, Víctor 31, 57, 66
Alberola, M. 56
Alcázar, Francisco 31,32
Alonso, Xesús, 24,49
Álvarez, Ángel 32
Álvarez, Wenceslao 52
Álvarez Fernández, Pedro 12
Amalric, Jean Pierre 57
Andrés Gómez, Valentín 32
Angulo, José A. 12, 31, 32
Arasa Favà, Daniel 12,57
Arbués Posat, José 6
Arce, Manuel 6
Armengou Feliu, Josep 51
Arnal, Jesús 32
Arnella, Jaume 32
Aroca Sarddagna, José M^a 33
Arrieta, Víctor 68
Arroyo, Francesc 33
Asenjo, Mariano 13
Astray Rivas, Manuel 13
Aub, Max 6,25
Azkárraga, José M^a 26,33
Azuaga Rico, José M^a 13,33,83
Báez, Josefa 20
Baragaño, Ramón 33
Barallat, Mercè 13
Barcia, Emilio 33
Barrena, Xavi 33
Bayo, Eliseo 13,33,58
Bermejo, Benito 58
Bernard, Arturo 83
Bonde, Florimond 59
Bonsón, Anabel 33
Boursier, Jean Yves 74
Bueno, Domingo 59
Cabrera Acosta, Miguel Ángel 34
Calabuig, José 34
Calzado de Castro, Melquíades 34
Campo, Ramón J. 59
Carballo, Emmanuel 25
Carcedo, Diego 34
Carnés, Luisa 6
Carro Celada, J.A. 34
Casals, Montserrat 34

Casas, Ángel 34
Castán Andolz, Ignacio 34
Castañón Fernández, Luciano 6
Castelló, Sònia 34
Castillo-Navarro, José M^a 6
Castro, Antón 6,34
Castro Caycedo, Germán 6
Castroviejo, José M^a 6
Catalán, José 34
Cazcarra, Vicente 34
Cervera, Alfons 7
Chambard, Claude 60
Chaves, Julián 14
Chueca Intxusta, Jesús Pablo 35
Cibreiro, Pilar 7
Cierva, Ricardo de la 35
Clara, Josep 14,35,60
Cloux, Alfredo 12
Cobb, Christofer 60
Cobo Romero, Francisco 35
Cortés, Jorge 35
Corties, Clément 60
Courtois, Stéphane 60
Cowan, Andrew 35
Creac'h, Jean 35
Crémieux-Brilhac, Jean-Louis 60
Cubillo, Maria Àngels 92
Cúellar Toledo, Ernesto 15
Damián, Pere 33
Debray, Régis 36
Delgado, Javier 7
Delpla, Claude 61
Destre, Louis 61
Díaz Díaz, Benito 15,30,36
Domínguez González, Xosé 15
Domingo, Alfonso 15
Dreyfus, Paul 61
Dreyfus-Armand, Geneviève 61
Echoux, Pau 27
Egido, José A. 16
Ehrlic, Blake
Enderiz, Ezequiel 62
Engel Carlos
Escholier, Raymond 62
Escobar, Tomás 31
Espinosa Maestre, Francisco 54
Estruch Tobella, Joan 16
Eychehenne, Émilienne 63
Eyre, Pilar 16,52
Fabre, Jaume 36
Farguell, Quirze 36
Fariña, José 29

Febo, Giuliana di 63
Febrés, Xavier 65
Felipó, Ramon 36
Fernán-Gómez, Fernando 7
Fernández, Carlos 24
Fernández Cava, Salvador 16
Fernández Clemente, Eloy 37
Fernández Delgado, Juan José 7
Fernández López, José Ángel 64
Fernández Olmo, Juan 16
Fernández Pancorbo, Paloma 16,37
Fernández Vargas, Valentina 37
Ferrerías Estrada, Gabriel 16
Ferrerons, Ramón 37
Ferres, Antonio 7
Fidalgo, Feliciano 64
Flores, Antonio 27
Folqué, Sílvia 37
Fonseca, Carlos 17
Forcadell, Carlos 23
Fórmica, Mercedes 7
Galán, Lola 64
Gallo, Max 36
García, Benito 17
García, Francisco 38
García, Ricardo 18
García Abad, Antonio 64
García Escudero, Leonor 18
García Piñeiro, Ramón 38
Garriga, Josep 38
Garzón Real, Baltasar * 27
Gascón, Antonio 37,38
Gavasa, Juan 38
Gavela, César
Gayà, Guillem 38
Gilbert, Joseph 65
Giménez Corbatón, José 7,38
Ginard, David 18
Golliet, Pierre 66
Gómez Gascón, Luisa 7
Gómez Fouz, José R. 18,26
Gómez Labrado, Víctor 18
Gómez Parra, Rafael 18,28
González, Antoni 39
González del Valle, Venancio 20
González Fresno, Manuel 18
González Martínez, Pedro L.
González Muñoz, José M^a 39
González Reigosa, Carlos 7,19,39,78
González Sevillano, Jun José 19
González Vicente, Carmen 39
González Vidal, Francisco 19

Goytisoló, Juan 73
Gracia, José Ignacio 18
Grande, Antón 39
Grando, René 65
Groussard, Serge 39
Gual, Ramon 65
Guerin, Alain 65
Guerra Garrido, Raúl 7
Guillon, Jean-Marie 65
Guixé Coromines, 19
Gutiérrez, Domingo A. 83
Hébras, Robert 65
Heine, Harmunt 19,39
Helfgott, Julien 66
Hemingway, Ernest 7
Hermet, Guy 40,65
Hermida, Jesús 40
Hernández, Javier 31
Hernández, Miguel 40
Hernández Amorós, Francisco 61
Hinojosa, José 30
Hobsbawn, Eirc 14,40
Íñiguez, Miguel 66
Izquierdo, José Luis 41
Jiménez de Aberásturi, Juan Carlos 6
Jourdan-Joubert, Louis 66
Joutard, Philippe 74
Kaiser, Carlos 20
Kurtz, Carmen 8
Lacaze, Jean 67
Lamela García, Luis 20
Landáburu, Félix de 83
Larrieu, Jean 65
Laso Prieto, José M^a 41
Lázaro, Antonio 41
Le Bournot Palacios, Lisa 67
Leblic García, Buenaventura 20
Leguineche, Manuel 53
Llamas, Roberto 53
Llamazares, Julio 8,42
Llauradó, Carles, 27,42
Lleixà, Joan Carles 27
Llops Carratalà, José Carlos 8
López, Albert 39
López Corral, Miguel 42
López Pacheco, Jesús 25
López Recio, José 43
López Silveira, José 21
Lormier, Dominique 67
Losantos, Antonio 43,52
Máiz Vázquez, Bernardo 43
Mallas, Santiago 83

Malló, Oriol 21,43
Mamiac, L. 67
Manzanares Artés, Nicolás 21
March, Marc 27,43
Marco, Enric 43
Marcot, François 73,74
Marcuello, José Ramón 43
Marín Silvestre, Dolors 21
Marquès, Salomó 67
Marquina Barrio, Antonio 43
Marsé, Juan 8
Martín, Adoración 43
Martín, Eutimio 43
Martín, Michel 68
Martín Ramos, José Luis 21
Martínez, Josefina 83
Martínez Antón, Olga 22
Martínez Ballesteros, Antonio 42
Martínez de Baños, Fernando 22,44
Martorell, Manuel 23
Martorell, Miquel 44
Mas, David 23
Masfrand, Pierre 68
Mata Castro, José 45
Mauran, Henri 68
Mauries, René 68
May, Renato 83
Mendoza, Eduardo 9
Mendoza, Jesús 45
Menéndez, Antonio 68
Messeguer, V. 56
Michal, Bernard 68
Millán, A, 56
Molist, Mercè 45
Molina, Juan M^a
Molostof, Serge 23
Montero, Luis Miguel 17
Montero, Rosa 9
Montes, Eugenio 69
Morea, Vicente 45
Moreno, Roque 45
Moreno Gómez, Francisco 23,42,46,53
Moret, Xavier 46
Mullor, Antonio 46
Muñiz Martín, Oscar 9
Muñoz, Carmen 46
Murillo, Miguel 14
Naduce, Olivier 69
Neave, Arrey 69
Neira Vilas, Xosé 24
Noya, Juan 24
Núñez, Jesús 47

Ortega, Enriqueta 24
Ortiz, Jean 47
Pacheco, José Emilio 25
Palomares, Ramon 27
Pardo, Juan 70
Pardo Valencina, Víctor 47
Pau, Ventura 47
Pedrals, Xavier 48
Pedrolo, Manuel de 9
Peinado Gil, Pedro 48
Perales Solís, Manuel 48
Pereira Martínez, Carlos 27
Pérez de Lazárraga, Pablo 14
Pérez Lozano, José M^a 83
Pérez Mateos, Juan Antonio 48,53
Pérez Regordán, Manuel 24
Pernau, Gabriel 43
Pero, Manuel 70
Peschansky, Denis 60,61
Pierdona, Christian 70
Planes, Jordi 25,28,48,70
Plans, Joan 25
Pitt-Rivers, Julián 24
Pons, Agustí 48
Porch, Douglas 70
Prada, Juan Manuel de 9
Prada Rodríguez, Julio 49
Pressburger, Emeric 9
Preston, Paul 49
Prol, Santiago 24
Puccini, Dario 25
Pujol, Marta
Queralt, Jacques 65
Quiroga, Xavier 10
Ramos, Victoria 13
Rayski, Denis 60
Reguant, Josep M. 25,48,51
Renyer, Jaume 71
Ribes, Antoni 36,63
Río, Antonio del 49
Ríos, Irma 25
Ripoll, Xavier 83
Riveiro Coello, Antón 10
Roda Hernández, Francisco 49
Rodrigo, Antonina 46,49,107
Rodríguez, Gonzalo 49
Rodríguez, Manuel 46
Rodríguez Álvarez, Mikel 26,49,107
Rodríguez-Gavela López, César 10
Roig, Francesc 49
Roigé, Teresa 27
Romaña Arteaga, José M^a 71

Romero, Emilio 10
Romero Navas, José Aurelio 16,26,33
Romeu Alfaro, Fernanda 16
Roubaud, Marie-Louise 71
Ruiz, David 50
Ruiz Zafón, Carlos 10
Rumbo, Albert 50
Sa Terceiro 50
Sabín, José Manuel 50
Sacaluga, Juan A. 50
Sadurní, Lúdia 50
SÍaz, Fernando 50
Sáiz Viadero, José Ramón 50
Salegio, Mario de 10
Salvadó Valentines, Ramon 50,91
Sánchez, Fernando 51
Sánchez, Gaudioso 51
Sánchez, Sergio 51,71
Sánchez Agustí, Ferran 1,26,27,51,52,71
Sánchez Cervelló, Josep 25,27
Sánchez Crespo, Juan 72
Sánchez Tostado, Luis 10,27,52
Sampedro, María de los Ángeles 43
Santacana, Carles 52
Santidrián Arias, Víctor Manuel 52
Seoane, Luis 27
Serra, Jaume 28
Serra Carné, Jaume 73
Serrano, Secundino 28,52,53
Serrat, Francesc 52
Sevilla Lozano, Jesús 28
Sevillano, Francisco 45
Signoret, Simone 11
Solé, José M^a 1,28,36,52
Soler, Francesc 58
Sorel, Andrés 28
Sòria, Josep M. 53
Soula, Sylvie 73
Soutelo Vázquez, Jesús 53
Souto, María Jesús 28
Stein, Louis 73
Strobl, Ingrid 73
Sueiro, Daniel 53
Suñé, Ramon 45
Tarragona, Josep 27
Témine, Émile 61,73
Thomas, Bernard 29
Torbado, Jesús 53
Toro, Nathalie 74
Torres, Juan Manuel 18
Torrent, Llorenç 74
Trancón, Santiago 11

Trapiello, Andrés 29,53
Trempe, Rolande 74
Tuban, Grégory 74
Tuñón de Lara, Manuel 73,74
Ungría, Alfonso 54
Uriarte Solano, Carmelo 53
Valle, Conrado del 11
Vallhonestá, Jesús 11
Varela Sabas, Alfredo 53
Vargas-Golarons, Ricard de 53
Vázquez-Azpiri, Héctor 29
Vázquez Montalbán, Manuel 11
Velasco, María Jesús 43
Vicién, Enrique 53
Vidal, Joaquim 74
Vidal Sales, José A. 29
Vielzeuf, Aimé 68
Vila Izquierdo, Justo 11,29
Vilanova, Antonio 75
Vilar, Pierre 73
Villarroya, Joan 28
Villamuera, Matías 53
Vinyes, Ricard 30
Viñas, Verónica 54
Yániz, J, Pedro 52
Yusta, Mercedes 30,56
Wingeate Pike, David 76

ÍNDIX DE TRADUCTORS

Aguado, Lola de 7
Albiñana, Javier 10
Aragües, Chusé 11
Castro, Luisa 9
Folch, Dolors 40
Garavito, Julián 8
Goytisoló, José Agustín 25
Jhonson Seguí, Eduardo 7
Langlais, Caroline 60
López Pacheco, Jesús 25
Martínez, Josep M. 32
Monteiro, Bego 9
Rodríguez, Albertina 29
Rodríguez, Francisco 29
Rosenbaum, Lisa 74
Sampere, Joaquim 40
Sanz, Olga 7
Viale, José 9

ÍNDEX GUERRILLER I RESISTENT

Abad, Conchi 24
Abril, Margarita 73
Adrover, Pere 18
Aguado, Francisco 65
Agudo, Ramiro 4
Agudo, Sixto * 57,61
Alacis, Francisco 60
Alberti, Rafael * 25
Alberola, Octavi 17
Albesa, Avelí 27
Alcalà Ruiz, Emencio 14
Alfonso, Celestino 59,63
Álvarez, Ángel * 47,57
Álvarez, Emilio 51
Álvarez Gómez, Santiago * 12,30,32
Álvarez Posada "Celso Amieva", José M^a * 59
Altés, Pere 75
Amat, Mateu 73
Amor, Josep 71
Amir, Santiago, 18
Andrade "Foucellas", Benigno 9,12,19,20,24,25,35,53,120
Andrade, Pepiña 12,25
Anghel, Haralampie 75
Anglés Andreu, Joaquín 27
Antón, Gerardo 34
Antón Martínez, Manuel 22
Aparicio Jiménez, Juan 26
Aragon, Louis * 25
Arasanz, Joaquín * 13
Arauxo, María 24
Arco, Manolita del 63
Arconada, César M^a * 20
Arévalo Gallardo, Juan 37,54
Asarta, Manuel 16
Asensi, Francisco 34
Asensi, Nina 34
Aymerich, Josep 70
Bach de Roda 58
Baldrich, Joaquim 51
Ballester, Josep 75
Balón, Paco 19
Barba, A. * 58
Barciela, Manuel 54
Barón, José 63
Barreiro, Francisco 16
Barrios, A. * 58
Bartomeus Esquius, Amadeu 72
Batlle, Wilson 55
Bedoya Gutiérrez, Francisco 12,14
Bejarano "Portugués", Eduardo 38

Bell-Iloch, Pepita 30,63
 Beloso Colmenar, Félix 67
 Beltrán "L'Esquinazau", Antonio 37,38,52
 Berenguer, Sara 71
 Bergés, Manuel 75
 Bermejo, Luis 66
 Bermúdez "Rabés", Fernando 38
 Bernal, Manuel 75
 Blanc, Rose 76
 Blázquez Arroyo, Joan * 31,58,61,70,75
 Boixó, Miquel 75
 Bonifaci Mora, Josep 37
 Borau, Hilario 54
 Borau, José Luis 17
 Borrás, José * 58
 Boyer Mas, Andreu 73
 Bravo 64
 Bravo Soler, Antonio 17
 Brotons, Ricard 75
 Bueso García, Adolfo * 58
 Buendía, Antonio 20
 Buil Espada, Luis * 13
 Busquets, Juan * 13
 Caballero, José 61
 Caballero, Julián 23
 Cabello, Alfredo 26
 Calderón, Sinesio 29
 Calders, Pere 72
 Calvelo López, Manuel 25
 Calvo, Emilinao 49
 Calvo, Máximo 14
 Camacho, Diego * 24,47
 Camille 75
 Campoy, Antoni 61
 Campayo, José 61
 Campo "Gildo", Hermenegildo 14
 Campsolinas, Pierre 59
 Candelas, Luis 29
 Cañete, Alfonso 34
 "Caracremada", v. Vila Capdevila, Ramon
 "Caraquemá", v. García González, Ricardo
 Carballeira, Raúl 47
 Carbona, Francesc 74
 Carreras, Adelina 71
 Carrero Blanco, Ángel 23
 "Cariñoso", v. Lavín, José
 Carrasco, Juan * 59
 Carrillo, Santiago * 23,32,36,38,40,42,59
 Casals, Pau 117
 Cases, Carme 37,55
 Cassou, Jean * 34
 Castellà, Josep 50

Castellví, Modest 75
Castillo Escudero, Emiliano del * 39
Castro "Piloto", José 9,14,19,35,39
Castro, Nieves * 59
Català, Lluís 70
Català, Neus * 59
Cavero, Francisco 59
Cejudo, Catalina 63
"Celso Amieva", v. Álvarez Posada, José M^a
Cerezo, Antonio * 30
"Chintos, los" 40
Chaunu, Jacques 61
Churchill, Winston 57
Ciuraneta, Ramon 74
Claudín, Fernando 39
Claver, Pilar 61
Clemente, Enrique 34
Clotet, Josep 58
Codina, Ramon * 14
Comorera, Joan 23
Constante, Mariano * 60
Cornudella Olivé, Jaume 71
Corps Moraleda, Manuel 67
Corral, José 18
Cortés, Antonio 29
Cortés, José 76
Costa, Vicente 33
Couto Sanjurjo, Juan 13
Cristescu, Pavel 75
Cruz, Lucía de la 63
Cuevas, Tomasa * 15,55,63
Damiano, Cipriano * 15
Datsevich, Peko 74
Debón, Fabián 22
Delfo, Ana 61
Delgado, Humbert * 72
Delgado Martínez, Joaquin 17
Delrieu, Paul 68
Díaz "La Parrilera", Manuela 49
Díeguez, Isidoro 16
Dolores, Antoni 75
Domènech, Joan 60
Donaire Moreno, Manuel 37,54
Dronne, Raymond 61
Empecinado, el 14,58
Escalona 61
Escobedo, Enrique 49
Escudero Peinado, Avelino 67
Espallargas, Víctor 17
Espín, Vicente * 30
Espinosa Juanos, Carmen 75
"Esquinazau", v. Beltrán, Antonio

Esteban, José 22
 Esteban Garvi, Antonio 46
 Estene, Juan * 62
 Ester Borràs, Josep * 50,62
 Estiarte, Josep 70
 Fàbregas, Emilià * 63
 Facerías, v. Lluís Facerías, Josep
 Falguera Boixareu, Narcís * 63
 Fernández Vicente, Ángel *16
 Fernández, Antonio 74
 Fernández, Baldomero 18
 Fernández, Josep Lluís 74
 Fernández “ Chato”, Juan 70
 Fernández, Luis * 38,59,61,63
 Fernández, Teófilo 52
 Fernández Ayala “Juanín”, Juan 12,14,22,32
 Fernández González, Pablo 67
 Fernández Inguanzo, Horacio 18
 Fernández Rodríguez, Julio 18
 Fernández Villanueva “Gafas”, Marcelino 19,25,39
 Figuerola, Napoleó * 37
 Flores Martínez, Pedro * 37
 Flores, Santiago 33
 Florescu, Mihail 75
 Floresvi 75
 Flórez 68
 Fombona, Luciano * 64
 Font, José * 37
 Fontanillas, Antonia 34
 Fontova Casas, Paulino 67
 Fornos, Josep 75
 “Foucellas”, v. Andrade, Benigno
 Fraile, Jesús 64
 Fuentes, Valentín 54
 Fuertes Vidoso, Ángel 35
 Fusimanya, Josep 73,75
 “Gafas”, v. Fernández Villanueva, Marcelino
 García, Agustín 64
 García, Carme 73
 García, Cristino 28,31,57,62,65,70
 García, Eduardo 38
 García, Florián 48
 García, Salvador 59
 García Acevedo, José * 65
 García Díaz “Gorete”, Gregorio 48
 García Escudero, Leonor 18
 García Estanillo “Brasileño”, Víctor, 12
 García García, Miguel * 17
 García González “Caraquemà”, Ricardo 17
 García Roza, Casto 20
 García Serrano “Maleno”, Juan 23
 “Gardarríos” 19

Gardó, Antonio 34,61
 Garuz Tedó, José *18
 Gaston Laroche, v. Matline, Boris
 Gasulla, Alfons 75
 Gaulle, Charles de 21,62,70
 "Gildo", v. Campo, Hermegildo
 Gimeno, Luis 38
 Girabau, Jaume 15,74,75
 Girón Bazán, Manuel 19,22,33,78
 Gistau, José 71
 Goig, Enrique 49
 Gómez, Ángel 61
 Gómez Gayoso, Xosé 19,24,25,35
 Gómez Recio "Quincoces", Jesús 43
 González, Eduard 75
 González, Jerónimo 46
 González, Manuel 64
 Granado Gata, Francisco 17
 Granell, Amat 61
 Grau, Josep 51
 Gros, José * 19,30
 Guasch Noguera, Joan 67
 Guerrero Motas, Manuel 17
 Guillén, Severiano 69
 Gutiérrez, Alfonso 69
 Gutiérrez, Orestes 14
 Haza "Ferroviario", Nemesio 14,38
 Haza "Ferroviario", Rafael 14,38
 Herraiz, David 69
 Hernández, Agustí 75
 Hernández, Sergio 17
 Hernández Lizán, Joan 37,54
 Herrera, Emilio 54
 Herrera "Petere", José * 8,20,24,28,37,40,46
 Ibárruri "Passionària", Dolores 18,28,37,40,46
 Ibars, Domingo 18,21,43
 Iglesias, Antonio 29,66
 Iglesias, Ignasi * 29,66
 Imbert, Helena 75
 Iturbe, Lola 49
 Iza, Eliodoro 75
 Izcaray Cebriano, Jesús * 8,20,40,65
 Izquierdo, Balbi 75
 Jiménez, Raimundo * 49
 "Juanín", v. Fernández Ayala, Juan
 "Jubiles, los" 38
 Keller, Paul 39
 Langer, Marcel 74,75
 Langullo, Mario de 15,19,28
 Laroche, Gaston, v. Matline, Boris
 Larrañaga, Jesús 16
 Larribère, Camille 68

Lative, Enric 75
Laudó, Joan 74
Lavandeira "Ladrillo", Xesús 19
Lavín, Dolores 14
Lavín Cobo, José 14,18,38
Lavín Cobo, Belisario 14,38
Lazar, Alexandru 75
"Lazarete" 32
"Lechuga" 32
Le Lay, Albert 59
Lisardo 48
Líster, Enrique * 13,20,38,41,42
Llaneza, Cecilia 63
Llorens Castillo, Carlos * 42
Lluís Facerias, Josep 14,20,28,31,38,48,54
Llurba, Àngel 75
London, Artur 67
Londo, Lise * 67
López, Amadeo 66
López, Armando 74
López "Abril", Bernabé 24
López, Calixto 54
López, Miguel 65
López, Miguel 75
López, Paulino 22
López Garrido "la Mojea", Mª Josefa 23
López Morán, Concesina 26
López Ojeda, Manuel 66
López Pérez, Ramiro * 21
López Raimundo, Gregorio * 43,48
López Tovar, Vicente * 21,22,32,61,72
Lozano, Joaquín 65
Macaya, Damià 75
Machado, Antonio 74
Machado, P. 67
"Machado", v. Roiz, Ceferino
Maestro Muñoz, Áureo 6
Máiz, Ramón 30
Malagón, Domingo 13
Malfeito, Josep 75
"Manco de Agudo" 32
"Manco de la Pesquera" 14
Manouchian, Missak 59,65
Marí Juan, José * 67
Marco Nadal, Enric * 21
Marcos, Antoni 75
Márquez, Vicent 32
Márquez Rosillo "Comprendes", Luis 51
Marsal, Josep 67
Marsinyach, Esteve 75
Martí Bielsa, Lluís * 55,68
Martín Membrado, Antonio 27

Martín Belinchón, Carmen 71
Martín Bellido, Antonio 17
Martínez de Alagón 58
Martínez, Amada 30
Martínez, Amparo 34
Martínez, Francisco 30
Martínez, José 64
Martínez “Duende”, Jesús
Martínez “Godoy del Pueblo”, Hilario 29
Martínez López “Quico”, Francisco * 17,22,34,72
Martínez Mendiluce, José A. * 44
Martínez Mendiluce, Luis * 44
Martínez Prieto, Constanza 71
Massana Bancell, Marcel.lí 13,20,25,28,45,48,52,54,70,91
Mata, José 45
Matarranz González, Felipe * 23
Matline, Boris * 65
Maury, Lucien * 66,68
Mayans, Marcial 73
Melich, Enric 72
Membrado Peris, Rafael 27
Méndez Ferrín, Xosé Luis * 9,24
Mendezona, Ramon * 23
Mera, Paco 14
Merchan, Francisca 34,68
Merino, Manuel 29
Mestre, Numen 23,39,47
Milla “Simón”, Francisco 27
Mina 58
Minguillón García, Luciano Juan * 68
Mira, Vicenç 75
Miret, Conrad 75
Mitrani, Thérèse * 69
Modesto, Juan * 38,42,45
Moga, Maurici 51,75
Molina, Francisco 48
Molina, Antonio 61
Molinero, Nemesio 74
Molino, Antonio 61
Montagut, Lluís * 45
Montané, Jaume 34
Montané, Raymond 69
Montoliu, Plàcid de 48
Montseny, Federica * 69
Monzón Reparaz, Jesús 23,31,42,52
Morea Melià, Juan 45
Morel 67
Moreno Alarcón, Antonio 18
Moreno Ocaña, Manuel 54
Moreno Morilla, Francisco 26
Moreno Planisolis, Rodrigo * 46,69
Moriones Belzunegui, Vicente 62

Moya Moya, Sebastián Eustaquio 19
 Munich, Frantz 74
 Muñoz, Crescencio 69
 Muñoz, Herminia 69
 Muñoz "Botijo", Máximo 29
 Murillo, José 53
 Navarro, José 22
 Neyrolles, Jean 73
 Niculae 75
 Núñez, Miguel * 21,47,55
 Nouche Costa "Luis", Antonio 40
 Olazo, Carlota 63
 Oliveros, R. * 69
 Ortiz, Fermí 27
 Otero, Enriqueta 46
 Pachamé, Pere 75
 Padiel, Amada 63
 Pàmies, Josep 34
 Pàmies, Teresa 23
 Paraire, Alfons 73
 Paredes "Golondrina", Elisa 15
 Parent, Andreu 74,78
 Parés, Josep 75
 Passionària, v. Ibàrruri, Dolores
 "Patacò, els" 42
 Paz, Abel, v. Camacho, Diego
 Peinado, José 22
 Peláez de Coalla, Gonzalo 29
 Pena Camino, Manuel 25
 "Peque, el" 18
 Peramiquel, Joan 51
 Perea Capulino, Juan 72
 Perea Galán, Francisco 67
 Pérez, Adelino 22,30
 Pérez, Benito 69
 Pérez, Gabriel 32
 Pérez, José 18
 Pérez, Ramón 22
 Pérez Candela, Rafael 70
 Pérez Cortés, Manuel 70
 Pérez Farràs, Enric * 48
 Pérez Hidalgo "Manolo el Rubio", Pablo 48,53
 Pérez Vilariño, Emilio 25
 Peris, Miquel 75
 Peris Andreu, José 27
 Picasso, Pau 59
 Piera, Sebastià * 21,30,48,51
 "Piloto", v. Castro, José
 "Pin, el Cariñoso", v. Lavín, José
 Pinós Lacambra, Joan 75
 Pintat 75
 Piquer, Elies 92

Pla "Pastora", Florencio 11,56,79
Plaza, Ildefonso 48
Pons Argilés, Jordi 18
Pons Prades, Eduardo * 25,48,70
Ponte Pedreira, Manuel 13,24,25,35
Ponzán, Francisco 21,57,58,62,70,73
Ponzán, Pilar * 21
Portales, Suceso 63
Prieto, Indalecio * 38,49
Prous Vila, Josep M. 59
Pujol, Robert 74
Puig, Sergi 70
Puig Pidemunt, Joaquim 23,37
Puigbò, Andreu 14
Punsola, Jaume 61
Puzo, Mariano 72
Queralt, Josep 75
Quero Robles, germans 21
Quiñones, Heriberto 18,23
Ramírez, Julián A. 34,60
Ramonatxo, Héctor * 73
"Ramonón" 18
Raventós, Josep * 70
Real, Gabriel 27
Rebull, Jean 69
"Recoba" 15
Reguilón, Adoldo-Lucas * 25
Revoltó, Trinitat 30
Rey "Moncho", Francisco 24
Reyes, Francisco 47
Ríos, Libertad 61
Ríos Lazcano, Isabel * 25
Ríos Rodríguez, César * 25,49
Riquelme, José 54
Riquer, Joan de * 72
Rivas, Maruja 13
Rivas, Pere 75
Robert, Jean 75
Robin dels Boscós 14
Roch, Rafael 14
Roda López, Patricio 67
Rodríguez, Eladio 16
Rodríguez Chaos, Melquesidez * 26
Roig, família, 42
Roiz "Machado", Ceferino 14,47
Romá, Juan Miguel * 25
Romera Bernal, Claudio 17
Romero, Catalina 63
Ros Serra, Jaume 50,51
Roy, Bernard 75
Royo, Luis 61
Rozada, Nicanor * 10,26

Rubio, Trinitario 55
 Rubiño 67
 Ruenes Santovenia, Bernabé 29
 Rusp, Pere 75
 Sabaté, Francine 76
 Sabaté Llopart "Quico", Francesc 14,16,20,21,28,29,32,33,37,38,40,47,48,52,54,78,80,87
 Sabaté Llopart, Josep 38
 Sabatier, Émile 74
 Sala, Pere Joan 58
 Sala Ribaudàs, Melitón 72
 Saludas, Joaquín 13,45
 Samitier, Ricard 51
 Sánchez "Juanco", José 41
 Sánchez, Lucía 63
 Sánchez, Manuela 25,40
 Sánchez, Raúl 22
 Sánchez, Ricardo 59
 Sánchez, Teófilo 22
 Sánchez Biedma, Eduardo 66
 Sánchez Lago, Eduardo 25
 Sánchez Redondo, Manuel 6
 Sancho Juncosa, Anton 67
 Sandoval, José 30
 Santapau Millán, Valentí 27
 Santos, Alexandrino dos 72
 Sanz, Miguel Ángel * 72
 Sans Clemente "Chispita", Miguel 58
 Santos Hernández, Manuel 92
 "Sargento Chamorro" 38
 Selea, Marín 75
 Semprún Maura, Jorge * 11,27,38,67
 Sender Garcés, Ramón J. * 11,80
 Señas, Desiderio 12
 Seoane, Luis 25,27
 Serban, Basil 75
 Serós, Jaume 75
 Serra, Antoni 75
 Serra, Domènec * 30,55,72
 Serra Vilella, Manuel 74
 Serrano, Francisca 63
 Serrat Pujolart, Francesc 37,42,54,75
 Serret Cuatilla, Rafael 27
 Serveto, Domènec 75
 Shnepper, Karl Heins 51
 Simó, Constantí 74
 Simon Mill, Josep 50
 Sirgo, Anita 26
 Solís, Lluís 75
 Soliva, Ramon * 38,73
 Soriano, Antonio * 61,73,74
 Souto, Paco 25
 Tampa 15

Tanguy, Henry Rol 68
Tarín Haro, Ángel 49
Tarradellas Fontseca, Enrique * 73
Téllez Solá, Antonio * 28,48,54,73
Tenèze, Irène 63
"Terio" 14
"Terremoto" 15
Tito 74,111
Trenc, José * 74
Toral, Maria Teresa 49
Torrallbo Rico, José 23
Torrents, Amadeu 75
Torrijos, Lino 22
"Tranquillo, el" 18
Tripliana Muñoz, Andrés 67
"Tuchas, los" 28,32
Urquiza, Guillem 70
Urrea, Ginés 13
Urtubia, Lucio 29
Ursua Salcedo, Victoriano 67
Usabiaga, Marcelo 26
Valenzuela Otero, Ramón * 29
Valiente, Manuel 61
Valverde, Pere 23,47,74
Verntallat 58
Vera, Miguel 61
Via, Ramón 26,28
Vicuña, Victorio * 26
Vila Capdevila "Caracremada", Ramon 14,20,26,28,35,37,39,51,52,53,54,55,72,88,91
Vitini, José 29,53,62,63
Vitini, Manuel 60
Xicola, Jordi 51,56
Yáñez, José 30
Yufera, Joaquim 70
Zamora Guiu, Josep 28,51
Zaurín, José 51
Zapico, Manuel 30

ÍNDICE GOVERNAMENTAL

Abadía, Florentino Miguel 51
Aguado Sánchez, Francisco * 12,31,35,56,57,65
Alonso, Carlos * 12
Álvarez Garrido, Laureano * 32
Aznar Iriarte, Francisco 17
Barba, Bartolomé * 33
Cassinello Pérez, Andrés * 14
Comín, Eduardo * 35
Cossías, Tomás * 7,15
Díaz Carmona, Antonio * 15
Ferrerías de Luis, Gabriel 16
Ferreró Anglés, Rafael 27
Gallego Pérez, Cándido * 38
Gil Llamas, Tomás * 38
Gómez Cantos, Manuel 22,42,45
Jiménez, Aniano 51
Jiménez Reyna, Francisco 17
José Francisco * 8
Limia Pérez, Eulogio * 20
Lizarza Iribarren, Antonio * 42
López Valencia, José M^a * 30
Marco, Amadeo 43
Marqués del Rif 15
Martínez Terrón, Luis * 22,44
Mauricio Prieto * 8
Melis, Eliseu 47
Morales, Camilo 42,54
Moscardó general 62
Munilla Gómez, Eduardo 46
Ochoa, José 42
Oterino Cervelló, Amando * 47
Pizarro Cenjor, Manuel 27
Poveda, Eugenio Benito * 18
Ramos Tejedor, Claudio 18
Robles, José 54
Rollán, Leopoldo 12
Ruiz Ayúcar, Ángel * 10,15,28,50,56
Salvador, Tomás * 10
Solís Ruiz, José 49,62
Sotelo, Alfredo 42
Villanueva, Juan 42

ÍNDIX ONOMÀSTIC

Abellán, Andrés 51
Barrionuevo, José 18
Boadella, Albert 29
Borrell, Rafel 92
Cabanillas, Antonio 17
Cardador, Juan Andrés 17
Castelao 24
Castillejo, Agapito 17
Ché Guevara 18
Curiel, Enrique 23
Durruti, Bonaventura 13,32,56
Eisenhower 62
Feixa Cierco, Manuel 92
Felip II 41
Galán, Fermín 24,38,59
García Hernández, Ángel 38,59
García Tudela, Joan 90
Guerra, Alfonso 28
Jara, Víctor 18
Hitler, Aldolfo 68,71,117
Lafuente, Aida 40
Lluch, Ernest 5
López Landa, Carmen 21
Margalida, Antonio 92
Mariscal de Gante, Margarita 9
Marisol 90
Martín Villa, Rodolfo 122
Mola, Emilio 121
Montgomery 62
Moyano Márquez, Juan 17
Ódena, Lina 40
Pacheco, María 40
Peguer, Rosalia 92
Pi Sunyer, Carles 48
Pita, María 41
Ponte Rivas, Maruchi 13
Prats, Jordi 87
Primo de Rivera, José A. 62
Puigdemívol, Maria 17
Romero, Francisco 47
Rupérez, Javier 29
Salvador, Lluís 87
Sánchez, Manuel 51
Sheppard 112
Tarbal, Alfonso 39
Triboulet 62
Turpin 112
Verdaguer, Josep 51
Vila Moncunill, Josep 17
Weyler, Valeriano 27

ÍNDIX FÍLMICO-DOCUMENTAL

Alexandre, Margarita 77
Amat, Jorge 78
Aranda, Vicente 32
Armendáriz, Montxo 79
Arteseros, Alfonso 78
Balagué, Carles 79
Berger, Lisa 78
Betriu, Francesc 77
Boucoult, Mosco 78
Camus García, Mario 79
Cassenti, Frank 78
Cobo, Ismael 79
Conesa, Mercè 78
Corcuera, Javier 79
Costa-Gravas, Constantin 68
Dufour, Jean Louis 78
Fernán-Gómez, Fernando 63
Ferré Iquino, Ignacio 77
Ferié, Bernard 78
Garcí, José Luis 77
García Berlanga, Luis 17
Gatti, Armand 78
Gautier, Dominique 78
Goldbronn, Frédéric 24
González Reigosa, Carlos 78
Guarner, José Luis 78
Guerra, Manuel 79
Gutiérrez Aragón, Manuel 77
Hardt, Christina M. 78
Hernández Garrido, Raúl 78
Iglesias Bonns, Miguel 77
Isasi Isasmendi, Antonio 77
Klimovsky Dulfan, León 77
Kupfersteien, Daniel 77
Lazaga Sabater, Pedro 15,77
Loma Hernández, José A. de la 77
Martínez, Victoria 79
Martínez Antón, Olga 78
Massip, Francesc 79
Monesma, Eugenio 78
Nieves Conde, José A. 77
Olea Retolaza, Pedro M^a de 77
Ortiz, Jean 78,79
Ozores Puchol, Mariano 77
Pardo, Alberto 78
Pérez Dolz, Francisco 77
Querejeta Gárate, Elías 77
Quitté, Marc 78
Ribas Piera, Antoni 77

Rodríguez Puértolas, José Luis 77
Romero, Maria Lluïsa del 77
Romeu, Fernanda 79
Rovira Beleta, Francesc 78
Ruiz-Castillo, Arturo 78
Salvador Valls, Julio 78
Sancho Gracia, Félix 78
Sánchez, Ferran 79
Sánchez Valdés, Julio 78
Serra Fontelles, Jaume 79
Solé Sabaté, Felip 79
Suárez Morilla, Gonzalo 78
Tonelli, Michel 79
Torrecilla, Rafael 78
Ungría, Alfonso 54
Vargas-Golarons, Ricard de 79
Vicente Viadel, José 80
Vilà, Bartomeu 79
Wood, Sam 78
Zinnemann, Fred 78

EL MAQUIS. DEFINICIÓ

Le Maquis va ser una alternativa de resistència a moltes de les injustícies de l'Ocupació de l'Alemania hitleriana sobre França: per als espanyols i altres estrangers: els camps de concentració del Midi, les *Companyies* i els *Grups de Treballadors Estrangers* o l'*Organització Todt* que fortificava, com a principals obres, els litorals atlàntic i mediterrani per afrontar una invasió aliada. Per als francesos: el *Servei de Treball Obligatori* (STO) i la *Relève*. Una col·lecció d'invents feixistes definits pel mestre de músics Pau Casals, testimoni directe d'aquelles iniquitats i paradigmàtic *vip* antifranquista mort voluntàriament a l'exili, com "*una versió moderna de l'esclavatge organitzat*".

Per als espanyols *le Maquis* va constituir una forma idealista de batre's contra uns amics de Franco com eren alemanys i vichystes. Per a una majoria de joves francesos era la negativa a treballar lluny de casa i de franc per a Hitler a pesar d'haver-se d'ocultar deixant casa i família. Per a alguns francesos, una resposta idealista a la crida gaullista contra l'invasor.

El mot *Guerrillero* és genuí del castellà malgrat que en francès s'escriu *Guérillero*. Ara bé: *Maquis* és mot d'origen cors. Equival a paisatge silvestre de matolls olorosos, espinosos, embultrats, propi de la degradació dels boscos mediterranis de sòls silicis format per plantes adaptades a la sequera com arboços, brucs, farigoles, romanins, coscolls, argelagues, alzines, roures.

Abans de la SGM, un cors, autor de "un crim d'honor", s'esvania a la vegetació espessa i arbrada de la muntanya (*macchia*) per fugir del rigor de la justícia. Per subsistir, *le hors-la-loi* (el proscrit) havia de comptar amb la *omertà*, la regla de silenci d'una família còmplice. L'expressió francesa *gagner, prendre le maquis*, en italià *gettarsi alla macchia*, en castellà hauríem de traduir-la literalment com *ganar el maquis* i literàriament com *echarse al monte o vivir a salto de mata*.

En un principi *le Maquis* solament era l'amagatall de refractaris al STO però després es va convertir en sinònim de resistència i guerrilla: professionals de la muntanya, el sabotatge i l'atemptat. El maquisard era tot francès que va sortir del Maquis per combatre. A França van organitzar més de cent Maquis i lluitaren en el seu sinus estrangers de 15 nacionalitats diferents (molts brigadistes que no havien pogut tornar al seu país), però sobretot espanyols, italians i polonesos si bé també hi hagué alemanys, russos blancs o serbis.

Els principals moviments de la Résistance armada francesa van ser: l'AS (Exèrcit Secret), ORA (Organització de Resistència de l'Exèrcit), MUR (Moviments Units de Resistència), SFIO (Secció Francesa de la Internacional Obrera, PSF), GE (Guerrillers Espanyols), FTPF (Franctiradors partisans francesos) i FTP-MOI (Franctiradors partisans estrangers).

Aquests dos últims, a l'impuls de la plataforma Front National amb el sindicat Mà d'Obra Immigrada (Ilegiu Moviment Obrer Internacional) i l'il·legalitzat PCF, van estar els més importants, seguits en ordre de transcendència, pels avantpenúltims, és a dir, els espanyols, mobilitzats sota la plataforma de pretensions frontpopulistes denominada UNE i impulsada pels il·legals PCE-PSUC.

A la Résistance, quan en un sector geogràfic determinat amb el suport de població dels voltants es constituïa un grup de resistents, passava a ser *le Maquis de...*, amb majúscula: Maquis de Picaussel, Maquis del Canigó, Maquis de Vercors, Maquis du Ventoux, Maquis de Zuberoa-Soule (*Xiberoko Makia*), Maquis de Llo, Maquis de Vabre, Maquis de Gascogne. Fins i tot existí el Maquis de Déu, l'odissea d'un clergue cristià, croat i poliglota que va lluitar amb els partisans de Tito i després, sempre d'incògnit, va formar part de l'Exèrcit Roig.

Als guerrillers d'UNE primer, del PCE-PSUC després i anarquistes de la CNT i el MLE més tard, que anaven i venien de França pel senders dels Pirineus, com als amagats a les muntanyes, el règim franquista els senyalà sempre com *bandoleros, malhechores, delincuentes* però la *vox populi* els batejà *sotto voce* com *maquis* però tenint en compte que la primeta línia que separa un malfactor d'un guerriller és la defensa d'uns ideals. En aquest cas, la recuperació de la democràcia i la restauració de la República a Espanya.

Després de la invasió guerrillera pels Pirineus, el poble va passar a dir "maquis" als *escapados*, als *prófugos y evadidos de la justicia*, a *los del monte*, a *los hombres de la sierra*, als *foucellas*, *guerrilleiros* i *fluxidos* gallecs. Tenien l'enterrament pagat si durant la Guerra Civil haguessin caigut en mans rebels o a la postguerra s'haguessin lliurat per seure a la banqueta franquista d'aquella *justicia cuartelera* que deia actuar en nom de Déu.

Els maquis van resistir des d'abruptes zones muntanyoses com la Sierra de San Mamede a Galícia, Pena Montañesa a l'Alt Aragó, la Cordillera de la Colladiella a Astúries, els Montes de Toledo a Castilla-La Mancha, la Serranía de Ronda a Andalusia o la Cabrera a Castilla y León. A mesura que va anar transcorrent el temps, davant la inhibició de les democràcies occidentals i la guerra bruta de la GC, cap mena de claror s'albirava en el túnel de la llarga nit de pedra i els maquis van esdevenir éssers erràtics, desconfiats i desesperats davant la impotència de canviar la sort de la seva situació anguniosa vivint pitjor que animals salvatges, fins a perdre la vida en aquell duríssim exili interior.

GLOSSARI DEL MÓN DELS MAQUIS

Agit-prop: Agitació i propaganda.

Agrupació: Conjunt de partides guerrilleres agrupades sota un mateix EM i comandament que actuen en un determinat sector, província o regió.

Àlias: Sobrenom de persona, pres d'algun defecte corporal o d'alguna altra circumstància com la casa o el poble d'origen.

Apodo: Malnom, àlias.

Apostadero: Guaita, paratge o lloc on es posa gent vigilant.

Arengada: Guàrdia civil, en sentit despectiu.

Bajomonte: Equivalent literari al mot francès maquis, paisatge silvestre de garrics, argelagues, esbarzers, arboç, en definitiva plantes adaptades a la sequera.

Bandolero: Bandoler, foragitat de la llei, proscrit, nom preferit pel règim franquista, en unió de *malhechor* per qualificar maquis.

Base: Casa de pagès que subministrava al maquis. Ocasionalment es feia servir per dormir o menjar.

Bec d'oca: Xerreta, *xivato*.

Benemèrit: Guàrdia civil.

Biberó: Quinto mobilitzat durant la Guerra Civil amb menys de 18 anys.

Bòfia: La Policia o la Guàrdia Civil, mot d'origen geològic.

Brigadilla: Contrapartida.

Cadenera: Un guàrdia civil, col.loquialment.

Campament: Tota cova, balma, querant, bosc, pineda, barraca que servia de base al maquis.

Canari: Un guàrdia civil, col.loquialment.

Caragirat: Traïdor.

Cremat (da): Individu molt sospitós, controlat per la policia. També aplicat a un camí, un sender, una ruta, una casa, un punt de suport o una base que han estat descoberts.

Col.laboracionista: Vocable d'origen francès. És aquell que col.labora amb la policia duent notícies o ajudant d'altres maneres un règim feixista.

Comissari: Màxim grau en l'escalafó de la Policia Nacional.

Comissari polític: Figura política nascuda a la Revolució Francesa amb la funció de controlar la fidelitat ideològica i bona marxa del règim establert. Durant la Guerra Civil, a les distintes unitats bèl.liques de la II República, existí, per ordre jeràrquic, el comissari general, el subcomissari general, l'inspector, el de brigada, el de batalló, el de companyia i el delegat polític de la companyia. La graduació era la mateixa que la unitat assignada, el de companyia era capità, el de batalló comandant, i així successivament. En el maquis també existí la figura del comissari, als que venien de França els deien *el ojo de Moscú*.

Confederal: Cenetista, llibertari, anarquista, àcrata, militant de la CNT.

Confident: Informador fix de la policia.

Consell de cuneta: Deliberació per assassinar una persona amb la premeditació d'abandonar després el seu cos en una cuneta.

Consejo de Guerra Sumarísimo de Urgencia: Consell de guerra amb petició de pena de mort.

Contrapartida: Gent disfressada de maqui: guàrdies civils, sometents, delinqüents, maquis penedits, falangistes. Objectiu: localitzar suports i bases de la guerrilla. Significà el torpede mortal a la base de flotació del maquis. La primera es constituí a Huelva la tardor de 1937 però l'antecedent d'aquest diabòlic estratagema es remunta a les guerres de Cuba quan espanyols, vestits com *guajiros* amb camisa blanca, pantalons bombatxos, barret de guano, tercerola i matxet a la cintura, imitaven la forma de parlar nativa i cridaven ¡Viva Cuba libre!

Cop econòmic: Atracament a una persona, entitat bancària, masia, fàbrica o segrest d'una persona amb la finalitat d'obtenir diners per finançar el moviment guerriller.

Delator: Judes, persona que denuncia companys o camarades a la justícia per motius menyspreables.

Demarcació: Sector d'actuació.

Desplegament: Dispersió guerrillera o d'una força governamental per materialitzar una acció.

Echarse al monte: Prendre el maquis, *gettarsi a la macchia*, amagar-se a la muntanya, marxar a fer de maqui.

Eliminació física: En l'argot guerriller matar un fatxa, un delator o un desafecte perillós.

Encuentro: Topada en què parlen les armes.

Enllaç: Ciutadà que s'encarrega de portar als maquis notícies, medecines, pertrets, fagina i els ajuda a preparar cops, els informa de tot el que calgui.

Estafeta: Lloc secret per intercanviar correspondència: un forat a terra tapat amb pedres, un forat en un arbre, una barraca, una trampeta en una corralina.

Estribo: Còmplice fingit d'un enllaç "tocat" o prèviament "buidat" i posat en llibertat amb l'objectiu de vigilar-lo, buscar la seva amistat per treure'n més informació amb la finalitat de facilitar noves informacions a la Brigadilla.

Evacuació: Trasllat per raons de seguretat o d'urgència.

Hacer la espera: Acció habitual de la GC o de la Brigadilla consistent en esperar les hores que fessin falta l'arribada de maquis dintre una casa, un paratge o una cova.

Forajido: Malfactor.

Foucellas: Nom genèric amb què eren coneguts els maquis gallecs perquè era Foucellas l'*aldeiña* corunyesa de naixement de Benigno Andrade, un dels mites de la guerrilla cèltica.

Fuxido: Fugit.

Ganxo: Individu que fa públic, amb mà esquerra i de forma destra, ser col.laborador actiu de la guerrilla per obtenir informació d'altres enllaços i de possible gent relacionada amb bases i punts de suport.

Gagner le maquis: Emboscar-se, marxar al maquis.

Gaveta: Agent de la Guàrdia Civil, per la forma del tricorni.

Gavilla: Garba, nom amb què el règim designava despectivament una partida o grup de maquis.

Guerrilla: Moviment armat que lluita contra l'enemic amb sorpresa a base d'emboscades, sabotatges i atemptats, accions seguides d'un ràpid replegament.

Guerrillero: Vocable, escrit *Guérillero*, amb què designaren els espanyols que van lluitar al Maquis francès contra vichystes i alemanys.

Guia: Persona que condueix a peu per un camí desconegut a d'altres persones.

Grup d'informació: Contrapartida.

Hábil interrogatorio: Tortura.

Huido: Escàpol, fugit, amagat, desaparegut.

Informador: Portanoves ocasional.

Jaquetejar: Acció de covardia per part d'un capità o capitost consistent en abandonar a la seva sort el comandament de la partida guerrillera, companyia o patrulla que està sota les seves obres.

Llei de fugues: Argúcia legal per matar un maqui, enllaç o col.laborador de la guerrilla pretextant un intent de fuga.

Maqui: Vocable d'accent prosòdic a la primera síl.laba amb què fou conegut tot fugit o amagat amb armes a les muntanyes o diluït en la jungla ciutadana després de 1944 a Espanya.

Maquis: Amb accent prosòdic a l'última síl.laba, amagatall boscós a França.

Maquisard: Francès que sortí amb armes del maquis per lluitar contra vichystes i alemanys.

Malhechor: Malfactor.

Mosquetón: Mauser de la Gran Guerra.

Mote: Sobrenom, renom, àlias.

Naranjero: Arma de repetició, nom genèric per nomenar qualsevol arma. Cal buscar l'origen d'aquest vocable en un carregament d'armes que va arribar a València amb destinació a les forces republicanes a bord d'un vaixell de transportar taronges durant la Guerra Civil.

Niños de la noche: Guerrillers andalusos republicans que operaven a la reraguarda rebel durant la Guerra Civil.

Nom de guerra: Sobrenom de lluita o resistència.

Número: Un guàrdia civil.

Observatori: Punt elevat de vigilància.

Obrir cases: Buscar masos a pagès o pisos a ciutat per convertir-los en bases i punts de suport a la guerrilla.

Pareja de correrías: Parella mòbil de guàrdies civils.

Parte: Una notícia, una informació.

Partida: Grup de maquis poc nombrós organitzat militarment.

Paseo, paseillo: Treure gent de casa o de presó, de matinada, a trenc d'alba, per procedir a la seva execució. Expressió relacionada amb la sortida dels toreros a la plaça però amb el toro pel darrera.

Passeur: Persona que ajuda a passar clandestinament una frontera.

Patrulla: Grup de quatre homes i un caporal fent vigilància mòbil per mantenir l'ordre i la seguretat.

Pinya: Bomba de mà.

Pipa: Pistola.

Prendre o gagner le maquis: A França, amagar-se al bosc.

Propio: Auxiliar ocasional portador d'un *parte* o notícia.

Punto de apoyo: Punt de suport, gent d'una casa, corral, masia, subministrador al maquis de menjar, roba, medecines, informació.

Quero: Cognom de quatre germans morts per la GC amb què fou conegut genèricament el maquis granadí.

Quintacolumnista: Infiltrat a les files enemigues. Mot nascut en els primers mesos de la Guerra Civil. Uns periodistes van preguntar al general colpista Emilio Mola quina de les quatre columnes que avançaven sobre Madrid seria la primera en entrar-hi i va contestar: la Quinta. És a dir, els que estaven a dintre camuflats com republicans però adherits a la causa rebel.

Recluta, la: Acció de buscar, persuadir i captar persones que desitgin integrar-se a la guerrilla o col.laborar per motivacions ideològiques.

Renom: Malnom.

Saca: Vegeu *paseo*.

Sector: Zona d'actuació d'una unitat governamental policial o d'una agrupació guerrillera.

S'évanouir dans la nature: Esvanir-se a la natura.

Sometent: Cos civil català, armat, d'origen medieval format per propietaris honrats i masovers de bona reputació amb l'objectiu d'ajudar les forces d'ordre públic en la persecució de malfactors. Fou abolit el 1714 per austriacista, recuperat el 1793 per la Gran Guerra i magnificat el 1808 durant la del Francès. Reformat el 1855 per empaitar trabucaires a les muntanyes, prohibit el 1873 per la I República, restaurat de 1876 a 1936 amb el lema *Pau, Pau i sempre Pau*, reconstituït el 1947 fou dissolt el 1978 per Martín Villa.

Soplón: Delator.

Sortir a buscar un dipòsit d'armes: Frase clau per treure de presó un maqui o enllaç i aplicar la llei de fugues.

Sortir a practicar diligències: Contrasenya per treure de presó un maqui, col.laborador o enllaç amb l'excusa d'anar a declarar per matar-lo o deixar-lo escapar un cop esdevingut confident o bé perquè es volia que la seva organització el considerés sospitós.

Sten: Subfusell lleuger (3 kg) de fabricació britànica amb carregador de 30 a 32 cartutxos parabellum, 550 trets per minut. Metrallera per antonomàsia del maquis francès i per extensió del maquis espanyol. Aquest nom propi es va confeccionar amb la primera lletra del cognom dels seus dissenyadors Sheppard i Turpin i la primera síl.laba d'Enfield, ciutat on es fabricava.

Tricorni: Guàrdia civil.

Unitat mòbil: Brigadilla.

Vichy català: Tota entitat, col.lectiu o persona col.laboradora del règim franquista.

Vivir a salto de mata: Viure a la muntanya de qualsevol manera, com un llop, com un maqui.

Xino: Comunista.

Xivato: Espieta.

GUERRILLA I MAQUIS A INTERNET

Enllaços d'interès entre les més de 42.000 entrades del vocable maqui (s) a Internet

<http://www.barranque.com/guerracivil/peraltillamaquis.htm>
<http://www.psuc.org/noutreball/19/doc.asp?txtcontra2.txt>
<http://www.el-mundo.es/cronica/2001/CR292/Cr292-09c.html>
<http://www.laginesta.com/treballs02/tr-els%20maquis.html>
<http://www.pce.es/guerrilleros/guerriantifascistas11.htm>
http://www.nodo50.org/age/guerrilleros_en_cantabria.htm
<http://www.nodo50.org/age/guerrilleros/angelpardo.htm>
<http://www.elmundo.es/2000/04/20/cultura/20N0169.html>
<http://www.lavanguardia.net/cgi-bin/noti:print.pl?dia>
http://clio.rediris.es/articulos/memoria_guerras.htm
<http://es.geocities.com/priaranza36/guerrilleros.htm>
<http://melodysoft.com/cgi-bin/altavozdelfrente.htm>
<http://www.pce.es//MUNDOOBRERO/reportaje-junio.htm>
<http://perso.wanadoo.fr/mairie.valmanya/aout44.htm>
<http://digilander.iol.it/secondaguerra/maquis.html>
<http://www.terra.es/personal2/laverna/maquis.html>
<http://partisans.ifrance.com/partisans/lutte.htm?>
<http://www.ciudadfutura.com/armagedon/maquis.htm>
<http://www.h2gm.net/jacky/resistance/maquis.html>
<http://www.bonifacio.com/promenade/maquisl.html>
<http://www.cie.fr/urdf/cnrd98/cnrd/eclaireu.htm>
<http://www.memoire-net.org/etran/etrang2l.html>
<http://www.kalariaaventuras.com/textrekl.htm>
http://es.geocities.com/secc_documental/avila
<http://montcau.nexen.net/valls/sections.php?>
<http://www.izquierda-unida.es/iualdia/2002>
http://es.geocities.com/paisajes_guerrilla
<http://members.aol.com/HLarroque/extr7.htm>
<http://mapage.noos.fr/cerial/index6.html>
<http://www.galeon.com/caidosporlalibertad>
<http://www.memoire-net.org/song/lesm.html>
<http://maquisdevabre.free.fr/mvsigles.htm>
http://es.geocities.com/los_del_monte/
<http://www.radioklara.org/sabate.html>
<http://www.vallibona.net/maquis.htm>
<http://es.geocities.com/eustaquio5/>
<http://es.geocities.com/maquirufino/>
<http://www.polyinter.com/resistance>
<http://www.nodo50.org/age/segundo>
<http://www.memoriahistorica.org/>
<http://www.laguerrillaverde.org>
<http://www.nodo50.org/despage/>
<http://www.guerrillas.info>

SIGLES

AAGE: Amical Antics Guerrillers Espanyols.
AGE: Archivo, Guerra y Exilio.
AGLA: Agrupació Guerrillera de Llevant i Aragó.
ANFD: Aliança Nacional de Forces Democràtiques.
CCOO: Comissions Obreres.
CEB: Centre d'Estudis del Bages.
CEHI: Centre d'Estudis Històrics Internacionals.
CGT: Confederació General de Treballadors, sindicat francès.
CIA: Central Intelligence America.
CNS: Central Nacional Sindicalista, sindicat únic franquista.
CNT: Confederació Nacional del Treball.
EM: Estat Major.
ERC: Esquerra Republicana de Catalunya.
ETA: Euskadi i Llibertat
FAI: Federació Anarquista Ibèrica.
FE: Falange Española.
FFC: Forces Franceses Combatents.
FFI: Forces Franceses de l'Interior.
FFL: Forces Franceses Lliures.
FIJL: Federació Ibèrica de Joventuts Llibertàries.
FIM: Fundació d'Investigacions Marxistes.
FN: Front National, plataforma unitària impulsada pel PCF.
FNC: Front Nacional de Catalunya.
FTP: Franch-tireur partisan, maquisard francès.
GC: Guàrdia Civil.
GE: Guerriller Espanyol.
IR: Izquierda Republicana.
IU: Izquierda Unida.
JSUC: Joventut Socialista Unificada de Catalunya.
MLE: Moviment Llibertari espanyol: CNT+FAI+FIJL
MOI: Mà d'Obra Immigrada, sindicat francès.
PA: Pirineus Atlàntics.
PCE: Partit Comunista d'Espanya.
PCF: Partit Comunista francès.
PSF: Partit Socialista francès.
PO: Pirineus Orientals.
POUM: Partit Obrer d'Unificació Marxista.
PSOE: Partit Socialista Obrer espanyol.
PSUC: Partit Socialista Unificat de Catalunya.
RdE: Reconquesta d'Espanya.
REI: Ràdio Espanya Independent "La Pirenaica".
SGM: Segona Guerra Mundial.
STO: Servei de Treball Obligatori, francès.
TOP: Tribunal de Orden Público.
UNE: Unió Nacional espanyola, plataforma frontpopulista de pretensions unitàries, impulsada des de França pel PCE-PSUC amb nombroses juntes a l'interior d'Espanya.
UGT: Unió General de Treballadors.
URSS: Unió de Repúbliques Socialistes Soviètiques.

CATÀLEGS UTILITZATS

Biblioteca de Catalunya (Barcelona)
Biblioteca Nacional (Madrid)
Biblioteques Nacionals Europees (Gabriel)
Biblioteques Pùblicas de l'Estat (BPE)
Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CIRBIC)
Lectura Pùblica (Generalitat de Catalunya)
Patrimoni Bibliogràfic de Catalunya (Generalitat de Catalunya)
Patrimoni Bibliogràfic Espanyol (Ministeri Educació i Cultura)
Universitats Catalanes (CCUC)
Universitats Comunitat de Madrid (UCM)
Xarxa Biblioteques Populars (Diputació de Barcelona)
Xarxa Espanyola de Biblioteques Universitàries (REBIUN)
Xarxa Universitària Espanyola de Catàlegs (RUECA)

NOTA

Per accedir a qualsevol d'aquests catàlegs es pot fer a través, per exemple, des de www.diba.es.biblioteques, www.ub.es.biblioteca, www.ub.es, fer clic a altres catàlegs i anar buscant. Després escriure el nom de l'autor o el títol o la paraula clau del títol o matèria: maquis o guerrilla, també els mots "represión" o antifranquista.

ABREVIATURES

*: Escriptor
a.e.: Autor-editor.
v.: Vegeu
VV.AA.: Autors varis.
ibídem: Idèntica referència.
ídem: Igual.
núm.: Número.
Reimp.: Reimpressió.

OBSERVACIONS FINALS

Estudiosos, estudiants i historiadors de qualsevol nivell acadèmic de la Comunitat Educativa Catalana per demanar alguna referència, formular alguna consulta, corregir, afegir algun títol o comentar aquest treball es poden dirigir a l'adreça: fsa@sallent.com Per comunicacions epistolars, escriure en castellà, català o francès, posar el nom de l'autor i **08650 SALLENT**.

